

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI**

**TARİHÎ TÜRK DİLLERİNDE SÖZDİZİMSEL DEĞİŞİMLER:
SIFAT İŞLEVİLİ YANTÜMCELER**

Doktora Tezi

HÜLYA UYSAL

Ankara-2019

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI**

TARİHÎ TÜRK DİLLERİNDE SÖZDİZİMSEL DEĞİŞİMLER:

SIFAT İŞLEVİLİ YANTÜMCELER

Doktora Tezi

HÜLYA UYSAL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN

Ankara-2019

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI**

TARİHİ TÜRK DİLLERİNDE SÖZDİZİMSEL DEĞİŞİMLER:

SIFAT İŞLEVLİ YANTÜMCELER

Doktora Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1-
- 2-
- 3-
- 4-
- 5-

Tez Savunması Tarihi

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Prof. Dr. Paşa Yavuzarslan **danışmanlığında hazırladığım** “Tarihî Türk Dillerinde Sözdizimsel Değişimler: Sıfat İşlevli Yantümceler (Ankara 2019)” **doktora tezimdaki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.**

Tarih:

Hülya UYSAL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ.....	11
1. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE.....	25
1.1. Tarihsel Dilbilim ve Tarihsel Sözdizim.....	25
1.2. Dilsel Değişim, Sözdizimsel Değişim ve Sözdizimsel Değişimin Sebepleri	28
1.3. Sözdizimsel Değişim Türleri	36
2. BÖLÜM: SIFAT İŞLEVLİ YANTÜMCELER	44
2.1. Modern Türkçede ve Tarihî Türk Dillerinde Sıfat İşlevli Yantümce Tipleri ve Özellikleri	44
2.2. Sıfat İşlevli Yantümcelerin Oluşma Aşamaları	57
2.3. Dış Sözdizimsel ve İç Sözdizimsel Özellikler.....	58
2.4. Uyum Öbeği, Eylemcil Uyum, Adcıl Uyum	59
2.5. Modern Türkçede ve Tarihî Türk Dillerinde Ayrık Tümce.....	62
2.6. Tarihî Türk Dillerinde Başadın Eklentisi Olan Sıfat İşlevli Yantümceler.....	63
2.7. Modern Türkçede ve Tarihî Türk Dillerinde Ardışık Sıfat İşlevli Yantümceler .	65
2.8. Başsız Sıfat İşlevli Yantümceler	69
2.9. Ad ve Sıfat İşlevli Yantümcelerin Dizilişi.....	72
2.10. İlgilendirme Stratejileri.....	75
3. BÖLÜM: TARİHİ TÜRK DİLLERİNDE SÖZDİZİMSEL DEĞİŞİMLER: SIFAT İŞLEVLİ YANTÜMCELER.....	77
3.1. Sıfat İşlevli Yantümcede Özne-Yüklem Uyumunu Açısından Görülen Sözdizimsel Değişimler.....	78
3.1.1. <i>-mİş</i> Biçimbirimiyle Oluşturulan Nesne Ortaçlı Kuruluşlarda Özne-Yüklem Uyumunu Açısından Görülen Sözdizimsel Değişimler	78
3.1.2. <i>-DUk</i> Biçimbirimiyle Oluşturulan Nesne Ortaçlı Kuruluşlarda Özne-Yüklem Uyumunu Açısından Görülen Sözdizimsel Değişimler	89

3.2. Özne Ortacı Oluşturan <i>-r, -Ar</i> Biçimbiriminin Nesne Ortacı Tipinde Yapılar Kurması.....	101
3.3. Özne Ortacı Oluşturan <i>-mAz</i> Biçimbiriminin Nesne Ortacı Tipinde Yapılar Kurması.....	110
3.4. Sıfat İşlevli Yantümcede Niteleyici ve Nitelenen Unsurların Dizilişi Açısından Görülen Değişimler.....	117
3.5. Sentetik Sıfat İşlevli Yantümcelerden Analitik Sıfat İşlevli Yantümcelere Geçiş	136
3.6. Ödünçlemeye Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Sözdizimsel Değişimler: <i>Kim/Ki</i> Partikeli İle Oluşturulan Analitik Sıfat İşlevli Yantümcelerde Artık Adıl Kullanımı	140
3.6.1. Artık Adıl	142
3.7. Yeni Bir Sıfat İşlevli Yantümce Oluşumu: <i>Sıfat + Bolğan / Olan + Ad</i>	149
3.8. Bağlılaşık İlgilendirme İle Oluşturulan Sıfat İşlevli Yantümcelerin Gelişimi ..	155
3.8.1. Tarihî Türk Dillerinde Bağlılaşık İlgilendirme ve Araçları	157
3.9. Derin Yapıda Ad Soylu Bir Yükleme Sahip Olan ve Yükleme Biçimsel veya Sözlüksel (leksikal) Açısından Olumsuz Olan Basit Tümcelerin Sıfat İşlevli Yantümceye Dönüşümü	170
SONUÇ.....	177
KAYNAKLAR.....	184
DİZİN	194
ÖZET	196
ABSTRACT	198

ÖNSÖZ

Genel dilbilimin altbölümlerinden biri de *tarihsel dilbilim*dir. *Artzamanlı/artsüremlî dilbilim* olarak da adlandırılan tarihsel dilbilimin inceleme alanını bildiği üzere “dillerin tarihi, dil değişimi, dillerin neden ve nasıl değiştiği, dil değişiminin sonuçları” gibi konular oluşturmaktadır. Hayatta birçok şey nasıl durmadan değişiyorsa dil de değişime karşı koyamamaktadır. Zaman içerisinde dilbilgisinin *sesbilim*, *biçimbilim*, *anlambilim* ve *sözdizim* gibi bileşenlerinde değişimler ortaya çıkabilmektedir. Dilde sözdizimsel düzlemde görülen değişimleri inceleyen alan *tarihsel sözdizim*dir. Herhangi bir sözdizim konusu, tarihî Türk dillerinde geçirdiği değişimler açısından modern dilbilimin ilkeleri ve teorileri çerçevesinde ele alınmadığından tarihsel sözdizim alanının Türkiye için yeni bir araştırma alanı olduğu söylenebilir. Türkiye’de tarihsel sözdizim alanında bilimsel çalışmaların sayısı oldukça azdır. Oysa Batı’da yapılan ve Rus ekolünü takip eden araştırmacılar tarafından ortaya konulan tarihsel sözdizim çalışmalarına bakıldığında sözdizimsel değişimlere ilişkin teorilerin üretilip geliştirildiği ve değişimlerin ayrıntılı bir biçimde ele alınıp sözdizimsel değişimlere kaynaklarda geniş yer ayrıldığı görülmektedir.

Bu çalışmanın odak noktasını tarihsel sözdizimin kapsamı içerisinde yer alan ve artzamanlı bir çalışma olma özelliği taşıyan *Tarihî Türk Dillerinde Sözdizimsel Değişimler: Sıfat İşlevli Yantümceler* konusu oluşturmaktadır. Tarihî Türk dillerinde ortaya çıkan sözdizimsel değişimler, niteleme işlevi üstlenen ve ana/üst/temel tümceye bağlanan sıfat işlevli yantümceler açısından değerlendirilmiştir. Bu çalışmada “Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan *Orhon Yazıtları*’nda sıfat işlevli yantümcelerinin görünümü nasıldır; tarihî Türk dillerinde sıfat işlevli yantümce örüntüleri nelerdir; hangi dönemde hangi sıfat işlevli yantümce türleri gelişmiştir; hangi sıfat işlevli yantümce türü Türk dilinin karakteristik özelliği olarak nitelendirilebilir; diğer dillerden ödünçlenen, kopyalanan sıfat işlevli yantümce modelleri var mıdır; sıfat işlevli yantümcelerde sözcük

diziliŖi açısından deęiŖimler ortaya ıkmıŖ mıdır; ortaç biçimbirimleriyle oluŖturulan sıfat iŖlevli yantümcelerde adıl uyum baŖlangıta var mıydı ve adıl uyum hangi dönemde geliŖti; Sami dillerinden olan Arapça ve İrani dillerden kopyalanan sözdizimsel yapılar hangi dönemlerde yoğun olarak görölmektedir; artık adıllar Türk dilinin hangi döneminde kullanılmaya baŖlanmıştı; özne ortacı oluŖturan hangi biçimbirimler nesne ortacı tipinde yapılar kurmaktadır, derin yapıda ad soylu bir yükleme sahip olan ve yüklemi biçimsel ya da sözlüksel/leksikal açıdan olumsuz olan basit tümcelerin sıfat iŖlevli yantümceye dönüŖümü nasıldır?” gibi soruların cevapları bulunmaya çalışılmıştır.

Tez alışması, giriş ve üç ana bölümden oluŖmaktadır:

GiriŖte, tez konusunun “Tarihî Türk Dillerinde Sözdizimsel DeęiŖimler: Sıfat İŖlevli Yantümceler” olarak seçilmesinin sebebi ve çalışmanın amacı belirtilmiştir. Tez çalışmasında baŖvurulan korpusta ne tür eserlere, niçin yer verildiği açıklanmış; Tarihî Türk dillerinde kullanım açısından devamlılık gösteren ve kullanımdan düşen ortaç biçimbirimleri; özne ve nesne ortacı oluŖturan biçimbirimler tablo hâlinde sunulmuş ve neden belli ortaç biçimbirimlerine öncelik verildiği belirtilmiştir.

Tezin kuramsal çerçevesini oluŖturan *Birinci Bölümde* sözdizimsel deęiŖimler konusunu inceleyen alan olduğu için *tarihsel dilbilim* terimi, kapsamı, tarihsel dilbilimin ortaya çıkışı, geliŖimi ve *tarihsel sözdizime* iliŖkin temel bilgilere yer verilmiş; “dilsel deęiŖim, sözdizimsel deęiŖim, sözdizimsel deęiŖimin sebepleri ve sözdizimsel deęiŖim türleri” gibi konular üzerinde durulmuŖtur.

İkinci Bölümde “sıfat iŖlevli yantümce örüntüleri, ayrık tümceler, ardışık sıfat iŖlevli yantümceler, baŖsız sıfat iŖlevli yantümceler, baŖadın eklentisi olan sıfat iŖlevli yantümceler, ad ve sıfat iŖlevli yantümceler diziliŖi, uyum öbeği, eylemcil uyum, adıl uyum” konuları ele alınmış; belirtilen bu konular Modern Türkçeden ve tarihî Türk dillerinden tespit edilen örneklerle iŖlenmiştir.

Tezi oluşturan ana bölümlerden sonuncusu ve tezin odak noktası olan *nc Bölümde* ise sıfat işlevli yantümceler açısından tarih Türk dillerinde görülen sözdizimsel değişimler tespit edilmiş, eserlerden taranan örneklerden yola çıkılarak oluşturulan başlıklar çerçevesinde sıfat işlevli yantümcelerde görülen sözdizimsel değişimler ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Tarihsel sözdizim alanı için bir model oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın diğer bölümlerini sırasıyla *sonuç, kaynaklar, dizin, zet* ve *İngilizce zet* oluşturmaktadır.

Akademik hayata adım attığım ilk günden itibaren alanla ilgili bilgi birikimini benimle paylaşan, fikirleriyle beni yönlendirip ufkumu açan, bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük katkıları olan, her zaman destekleyen ve yreklendiren, çalışmayı başından sonuna kadar titizlikle okuyup önerilerde bulunan danışman hocam Prof. Dr. Paşa Yavuzarslan'a; tez izleme komitelerinde görüş ve önerileriyle bana yol gösterip destek veren ve yardımcı olan Prof. Dr. Emine Yılmaz ve Prof. Dr. Aysu Ata'ya; tez savunma jürimde yer alan, yardımlarını esirgemeyen ve fikirlerini benimle paylaşan Doç. Dr. Murat Küçük'e; nerileri ve olumlu eleştirileriyle tezime katkı sağlayan ve tez savunma jürimde bulunan Prof. Dr. Nesrin Bayraktar Erten'e; tezle ilgili araştırma yapmak üzere Mainz Johannes Gutenberg niversitesinde bulunduğum sürede verdiği destek ve sunduğu öneriler için Prof. Dr. Julian Rentzsch'e, bu süreçte yanımda olan sevgili arkadaşlarım Melike zm, Bilge Gkter, Hadra Kübra Erkinay ve Yasemin rk'e ve hiçbir konuda desteğini esirgemeyen aileme en içten teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

A	ad
AÖ	ad öbeği
ARAÇ D.	araç durumu
AYR.	ayrılma durumu
BEL.	belirtme durumu
BİLD.	bildirme biçimbirimi
<i>BK</i>	Bilge Kağan Yazıtı
bk.	bakınız
BUL.	bulunma durumu
ÇOĞ.	çoğul
ÇOK.	çokluk biçimbirimi
D	Doğu yüzü
<i>DLT</i>	Dîvânu Lugâti't-Türk
EDİL.	edilgen çatı biçimbirimi
G	Güney yüzü
GEÇMİŞ Z.	geçmiş zaman
GEL. Z.	gelecek zaman
GEN.	genitif / tamlayan biçimbirimi
GENİŞ Z.	geniş zaman
GÖR.	görünüş
<i>IB</i>	Irk Bitig
İST.	istek biçimbirimi
İYE.	iyelik biçimbirimi
K	Kuzey yüzü
<i>KE</i>	Kıssaşü'l-Enbiyâ

<i>KI.E</i>	Kısas-ı Enbiya
krş.	karşılaştırınız
<i>KT</i>	Kül Tigin Yazıtı
<i>MR</i>	Münebbihü'r-Râkıdîn
NEG.	negatif / olumsuzluk biçimbirimi
<i>NF</i>	Nehcü'l-Ferâdīs
ORT.	ortaç biçimbirimi
ÖNE	özne-nesne-eylem
PART.	partikel
SOV	subject-object-verb
<i>T</i>	Tunyukuk Yazıtı
TEK.	teklik / tekil
<i>TUD</i>	Türkçe Ulusal Derlemi
U	uyum
UÖ	uyum öbeği
<i>VATEC</i>	Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus "İslam Öncesi Eski Türkçe Metinler: Elektronik Corpus"
<i>WALS</i>	The World Atlas of Language Structures "Dil Yapılarının Dünya Atlası"
YÖN.	yönelme durumu

GİRİŞ

Dil; doğuştan getirilen, bireyler daha genel ve kapsayıcı bir ifadeyle toplumlar arasında iletişimi sağlayan, değişime açık, çok yönlü bir sistemdir. Bilindiği üzere dil *sesbilim*, *biçimbilim*, *anlambilim* ve *sözdizim* gibi düzlemlerden oluşmaktadır. Bu tezin konusu, sözdizim alanının sınırları içerisinde yer almaktadır.

Dilde “üretici bileşen” olarak nitelendirilen *sözdizim* bilindiği gibi tümce yapısını ve sözcük dizilişini incelemektedir. Sözdizim alanının temel birimleri *öbekler*, *yantümce* ve *tümceler*dir.

Sözdizim, birçok fenomenden meydana gelmektedir: *biçimbilimsel formaların sözdizimsel kullanımı*, *sözdizimsel öğelerin tümceciğe dizilişi*, *tümcelerin birleşerek daha büyük yapılara dönüşmesi* vb. (Hock 1991: 309).

Orhon Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerin dil incelemesi kısımlarına bakıldığında eşzamanlı bakış açısıyla genellikle sesbilim, biçimbilim alanında yapılan incelemeler üzerine yoğunlaştığı, anlambilim ve sözdizim üzerine yapılan incelemelerin ise eşzamanlı bakış açısıyla genellikle yüzeysel olarak ele alındığı ya da eserlerde anlambilimsel ve sözdizimsel incelemelere hiç yer verilmediği görülmektedir. Yapılan ayrıntılı eşzamanlı çalışmalar, sağlam bilimsel temellere dayanan artzamanlı çalışmaların ortaya konulabilmesinde ilk basamağı oluşturmaktadır. Tarihî Türk dilleri, sözdizimsel konuların artzamanlı olarak detaylı bir biçimde incelendiği ve değişimlerin örneklerden yola çıkılarak modern dilbilim bakış açısıyla irdelendiği çalışmaların varlığı açısından değerlendirildiğinde alanyazında büyük bir boşluk olduğu görülmektedir. Bu sebeple tez konusunun “Tarihî Türk Dillerinde Sözdizimsel Değişimler: Sıfat İşlevli Yantümceler” olarak belirlenmesine karar verilmiştir. Adı belirtilen tez konusunun seçilmesinde etkili olan temel neden ise tarihî Türk dillerinde en çok değişimin ve en köklü değişimlerin *karmaşık tümce* olarak adlandırılan, niteleyici fonksiyonu üstlenen sıfat işlevli

yantümcelerde görülmesidir. Bu çalışmanın amacı, dilbilim kuramlarından yararlanarak ve özellikle de dilbilimin alt alanlarından biri olan tarihsel dilbilimin ilke ve yöntemlerini kullanarak Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine uzanan süreçte sıfat işlevli yantümcelerde ne tür sözdizimsel değişimler görüldüğünü ortaya koymak ve bu değişimlerin hangi ana/alt başlıklar altında incelenmesi gerektiğini sebepleriyle belirtmektir.

Sıfat işlevli yantümcelerde görülen sözdizimsel değişimlerin ortaya konulabilmesi için *Orhon Yazıtları*'nın yanında Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait çeşitli mensur eserler tarandı, (Taranan eserler, tezin *Giriş* bölümünde belirtildiği için burada tekrar edilmemiştir.) manzum eserlere ise başvurulmadı; çünkü manzum eserlerde bazı yapılar dildeki genel görünümünden farklı bir biçimde, yani sıradışı bir biçimde bilinçli olarak kullanılmış olabileceğinden manzum eserlerin değişimi yansıtmama olasılığı bulunmaktadır. Sözü edilen bu durum *-(X)gII* ortaç biçimbiriminin dildeki genel ve özel kullanımıyla örneklendirilebilir. Söz konusu biçimbirimin genel kullanımına bakıldığında üzerine iyelik işaretleyicisi almadığı görülmektedir. Ancak manzum eser olan *Kutadgu Bilig*'de genel durumun dışına çıkmış ve belirtilen biçimbirimin üzerine iyelik işaretleyicisi getirilmiştir. Böyle bir kullanımın ortaya çıkmasında aruz vezni ve eserin manzum olması etkili olmuş olabilir; çünkü şiirlerde farklı mısralarda yer alan sözcükler arasında ses benzerliğiyle ahengi sağlamak amacı güdülebilmektedir: Örneğin aşağıda yer alan *usı* ve *körüglisi* sözcükleri arasında görülen ahenk.

iğimni tiler men özüm usı yok

nişanın bulur men **körüglisi** yok (KB 4781), (Arat 2007: 478)

(Geceleri gözlerimi kırpmıyorum, rabbimi diliyorum; nişanını buluyorum, fakat onu gören yok.), (Arat 1985: 345).

Türk dilinin en eski yazılı belgelerinin yazıldığı dil olan Orhon Türkçesinde bile karmaşık tümce olarak nitelenen ve ortaçlarla oluşturulan sıfat işlevli yantümceler bulunmaktadır. Bu durum daha basit yapıların ve basit tümcelerin kullanıldığı bir dönemin var olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir. Ancak *Orhon Yazıtları*'ndan daha eski yazılı belgelere ulaşamadığı için rekonstrüksiyon yapılması gerekmektedir.

Geçmişte insanların basit tümcelere başvurarak konuştukları düşünülmektedir. Buradan hareketle bağımlı birleşik tümcelerin insanların daha ileri bir düzeyde olan düşünce seviyesini ve dilin de daha gelişmiş bir evresini yansıttığı görülmektedir (Abdullaev 1975: 519). Basit tümcelerden birleşik tümcelere geçiş aşaması ile yeni doğan bir çocuktaki dil edinimi ve dilin gelişim süreci arasında bir benzerlik kurulabilir. Nasıl ki bir topluluk, diğer toplumlarla etkileşim hâlinde olmayıp, dünya gündeminden uzak kalıp düşünce seviyesini geliştiremezse o toplumun konuştuğu dilde de gelişimin izlerine rastlanmaz. Etkileşim başladığı anda dilde de değişim ve gelişim başlar. Yeni doğan çocuk da ilk başta hiç konuşamazken biraz büyüyünce sınırlı sayıda sözcükten oluşan sözvarlığıyla basit tümcelerden oluşan bir dil kullanarak duygu, düşünce ve isteklerini dile getirir. Daha sonraki aşamalarda ise ailenin etkisiyle ve yavaş yavaş genişleyen sözvarlığının yardımıyla biraz daha uzun ve karmaşık yapılar, birleşik tümceler kullanma evresine geçer. Bir sonraki aşamada ise genişleyen sosyal çevreye ve alınan eğitime bağlı olarak dili ileri düzeyde kullanabilir. Çocuğun bu gelişmişlik seviyesini yakalayabilmesinde ailenin, sosyal çevrenin ve eğitimin payı bulunmaktadır. Geçmişte yaşayan insanların kullandığı dil çocuğun başlangıçta kullandığı dile benzerken, büyüyüp gelişen ve dilini geliştiren bireyin (geçmişteki çocuğun) kullandığı dil de ileri düzeyde olan ve gelişim, değişimleri diline yansıtan toplumun kullandığı dile benzemektedir.

Herhangi bir yapının dilde var olan ilk biçimini bulmak amacıyla en eski yazılı kaynaklar olan *Orhon Yazıtları*'na bakılmaktadır ya da bir yapının gelişimi ve değişimini takip etmek için çıkış noktası olarak *Orhon Yazıtları* kabul edilmektedir. Araştırmacılar

tarafından bazen aranılan bilgiye ulaşılmakta bazen ise ulaşılamamaktadır. Tarihsel sözdizim alanında bir çalışmayı gerçekleştirirken yöntem olarak ya geçmişten günümüze doğru bir yol izlenmekte ya da günümüzden geçmişe doğru gidilmektedir. Her iki durumda da dile ait en eski ve somut verileri araştırmacılara *Orhon Yazıtları* sunmaktadır. Ancak sözdizimsel bir yapının *Orhon Yazıtları*'nda olmaması dilde bu yapının olmadığı anlamına gelmemelidir; çünkü *Orhon Yazıtları* metin hacmi açısından oldukça kısıtlıdır. Ancak somut verilerden hareket edilecek olursa herhangi bir sözdizimsel yapının Türk dilinin ilk yazılı kaynakları olan *Orhon Yazıtları*'nda bulunmadığı söylenebilir.

Yaşayan dillerin durmadan değiştiği araştırmacılar tarafından kabul edilen bir gerçektir. Ölü diller de bir zamanlar yaşadığı için çeşitli değişimler geçirmiştir. Sözdizimsel düzlemde görülen değişimler açısından dillere bakılırsa var olan bir yapının değişebildiği ya da sıfırdan yeni bir yapının ortaya çıkabildiği görülmektedir. Sıfırdan ortaya çıkan yapı dilde gelişimin olduğunu göstermektedir. *Değişim* kavramı, gelişimi de içine almaktadır, bu yüzden daha kapsayıcıdır. Yapılan bu açıklamalar Tarihî Türk dillerinde sıfat işlevli yantümceler açısından görülen sözdizimsel değişimler için de geçerlidir. Sözdizimsel düzlemde değişim konusu için verilebilecek bir örnek: *Orhon Yazıtları*'nda *-r*, *-Ar* biçimbirimleriyle oluşturulan sıfat işlevli yantümceler, öznesini nitelerken daha sonraki dönemlerde bu ortaç biçimbirimiyle oluşturulan sıfat işlevli yantümceler, öznenin yanında nesne ve tümlecini de nitelemektedir. Nitelenen ögeler yani başadlar açısından sıfat işlevli yantümcede bir değişimin görüldüğü açıktır. Gelişim konusu için verilebilecek bir örnek: *araba-sı olan avukat* (Avukatın arabası var.) *el-i yanan adam* (Adamın eli yandı.) gibi örnekler alanyazında *başıbozuk yapılar* olarak adlandırılmaktadır. Bu örneklerde görüldüğü üzere öbek parçalanmış ve birinci unsurlar nitelenen öge konumuna yükseltilmiştir. *Arabası olan avukat* örneği için “Sıfat işlevli yantümceye dönüşüm aşamasında *var* sözcüğü silinip *ol-an* ortacına başvurulmuştur.”, açıklaması yapılabilir. *Başıbozuk yapılar* konusu çerçevesinde *Orhon Yazıtları*

değerlendirilecek olursa iyelik kategorisi bu dönemde tam anlamıyla gelişmediği için başıbozuk yapıların bulunmadığı söylenebilir. Ancak *başıbozuk yapılar* ve *ortaç çevresinde parçalanma* daha sonra dilde görülmektedir:

bir suç-ı olmayan kişi-nüñ zelletin taleb eyleye (MR), (Yavuzarslan 2002: 239),
(Bir suçu olmayan kişinin alçaklığını istiyor.).

Sıfat işlevli yantümceler en temel özelliği “niteleyici olması”dır. Tarihî Türk dillerinde niteleme işlemi *ortaçlarla oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerle*¹ (*sentetik sıfat işlevli yantümcelerle*), *kim/ki partikeli ile oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerle* (*analitik sıfat işlevli yantümcelerle*), *bağlılaşık ilgilendirme ile oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerle*, *yüzey yapıda kim/ki partikeli içermeyen ancak kim/ki partikeli ile oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerinin özelliğini taşıyan yantümcelerle* gerçekleştirilmektedir.

Ortaçlarla oluşturulan sıfat işlevli yantümceler, başka bir deyişle sentetik sıfat işlevli yantümceler Orhon Türkçesinde, Eski Uygur Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinde, Harezmi Türkçesinde ve Eski Anadolu Türkçesinde, yani bütün Tarihî Türk dillerinde görülmektedir. Bu sebeple ortaçlarla oluşturulan sıfat işlevli yantümceler, sözdizimsel açıdan Türk dilinin karakteristik bir özelliği olarak değerlendirilebilir. Ortaçlı yapılar açısından sözdizimsel modeller, geçmişten günümüze doğru gelindiğinde ya da günümüzden geçmişe doğru gidildiğinde aynıdır. Birçok çalışmada ortaç biçimbirimleri biçimbilimsel açıdan ele alınmış, bunların sözdizimsel düzlemdeki rolü üzerinde durulmamıştır. Cengiz Alyılmaz tarafından hazırlanan *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi* adlı doktora tezinde de “sıfat fiiller” başlığına yer verilmiş ve sıfat fiiller geleneksel bakış

---

¹ Tekin’in iddialarına göre “var, vardır” anlamını taşıyan *bar* yüklem adı büyük bir ihtimalle *-r* biçimbirimli bir şimdiki zaman eylem sıfatı olma özelliğini taşımaktadır: *bar* < **bā-r* (krş. Mo. *bayi-* “olmak, mevcut olmak, var olmak” < **ba-yi-*):

ı bar baş “ormanlı zirve, ormanlı doruk” (T 26), (Tekin 2000: 170).

açısıyla biçimbilimsel düzlemde işlenmiştir. Biz bu çalışmada ortaç biçimbirimlerini sözdizimsel açıdan değerlendirip tarihî Türk dillerinde ortaçların sıfat işlevli yantümce kurma ve öge yönetme özelliklerine odaklandık.

Tarihî Türk dillerinde sentetik sıfat işlevli yantümcelerin oluşturulmasını sağlayan ortaç biçimbirimlerinin kullanımındaki sürekliliğe bakıldığında, bazı ortaç biçimbirimlerinin Orhon Türkçesinden günümüze kadar devamlılığını koruduğu, bazı ortaç biçimbirimlerinin ise sadece belli dönemlerde kullanıldığı ve bir süre sonra da kullanımdan düştüğü görülmektedir. Biz bu çalışmada sözdizimsel değişimi sağlıklı bir biçimde izleyebilmek amacıyla Orhon Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde düzenli olarak görülen ortaç biçimbirimlerini inceledik. Tarihî Türk dillerinde hangi ortaç biçimbirimlerinin devamlılığını koruduğu, hangilerinin koruyamadığı Tablo 1’de; özne ve nesne ortacı oluşturan biçimbirimler ise Tablo 2’de gösterilmiştir:

Tablo 1: Korpusta Yer Alan Eserlerde Geçen Ortaç Biçimbirimlerinin Kullanımındaki Süreklilik

Ortaç Biçimbirimi	Orhon Türkçesi	Eski Uygur Türkçesi	Karahanlı Türkçesi	Harezm Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi
-mlş	+	+	+	+	+
-sIk	+	+	-	-	-
-mAz/-mAs	+	+	+	+	+
-(I)gmA	+	+	-	-	-
-DUk	+	+	+	+	+
-DAçI	+	+	+	+	-
-(X)r / -Ar	+	+	+	+	+
-gAn	-	+	+	+	-
-(X)gII	-	+	+	+	-
-gU	-	+	+	+	-
-AsI	-	-	+	-	+
-gUçI	+	+	+	+	-
-An	-	-	-	-	+
-AcAk	-	-	-	-	+
-IsAr	-	-	-	-	+
-IcI/-UcI	-	-	-	-	+

Tablo 2: Korpusta Yer Alan Eserlerde Özne Ortacı ve Nesne Ortacı Oluşturan

Biçimbirimler

Biçimbirim	Özne Ortacı	Nesne Ortacı
-mİş	+	+
-sİk	-	+
-mAz/-mAs	+	+
-(I)gmA	+	+
-DUk	-	+
-DAçI	+	+
-(X)r / -Ar	+	+
-gAn	+	+
-(X)gII	+	-
-gU	+	+
-AsI	+	+
-gUçI	+	+
-An	+	-
-AcAk	+	+
-IcI/-UcI	+	-

TEZİN KORPUSUNU OLUŞTURAN ESERLER

Aşağıda, tez çalışmasında yer alan örneklerin tarandığı eserler ve içerikleri hakkında genel bilgiler sunulmuş, niçin bu eserlerin seçildiği belirtilmiştir:

Tezin korpusunu oluşturan eserler arasında *Kül Tigin Yazıtı*, *Bilge Kağan Yazıtı* ve *Tunyukuk Yazıtı*'nin yer almasının sebebi, Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olması ve sıfat işlevli yantümcelerin başlangıçta nasıl bir görünüm sergilediğine ilişkin bilgi vermesidir. *Yazıtlar*'a orijinallik açısından en yakın çalışma olması nedeniyle de bu tezde Talat Tekin'in *Orhon Yazıtları* adlı çalışması esas alınmıştır.

Kül Tigin Yazıtı

Kültigin Yazıtı, 732'de hükümdar Bilge Kağan'ın kardeşi Kül Tigin'in anısına dikilmiştir. Moğolistan'da yer alan Orhon ırmağının eski yatağı yakınlarında, Koço Çaydam adlı göl civarında yer almaktadır (Tekin 2014: 7). Bu yazıtta Köktürkler'in güçlü oldukları birinci dönem, daha sonra zayıflayıp Çin'e tutsak oluşları, Çin esaretinden kurtuluşları ve Kül Tigin'in kahramanlıkları anlatılmaktadır (Ercilasun 2012: 131).

Bilge Kağan Yazıtı

Bilge Kağan Yazıtı, oğlu Tengri Kağan tarafından 735'te diktirilmiştir. Moğolistan'da yer alan Orhon ırmağının eski yatağı yakınlarında, Koço Çaydam adlı göl civarında bulunmaktadır (Tekin 2014: 7-8). *Bilge Kağan Yazıtı*'nin büyük bir bölümü *Kül Tigin Yazıtı*'yle aynıdır. Bu yazıtta Çin'e nasıl tutsak olunduğu, Çin esaretinden kurtuluş ve Bilge Kağan'ın savaşları anlatılmaktadır (Ercilasun 2012: 133).

Tunyukuk Yazıtı

Talat Tekin, *Tunyukuk Yazıtı*'nin büyük bir ihtimalle 720-725 yılları arasında dikilmiş olabileceği görüşündedir (Tekin 1994: IX). Yazıt, Bilge Tunyukuk tarafından diktirilmiştir. Yazıtta Türk milletinin Çin esaretinden kurtuluşu, Köktürkler'in Oğuzlar, Kırgızlar, Türkişler ve Çinliler ile yaptığı savaşlar anlatılmaktadır (Ercilasun 2012: 130).

Irk Bitig

Irk Bitig'in yazılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak dil ve yazım özellikleri bu eserin 9. yüzyıl başlarından kaldığını göstermektedir. Eser, “ny-Mani diyalekti” olarak adlandırılan Eski Uygur diyalektiyle yazılmıştır (Tekin 2013: 13). Eser adını içerisinde yer alan *ırk* veya “fal”lardan almaktadır. Eserde, 65 falın kısa yorumları ve kısa bir hatime yer almaktadır. *Irk Bitig*, sanatkârane bir deyişle yazılmıştır. Bu durum, eserin yabancı bir dilden çeviri olmadığına delili sayılır (Tekin 2013: 15).

Irk Bitig'in yabancı bir dilden çeviri olmaması, mensur bir eser olması ve Eski Uygur Türkçesi dönemindeki sıfat işlevli yantümcelere ilişkin dikkate değer örnekler içermesi bakımından söz konusu eser korpusta yer almaktadır. Tezde işlenen örnekler Talat Tekin'in *Irk Bitig* adlı yayınından alınmıştır.

İyi ve Kötü Prens Öyküsü

Bu eserin aslı Çince'dir ve 10. yüzyılda Uygurcaya çevrildiği tahmin edilmektedir. Eserde iyi kalpli bir şehzadenin bütün canlılara yardım etmek, birbirlerini öldürmelerini engellemek amacıyla çok değerli bir mücevheri elde etmek için çıktığı maceralı yolculuk anlatılmaktadır. İyi yürekli şehzadenin zor bir yolculuğun ardından ele geçirdiği mücevher kötü kalpli kardeş tarafından gözleri oyularak çalınır; ancak sonunda iyi kalpli şehzade Buda olur (Ercilasun 2012: 244).

Bu esere korpusta yer verilmesinin nedeni, çeviri bir eser olması sebebiyle sıfat işlevli yantümcelerin kullanımının *Orhon Yazıtları*'ndan farklı olup olmadığını analiz etmektir. Tez çalışmasında James Russell Hamilton'un çeviri yayınına başvurulmuştur.

VATEC (Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus)

VATEC, Deutsche Forschungsgemeinschaft tarafından finanse edilen elektronik bir veri tabanıdır. Proje yürütücüleri Prof. Dr. med. Marcel Erdal (Frankfurt), Prof. Dr. Jost Gippert (Frankfurt), Prof. Dr. Klaus Röhrborn (Göttingen) ve Prof. Dr. Peter Zieme (Berlin)'dir. Korpus, *Chuastuanift*, *Irk Bitig*, *Uigurische Pañcatantra-Fragmente*,

Weitere uigurische Pañcatantra-Fragmente, Manichäisch-türkische Texte, Nestorianisch-türkische Texte, Texte in runischer Schrift, Texte in sogdischer Schrift, Maitrisimit, Altun Yarok, Berliner Turfantexte 13, Xuanzang-Biographie-3. Kapitel, Xuanzang-Biographie, 7. und 8. Kapitel'den oluşmakta ve eserlerden örnekler içermektedir.

Zamanı ekonomik kullanmak ve sıfat işlevli yantümce örneklerine daha hızlı ulaşabilmek amacıyla VATEC'e başvurulmuştur.

Dîvânu Lugâti't-Türk

Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü olan *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 11. yüzyılın ikinci yarısında Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılmıştır. Eserin tam adı *Kitâbu Dîvâni Lugâti't-Türk*'tür ve "Türk lehçelerini toplayan kitap" anlamını taşımaktadır. *Dîvânu Lugâti't-Türk* özgün ve zengin bir sözlük olma özelliği taşımaktadır. Eserde yaklaşık 8000 Türkçe sözcüğün Arapça karşılıkları verilmiştir. Eser, 11. yüzyıldaki Türk boylarının ağızlarına ilişkin bilgilerin sunulduğu diyalektolojik bir çalışmadır. Yapılan gramer açıklamalarından dolayı eser, 11. yüzyıl ölçünlü Türkçesinin küçük bir grameridir. Eserde, 11. yüzyıl Türk coğrafyasına ait çok sayıda şehir, kasaba, köy, akarsu, göl, dağ adlarına ilişkin bilgi verilmiştir, bu sebeple bir coğrafya eseridir. Kişi adlarına da yer verildiği için onomastik bir çalışmadır. Eser, Türklere ait bazı efsaneleri, çeşitli inanış ve âdetleri kapsayan; tarım, hayvancılık, avcılık, çeşitli mesleklerle; giyim-kuşam, süslenme, eşya ve aletler, silahlar ve at takımları, çeşitli yiyecek ve içecek ve yemeklerle ilgili bilgiler sunan; eğlence, oyun ve çalgı aletleri hakkında bilgiler veren bir halk bilimi eseridir. Yaklaşık 300 atasözü içeren bir atalar sözü külliyatıdır (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: XVII-XVIII).

Bu esere korpusta yer verilmesinin sebebi *DLT*'nin çeviri bir eser olmaması, sözlü dilden derlenen malzemeyi kapsamaması ve sıfat işlevli yantümceler konusu çerçevesinde

orijinal örnekler sunmasıdır. Ercilasun, Akkoyunlu ve Dankoff, Kelly'nin çalışmalarına başvurulmuştur.

Kur'an Tercümelere

Karahanlılar döneminde ilk Kur'an tercümelere yapılmıştır. Bu tercümelere, "satır-altı" olarak adlandırılan tarzda yapılan tercümelere dir. Bu eserlerde Arapça asıl metin daha büyük harflere altta bulunmaktadır. Özgün metinde yer alan her sözcüğün kimi zaman da küçük sözcük gruplarının altına daha küçük Arap harfleriyle tercümesi yazılmaktadır (Ercilasun 2012: 331). Bu çalışmada İstanbul'da Türk İslâm Eserleri Müzesinde yer alan nüsha (TİEM nüshası)sından örnekler taranmıştır. Nüshanın istinsah tarihi 1333/1334, müstensihisi ise Muhammed b. El-Hâcc Devletşah eş-Şirazi'dir (Kök 2004: XXII).

Kur'an Tercümelere'nin korpusta yer almasının nedeni sıfat işlevli yantümceler açısından Arapçadan ödünçleme ya da kopyalama yapıp yapılmadığını incelemektir. Kök ve Ünlü'nün doktora tezlerinden örnekler taranmıştır.

Kıssaşü'l-Enbiyâ

"Peygamber kıssaları" anlamına gelen *Kıssaşü'l-Enbiyâ* Hz. Muhammed başta olmak üzere İslâm dininin doğruladığı diğer peygamberlerle 'Avac bin Annak, Harut ve Marut gibi *Kur'an*'da adı geçen bazı kıssaları da kapsamaktadır. *Kıssaşü'l-Enbiyâ* Nâsîrû'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî tarafından 1310 (H. 710)'da yazılmış, Nâsîrû'd-dîn Tok Buga'ya sunulmuştur (Ata 2014: 25-26).

Kıssaşü'l-Enbiyâ'ya tezin korpusunda yer verilmesinin nedeni mensur bir eser olması, sözdizimsel açıdan Harezmi Türkçesinin karakteristik özelliklerini yansıtmaması ve sıfat işlevli yantümceler bakımından dikkate değer örnekler içermesidir. Konuyla ilgili olarak Aysu Ata'nın çalışmasından yararlanılmıştır.

Nehcü'l-Ferādīs

Eserin Kerderli Mahmud bin Ali tarafından Harezmi'de yazıldığı kabul edilmektedir (Ata 2014: 32). Mahmud bin Ali 1360'ta ölmüş, eseri ise 1358'den önce yazmıştır (Ercilasun 2012: 377). Eserde dünya ve ahirette mutlu olmanın yollarını gösteren müslümanlık bilgileri yer almaktadır. Eser dört "bâb"dan, her "bâb" da onar "fasl"dan oluşmaktadır. Birinci bâbda Hz. Muhammed'in hayatı, ailesi, peygambere vahiy gelmesi, ehl-i beytin müslüman oluşu, Mekke'den Medine'ye göç, Hz. Muhammed'in mucizeleri, yaptığı savaşlar ve vefatı anlatılmaktadır. İkinci bâbda Hz. Ebu Bekr, Ömer, Osman, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin, Ebu Hanife, İmam Şafi, İmam Malik ve İmam Hanbel ile ilgili olaylar, onların erdemleri üzerinde durulmaktadır. Üçüncü ve dördüncü bâbda Allah'a yaklaştıran ve Allah'tan uzaklaştıran ameller konuları işlenmektedir (Ata 2014: 30-31).

Mensur bir eser olduğu, sözdizimsel açıdan Harezmi Türkçesinin karakteristik özelliklerini gösterdiği ve sıfat işlevli yantümceler bakımından dikkate değer örnekler sunduğu için korpusta *Nehcü'l-Ferādīs*'e de yer verilmiş; János Eckmann'ın çalışmasından yararlanılmıştır.

Münebbihü'r-Rāqidīn

Münebbihü'r-Rāqidīn, Mūsā bin Hācī Hüseyin el-İznikī'nin İslâm ahlâkı ve İslâmî yaşayış hakkındaki kaleme aldığı en önemli eseridir. Eserde İslâm âlimlerinden aktarmalar yapılarak sosyal yaşamla ilgili olan konular örneklendirmelerle işlenmektedir (Yavuzarslan 2002: 5-6). *Münebbihü'r-Rāqidīn*'in Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Bölümünde bulunan en eski ve eksiksiz nüshası Selânikli İsa b. Yusuf b. Muhammed tarafından H. 929 tarihinde istinsah edilmiştir. Kütüphanelerde tespit edilen en eski nüsha budur, transkripsiyonlu metnin kuruluşunda bu nüsha esas alınmıştır (Yavuzarslan 2002: 23).

Korpusta *Münebbihü'r-Rāqidīn*'e yer verilmesinin sebebi öncelikle mensur bir eser olmasıdır. Söz konusu eser, yarı telif bir eserdir ve sıfat işlevli yantümcelerin kullanımı açısından dikkat çekici özellikler göstermektedir. Eserde Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde olduğu gibi Farsçadan ödünçlenen *kim / ki* parikeliyle oluşturulan çok sayıda sıfat işlevli yantümce örneği bulunmaktadır. Örnekler Paşa Yavuzarslan'ın çalışmasından taranmıştır.

Kısas-ı Enbiya

Kısas-ı Enbiya Türk Dil Kurumu Nüshası, Salebi çevirileri arasında en hacimli ve büyük bir ihtimalle en eski metindir. 95 bāb, 37 meclisten meydana gelmektedir. İncelenen nüshalar arasında en eskisi olduğu düşünülen *Kısas-ı Enbiya*'nın çevirisinin 14. yüzyılda yapıldığı öngörülmektedir. Yazma yaradılış öncesinden başlar, Hz. Muhammed ile son bulur (Yılmaz ve diğ. 2013: 13, 15).

Çeviri bir eser olması ve ödünçlenen / kopyalanan sıfat işlevli yantümce yapılarını içermesi açısından korpusta Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Kısas-ı Enbiya*'ya da yer verilmiştir. Tezde işlenen örnekler Yılmaz, Demir ve Küçük tarafından hazırlanan yayından taranmıştır.

Codex Cumanicus

Codex Cumanicus, “Kuman Kitabı” anlamını taşımaktadır. Kitap, İtalyan ve Alman bölümü olmak üzere iki defterden oluşmaktadır. İtalyan bölümü 55 yaprak, Alman bölümü 27 yapraktan meydana gelmektedir. Eseri gotik harfleriyle Fransiskan mezhebine bağlı olan Alman ve İtalyan misyonerler yazmıştır. Eserin yazıldığı tarih kesin olarak belirlenememiştir. Argunşah ve Güner, eserin yazılış tarihiyle ilgili görüşlere, yayımladıkları eserde yer vermiştir ve *Codex Cumanicus*'un 1291, 1292 ya da 1293 yıllarından birinde yazılmış olabileceğini belirtmiştir (Argunşah, Güner 2015: 21, 24). Sıfat işlevli yantümceler konusuyla ilgili olarak ihtiyaç duyulması doğrultusunda Drimba'nın *Syntaxe Comane* adlı eserine başvurulmuştur.

1. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Tarihsel Dilbilim ve Tarihsel Sözdizim

Tezin kuramsal çerçevesini oluşturan bu bölümde, dilsel değişimler başlığı altında “sözdizimsel değişimler” konusunu da inceleyen alan olması sebebiyle öncelikle *tarihsel dilbilim* terimi, kapsamı, tarihsel dilbilimin ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında temel bilgiler sunulacaktır.

Genel dilbilim (general linguistics) dilleri bir bütün olarak ele alan, insan dilinin işleyişini, özelliklerini ve gelişimini inceleyen bilim dalı olarak bilinmektedir.

Genel dilbilimin en önemli ve birincil altbölümlerini *betimleyici dilbilim*, *tarihsel dilbilim*² ve *karşılaştırmalı dilbilim* oluşturmaktadır. *Tarihsel dilbilim* bir açıdan karşılaştırmalı dilbilimin özel bir konusu olarak kabul edilmektedir (Robins 1971: 4-5).

tarihsel dilbilim (Alm. *historische Sprachwissenschaft*, Fr. *linguistique historique*, İng. *historical linguistics*) artsüremli dilbilimin bir başka adıdır (Vardar 2002: 190); dil değişimini, dillerin nasıl ve niçin değiştiğini incelemektedir (Campbell, Mixco 2007: 77). Dil değişimini ve sonuçlarını inceleyen tarihsel dilbilim, dilbilimin sağlam bir

---

² M. Bréal (1832-1915) tarafından 1870’de doğru Fransa’da *karşılaştırmalı tarihsel dilbilim* başlatılmış, Almanya’da ise *Yeni Gramerciler* okulu ortaya çıkmıştır. Tarihsel dilbilimin kuramsal ilkelerini ortaya koyanlar, A. Leskien (1840-1916) ve H. Paul (1846-1921) adlı araştırmacılarıdır (Kıran, Kıran 2013: 36). *Tarihsel dilbilim*, bilindiği üzere 18. yüzyılın sonlarında Batı Avrupa bilim insanlarının Sanskritçe, Eski Farsça, Yunanca, Latince gibi Asya ve Avrupa dilleri arasındaki ortak bazı dilsel özellikleri fark etmeye başladıklarında ortaya çıkmıştır. Bu benzerlikler, Mihalicek ve Wilson’a göre dilbilimcilerin söz konusu diller ve onların modern kollarının Ön Hint-Avrupa dil ailesi olarak adlandırılan tek bir ana dilden geliştiğine inanmalarına sebep olmuştur (Mihalicek, Wilson 2011: 523). Avrupa’da, Amerika’da *tarihsel dilbilim* ve *karşılaştırmalı dilbilim*, 19. yy. boyunca dilbilim çalışmalarında baskın bir rol oynamıştır (Robins 1971: 6).

bilimsel temel üzerine oturtulan ilk dalıdır (Trask 2005: 77). Tarihsel dilbilimin incelediği konular arasında *dil değişimi, dünya dilleri arasındaki ilişkiler, insan dillerinin ve dil ailelerinin soy geçmişi* (family history), *karşılaştırmalı tarihsel dilbilimin kaynakları, dillerin tarihi* yer almaktadır (Tercanlıoğlu 2000: 138). Tarihsel dilbilim dünya dillerini haritalar, bunların daha önceki aşama / dönem / durumlarını yeniden kurar ve bu dillerin bir diğeri ile ilişkilerini belirler (Malmkjær 2010: 225).

Tarihsel dilbilim, dil değişimi konusuyla ilgilenirken *tarihsel dilbilimciler*³ “Ne tür değişimler oluyor, niçin oluyor ve aynı derecede önemli olan ne tür değişimler olmuyor ve niçin olmuyor?” sorularının cevaplarını aramaktadır (Mihalicek, Wilson 2011: 523).

Tarihî Türk Dillerinde Sözdizimsel Değişimler: Sıfat İşlevli Yantümceler adlı tez çalışması, inceleme alanı açısından tarihsel sözdizimin kapsamına girdiğinden bu bölümde “tarihsel sözdizim”e ilişkin bilgi verilecek ve bu çalışma alanının Türkiye’de ne derecede ilgi gördüğüne değinilecektir.

Sözdizimsel değişimi inceleyen alan **tarihsel sözdizim** (historical syntax) (Campbell, Mixco 2007: 77) olarak nitelendirilmektedir.

Tarihsel sözdizim üzerinde duran dilsel girişimler Faarlund’a göre aşağıda sıralanan maddeleri içermektedir (1990: 1).

- a) Bir dilin ya da ölü dillerin daha önceki aşamalarını gösteren sözdizimsel çalışmalar
- b) Bir dilin ya da bir grup akraba dilin tarihi aracılığıyla bir aşamadan diğere aşamaya geçişte ortaya çıkan sözdizimsel değişimlerin betimlenmesi
- c) Bu tür değişimlerin (b maddesinde söz edilen değişimler) açıklamaları

---

³ Dil değişimi üzerine çalışan dilbilimciler, *tarihsel dilbilimci* olarak adlandırılmaktadır (Campbell, Mixco 2007: 77).

d) Bir dilin ve ilk/ata dillerin (proto-languages) önyazınsal (preliterary) aşamalarını gösteren sözdiziminin yeniden oluşturulması.

Faarlund'a göre artzamanlı *sözdizim* terimi *b, c, d* maddelerini içermektedir, oysa *a* maddesi geçmişteki diller, yani eski diller için geçerli olan eşzamanlı sözdizimin kapsamına girmektedir. Bu görevlerin her biri, kendi içinde amaç olarak izlenebilir; ancak bunlar birbirinden bütünüyle bağımsız değildir. Yukarıdaki listede yer alan *b, c, d* maddeleri *a* maddesini varsaymaktadır. Bir dilin kanıtlanmamış (non-attested) aşamalarının yeniden kurulabilmesi için dilsel değişim mekanizmasının ve ilkelerinin belli ölçüde anlaşılması gerekmektedir. Bunlar, dilsel değişimi açıklamak için de gerekli olan mekanizma ve ilkelerdir. Sözdizimsel değişim içerisindeki düzenlilikle ilişkili hipotezler, aslında dillerde gerçekleşen değişim türlerinin incelenmesine dayanılarak tümevarımsal (*inductively*) bir biçimde kurulabilir (Faarlund 1990: 1).

Alanyazına bakıldığında Batı dillerinde tarihsel sözdizimin kapsamına giren konular üzerine çok sayıda makale, kitap ve tarihsel dilbilim terimleri sözlüğünün yayımlandığı görülmektedir.⁴ Yabancı araştırmacıların Türkçenin sözdizimi üzerine

---

⁴ Yayımlanan temel kaynaklardan bazıları:

Trask, Robert Lawrence (1994), *Language Change*, London and New York: Routledge.

Campbell, Lyle-Mauricio J. Mixco (2007), *A Glossary Of Historical Linguistics*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Aitchison, Jean (2001), *Language Change: Progress or Decay?*, USA: Cambridge University Press.

Hock, Hans Henrich (1991), *Principles Of Historical Linguistics*, Second Revised and Updated Edition, Mouton de Gruyter Berlin, New York.

yaptığı çalışmalar arasında ise John Soper'ın *Loan syntax in Turkic and Iranian* adlı eseri, N. Z. Gadjieva'nın *Osnovnie puti razvitiya sintaksiçeskoj strukturi tyurkskih yazıkov* adlı eseri yer almaktadır. Konuyla ilgili olarak ortaya konulan bir diğer çalışma N. Z. Gadjieva, B. A. Serebrennikov tarafından hazırlanmış olan *Sravnitelno-istoričeskaya grammatika Tyurkskih yazıkov sintaksis* adlı çalışmadır. Türkiye'de tarihsel sözdizim alanında ortaya konulan bilimsel çalışmaların sayısı çok değildir. Tarihi metinler üzerinde yapılan eşzamanlı sözdizimsel betimlemelerin bile oldukça yüzeysel olduğu söylenebilir. Bu sebeple "x" sözdizimsel konu başlığının tarihi Türk dillerindeki görünümü ve geçirdiği değişimler işlenmediğinden tarihsel sözdizim Türkiye için yeni bir araştırma ve inceleme alanı olarak değerlendirilebilir. Seçilen belli bir sözdizim konusunda değişim ve gelişimleri ortaya koyması bakımından bu tez çalışmasıyla, Türkçenin tarihsel sözdizimine katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

1.2. Dilsel Değişim, Sözdizimsel Değişim ve Sözdizimsel Değişimin Sebepleri

Yaşayan dillerle ilgili olarak temel gerçeklerden biri sürekli değişmeleridir: *yeni sözcükler, yeni sesletimler, yeni grammatikal biçimler ve yapılar...* (Trask 2005: 99). Mihalicek ve Wilson'un ifadeleriyle doğal konuşucusu bulunmayan, başka bir deyişle ölü diller dışındaki bütün diller değişmektedir. Latince, Sanskritçe ve Eski Yunanca gibi ölü dillerin de önceden doğal konuşucuları bulunmaktaydı; ancak bu diller de zamanla değişmiştir (Mihalicek, Wilson 2011: 523). *Dilsel değişim*, "dilte görülen değişim, başkalaşma, yenilik" anlamlarına gelmektedir (Campbell, Mixco 2007: 92). *Dilsel değişim*, tarihsel dilbilimde "evrensel" ve "durdurulamaz" olarak görülen, belirli bir süre boyunca bir dildeki değişimi gösteren genel bir terimdir. Bu olgu; ilk olarak sistemli bir biçimde 18. yüzyılın sonunda karşılaştırmalı araştırmalar yapan filologlar (*comparative philologists*), 20. yüzyılda tarihsel dilbilimci ve toplumdilbilimciler tarafından araştırılmıştır (Crystal 2008: 266-267).

Dillerin değiştiği kabul edilen bir gerçektir; ancak bu değişim için hazırlanan zeminin oluşum şekli önem arz etmektedir.

Trask'a göre dil, bilmeden ya da bilerek değiştirilebilmektedir (Trask 1994: 75). Bireyler bazen dile belli bir oranda belki müdahale edebilir,⁵ gelecekte dilin biçimlenişinde etkileyici rol üstlenebilir; ancak bu durum her zaman için geçerli değildir. Dildeki değişimler bir nedene dayandırılabilirdiği gibi bazen değişimin nedeni net bir şekilde açıklanamamaktadır, değişime neden olabilecek etkenler öngörülebilmektedir.

Diller, çeşitli sebeplerden dolayı değişime uğradığından değişimin ne şekilde görüldüğünü ortaya koyabilmek için dilin tarihine bakılması gerekmektedir. Dillerin tarihini çalışmayı McMahon *bir videonun ileriye ya da geriye oynatılabilmesine* benzetmektedir (McMahon 1995: 6). Bu konuda yapılabilecek diğer bir benzetme de bir ağacın çıkış noktası olan kökünden yükselerek en taze yaprağına ulaşmak ya da en taze

---

⁵ rneğin Türkçenin özleştirilmesi amacıyla bazı dönemlerde dil uzmanları, yetkili kurum ve kişiler tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri de *Dil Devrimi*'dir. Tahsin Yücel, Dil Devrimi'nin 1860'a doğru, Tanzimat döneminde başlatıldığını; ama Cumhuriyet döneminde tekrar gündeme geldiğini ve Atatürk'ün öncülüğünde çok daha düzenli bir biçimde yeniden başlatıldığını ifade etmektedir (Yücel 1998: 5). Bireylerin belli bir oranda dile müdahale edebildiğini gösteren çalışmalar için bk. Lewis, Geoffrey (2004), *Trajik Başarı-Türk Dil Reformu*, İstanbul: Gelenek Yay.; Levend, Ağah Sırrı (1972), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. Baskı, Ankara: TDK Yay.; Sadoğlu, Hüseyin (2003), *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.; Aksoy, Ömer Asım (1963), *Atatürk ve Dil Devrimi* (Dil Alanındaki Çalışmalara Genel Bir Bakış), Ankara: Milli Eğitim Basımevi, Atatürk Serisi No: 3.; Arsal, Sadri Maksudi (1930), *Türk Dili İçin*, Ankara: Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatı, Milli Seri, S. 1.; Hatemi, H. Hüsrev-Yeşim Işıl (1989), *Bir Bilim Dili Mücadelesi ve Tanzimat*, İstanbul: İşaret Yay.: 32, Bilimsel Araştırma Dizisi: 3.; Heyd, Uriel (1954), *Language Reform In Modern Turkey*, The Israil Oriental Society, Jerusalem.; İmer, Kmile (1998), *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.; Korkmaz, Zeynep (2003), "Cumhuriyet Döneminde Türk Dilinde ve Türk Dili Alanında Yaşanan Gelişmeler", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Ekim 2003, C: LXXXVI, S: 622, s. 299-357., şimşir, Bill N. (1992), *Türk Yazı Devrimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

yapraktan aşıağıya doğru köke inmektedir. Başka bir deyişle kök “geçmiş”i, en taze yaprak da “güncel”i simgelemektedir. Aşağıdan yukarıya bakmak, eskiden güncele doğru ilerlemek anlamına gelirken; yukarıdan aşağıya bakmak güncelden geçmişe uzanmak anlamını taşımaktadır. Her iki bakış tarzında da değişimler gözlemlenebilmektedir.

Dilde görülen değişim konusuyla ilgili olarak tarihsel dilbilimcilerin aklına gelebilecek bazı sorular bulunmaktadır. Araştırmacılar “Değişim dilbilgisinin hangi düzleminde daha hızlı ya da hangi düzleminde daha yavaş gerçekleşmektedir?” sorusunu yanıtlamaya çalışmaktadır. Bu tez çalışmasında tarih Türk dillerinde görülen sözdizimsel değişimler sıfat işlevli yantümceler çerçevesinde ele alınacaktır. Çalışmanın odak noktası konu itibariyle sözdizimsel düzlemlerle ilişkili olduğundan sözdizimsel değişim, dilin diğer bileşenlerinde/düzlemlerinde görülen değişimlerle hız açısından karşılaştırılmayacaktır. Dilbilgisinin hangi düzleminde görülen değişimin daha hızlı ya da yavaş olduğunu ayrıntılı bir biçimde ortaya koymak başka bir çalışma konusudur. Ancak tarih Türk dillerine bakıldığında genel olarak sesbilgisi ve biçimbilgisi düzlemlerinde görülen değişimlerin sözdizim düzleminde görülen değişimlere oranla daha hızlı olduğu, ortaya çıkan değişimlerin sesbilgisi ve biçimbilgisi düzlemlerinde daha fazla yapıda görüldüğü söylenebilir.

Tarihsel dilbilim alanı üzerine çalışan ve dilbilgisinin düzlemleri açısından değişimin hızını karşılaştıran araştırmacılarından biri Lehmann’dır.

Lehmann’a göre değişimler szdizimde, sesbilim ve biimbilime göre daha yavaştır. Sonuç olarak eski yapıların kalıntıları, bugünkü yapılarla yan yana yaşayabilmektedir. Bu kalıntılar, edebiyatta ve özellikle de geleneksel normları izlemeye eğilimli olan Őiirde bulunabilmektedir (Lehmann 1992: 240).

Dilin çeşitli düzlemlerinde görülen değişkenlerin oranları “dilte daha sık ortaya çıkma” ölçütü açısından değerlendirildiğinde oranların birbirinden farklı olduğu

görülmektedir. Konuyu sesbilimsel ve sözdizimsel açıdan değerlendiren Hickey'in yorumu ise şöyledir:

Sesbilimsel ve sözdizimsel değişim arasında sözdizimsel değişkenlerin sesbilimsel değişkenler gibi sık ortaya çıkmaması açısından önemli bir fark bulunmaktadır. Sözdizimsel değişim/varyasyon/farklılık büyük bir olasılıkla iç dilsel faktörlere şartlandırılmıştır ve sözdizimsel yapılar sesbilimsel yapılardan daha az tekrarlandığı ve bu sebeple sosyal değerlendirme için daha az elverişli olduğundan dış sosyal faktörlerden ziyade bağlam ve stil konusuna bağlıdır. Ayrıca sözdizimsel faktörler, oluşturduğu yapılar açısından daha soyut olduğu için konuşucular tarafından daha az fark edilmektedir. Bu yüzden de daha az görülebilir (Hickey 2001: 12). Bu açıdan, kopyalamalar hariç tutulmak üzere sözdizimsel değişimin sözlü dilde/konuşma dilinde daha az görüldüğü sonucuna varılabilir (*bk. Sözlü dile ait ifadeler içeren Dîvânu Lugâti't-Türk*).

Araştırmacıların değişim konusuyla ilgili olarak cevabını aradığı bir diğer soru ise “Dil değişimi kötü müdür?” sorusudur. Dilbilimciler, bu durumu ne iyi ne de kötü olarak değerlendirmektedir. Dil değişimi dilin bir gerçeğidir (Mihalicek, Wilson 2011: 525). Trask'a göre *dilde değişimi engellemeye çalışmak rüzgârın esmesini engellemeye çalışmak gibidir* (Trask 2005: 100). Dilde görülen değişimin ölçüsüyle ilgili olarak ise Faarlund bir dilin ebeveynlerin, çocuklarını anlayamadığı ölçüde değişemeyeceğini (Faarlund 1990: 10) öne sürmektedir. Faarlund'ın konuya böyle yaklaşmasında çok kısa sürede dilde gerçekleşecek köklü değişimlerin dilin iletişim işlevini büyük bir oranda engelleyebileceği düşüncesi etkili olmuş olabilir.

Dilsel değişimi açıklamak, bireysel konuşucuların güncel dilsel davranışlarındaki değişimleri değil, gramatikal/dilbilgisel sistemdeki değişimleri açıklamak anlamına gelmektedir (Faarlund 1990: 31). Ancak bazen bireysel konuşucuların güncel dilsel davranışlarındaki değişimleri de küçümsemek gerekmektedir; çünkü günlük

konuşmalarda ortaya çıkan anlık kullanımlar (örneğin; *tümce yapısı*) belli bir zaman içerisinde yaygınlaşır ve kullanım sıklığında artış görülürse söz konusu dilsel yapılar standart dilin bir parçası hâline gelebilir. Bir zamanlar sınırlı sayıda insanın kullandığı yapıların, artık o dili konuşan tüm insanların başvurduğu dil birimlerine dönüşebilme olasılığı göz önünde bulundurulmalıdır.

“Genel olarak kelimelerin değişmesi anlaşılabilir bir konudur, fakat belli bir dilin gelecekte ne yönde, nasıl değişeceğini tahmin etmek mümkün değildir.” (Ruhlen 2006: 33). Bahsedilen bu durum, dilbilgisinin temel bileşenlerinden biri olan sözdizimi de içine almaktadır.

Dilbilgisinin bütün bileşenlerinde değişimler olabilmektedir. Zamanla dilde *sesbilimsel, biçimbilimsel, sözdizimsel, sözlüksel* ve *anlamsal değişimler* ortaya çıkmaktadır. Sözcükler, biçimbirimler, sesbirimler, bütün türlerin kuralları artırılabilen, eksiltilebilen ve değiştirilebilmektedir (Fromkin ve diğ. 2011: 530).

Burling’e göre dilin sesleri, sözcükleri ve sözdizimi sadece bir bölgeden diğerine çeşitlilik göstermez, aynı zamanda bir sosyal gruptan diğerine, bir diğer duruma göre de çeşitlilik gösterir. Bazı varyant/değişik biçimler yaygınlaşırken bazıları kabul edilmez ve yok olur. Böylelikle dil, yavaş yavaş değişir (Burling 1992: 10).

Dilde değişimlerin farklı düzlemlerde gerçekleşebildiği daha önce belirtilmişti. Bu tezin odak noktası sözdizimsel düzlemde görülen değişimler olduğundan “sözdizimsel değişim” konusu ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

Bazen *dilbilgisel değişim* (grammatical change) olarak da adlandırılan *sözdizimsel değişim* (syntactic change), bir dilin sözdiziminde görülen değişimdir. Başka bir deyişle tümcelerdeki, öbeklerdeki yapısal elementler ve sözcükler arasındaki ilişkilerde ya da sıralamada görülen; bir dilin morfosentaktik/biçim-sözdizimsel yapısında ya da dilbilgisinde ortaya çıkan değişimdir (Campbell, Mixco 2007: 200).

Serebrennikov ve Gadjeva'ya göre tümce birimlerinin tarihsel bir bakış açısıyla incelenmesi bir dilin ya da akraba dil gruplarının sunduğu malzemeye dayandırılabilir. Bir dilin malzemesinden yola çıkarak tümce birimlerini tarihsel bakış açısıyla araştırmak oldukça kolaydır. Öncelikli olarak yapılacak iş, dilin en eski dönemindeki sözdizimini incelemektir. Çağdaş Rusçaya göre Eski Rusça, Çağdaş Fransızcaya göre de Eski Fransızca, “Ne vardı, ne alındı?” ilkesinden yola çıkarak araştırılmaktadır. Herhangi bir tümce yapısı seçildikten sonra bu yapının dilin en eski döneminde yer alan uygun yapıyla ilişkisi, çağdaş dilde uğradığı değişiklikler karşılaştırma yapılarak tespit edilmektedir. Sözü edilen yöntem, çok sayıda dilin sözdizimi tarihinin araştırılmasının temelini oluşturmaktadır (Serebrennikov, Gadjeva 2011: 215). “Ne vardı, ne alındı?” ilkesinden hareketle araştırma yapmak bir anlamda bir dilden diğerine ödünçlenen yapıları ortaya koymak demektir; ancak sözdizimsel değişimler sadece ödünçlemeye bağlı olarak ortaya çıkmaz. Başlangıçta “x” yapısında görülmeyen bir birim/unsur daha sonraki dönemlerde gelişip “x” yapısında bulunmaya başlayabilmektedir. Ancak bu durum başka bir dilden ödünçleme yapıldığı anlamına gelmez. Örneğin; Orhon Türkçesinde sıfat işlevli yantümcelerde ortaç üzerinde iyelik işaretleyicisi bulunmadığı için adcıl uyum görülmezken daha sonraki dönemlerde adcıl uyum sıfat işlevli yantümcelerde ortaya çıkmaktadır. Adcıl uyumun olduğunu gösteren iyelik kategorisi işaretleyicisi ödünçlenmemiştir, iyelik kategorisini işaretleyen biçimbirim Türkçede başlangıçtan beri yer almaktadır.

Araştırmacılar herhangi bir konuyu “sorun” olarak görüyor ve o konu üzerinde detaylı araştırma, inceleme yapıyorsa belli bir hedefi vardır; var olan sorunu çözmek ve yeni bulgulara ulaşmak istiyordur. Buna koşut olarak tarihsel dilbilimcilerin de “sözdizimsel değişim” üzerine çalışmasının çeşitli amaçları bulunmaktadır.

Joseph ve Janda sözdizimsel değişim çalışmalarının amaçlarını şu şekilde sıralamıştır:

- a) Sözdizimsel değişimi tam olarak betimlemek, tanımlamak
- b) Sözdizimsel değişimin evrensellerini belirtmek
- c) Sözdizimsel değişimi açıklamak
- d) Bir değişim teorisi oluşturmak (Joseph, Janda 2003: 529).

Tarihsel dilbilimciler sözdizimsel değişimleri belirledikten sonra, ortaya çıkan bu değişimlerin sebepleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Çeşitli kaynaklarda sözdizimsel değişimlerin sebepleri yüzeysel olarak ele alınmıştır; ancak Burling çalışmasında detaylı bir biçimde sözdizimsel değişimin sebepleri üzerinde durmuş ve aşağıda yer alan başlıkları belirlemiştir:

a) Basitleştirme (simplification)⁶

---

⁶ Bazı sözdizimsel değişimler dili basitleştiriyor gibi görünse de basitleştirme hiçbir zaman bütünüyle başarılı olmamaktadır. Bir dilden bazı karmaşıklıklar olabildiğince hızlı bir biçimde çıkarılsa da başka karmaşıklıklar ortaya çıkmaktadır. Hiçbir dil önemli ölçüde diğerinden daha çok ya da daha az karmaşık değildir. Basitleştirme sözdizimsel değişim açısından baskın güç olsaydı bütün karmaşıklıkların uzun bir zaman önce dilden çıkarılmış olması gerekirdi ve şimdi maksimum basit ve etkili bir iletişim sistemi var olmalıydı (Burling 1992: 316). Tarihi Türk dillerine bakıldığında ortaç biçimbirimleriyle oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerin *Orhon Yazıtları*'ndan günümüze kadar dilde varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Yapılan araştırmalar Uygur Türkçesi döneminde ise ödünçlenen *kim/ki* partikeliyle oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerin kullanılmaya başladığını göstermektedir. *Kim/ki* partikelinin ödünçlenmesiyle sıfat işlevli yantümceler açısından sözdizimsel değişim ortaya çıkmıştır. Günümüzde de *ki* partikeliyle oluşturulan sıfat işlevli yantümceler seyrek de olsa kullanılmaktadır. *Ki* partikeliyle kurulan sıfat işlevli yantümcelerin bazen ortaçlarla oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerden daha kolay algılandığı söylenebilir; çünkü Türkçede üçten fazla ortacın kullanıldığı durumlarda bazen hangi birimin nitelendiğı, hangi birime gönderimde bulunulduğı birkaç okuma sonucunda netlik kazanmaktadır. Sözü edilen durum için gazetelerde yer alan haber metinleri örnek gösterilebilir. Kimi zaman *ki* partikeliyle oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerin algılanması daha kolay olsa da *En Az Çaba Yasası* çerçevesinde konuya yaklaşıldığında bu tür yapıların ortaçlarla oluşturulan sıfat işlevli yantümcelere göre daha çok sözcükten oluşan niteleme yapılarını gerektirdiğı görülmektedir: *Dün aldığım kitap ve kitap ki dün ben onu aldım* örnekleri sözü edilen durumu

- b) Çocuklar tarafından hatalı öğrenme
- c) Bir yapı / örüntünün yaygınlaşması; tipolojik süreklilik
- d) Sesbilimsel erozyon⁷
- e) Ödünçleme⁸

özetlemektedir. *Ki* partikeliyle oluşturulan sıfat işlevli yantümceler, algılama açısından dil kullanımını belli bir ölçüde kolaylaştırır da ortaçlı yapılarla karşılaştırıldığında dilde kullanım açısından ekonomik olmaktan uzaklaşıldığı görülmektedir. Burling'in de belirttiği gibi sözdizimsel değişim dili basitleştiriyor gibi görünse de basitleştirme tam anlamıyla sağlanamamaktadır.

⁷ Bazı dilbilimciler, sesbilimsel erozyonun sözdizimsel değişim döngüsünü başlatan ana işletici olduğunu ileri sürmüştür. Eylemi sonda olan dillerin çoğu, örneğin soneklere ve ilgeçlere sahiptir; ancak sıfatlar ve gösterme/işaret adları gibi niteleyiciler adlardan önce gelmektedir. Böyle bir dilde ad ekleri uzakta bulunuyorsa (ground away) onların işlevini üstlenebilecek tek birim adlardan önce gelen niteleyiciler olacaktır. Bunlardan bazıları daha sonra yavaş yavaş ad öneklerine dönüştürülebilir. Yok olan durum sonekleri, örneğin, ilgeçlere görevlerini devredebilir ve çoğul sonekler, sayı gösteriminde önekli biçimlere yol verebilir. Böylece dil soneklemeli ve sontakılı (postpositional) dilden önekli ve öntakılı (prepositional) dile değişebilir (Burling 1992: 317).

⁸ Komşu ama akraba olmayan dillerde genellikle sadece *ödünçleme* (borrowing) ile açıklanabilecek sözdizimsel benzerlikler görülmektedir. Sözdizimsel ödünçleme daha çok zaman ve diller arasında sözcüksel ödünçlemeden daha yakın bir ilişki gerektirmektedir. Ancak doğru şartlar altında ödünçleme sözlükçeyi ne kadar çok etkileyebiliyorsa sözdizimini de o derece etkileyebilmektedir (Burling 1992: 317-318). Burling'in belirttiklerinden hareketle denilebilir ki örneğin bir dilden bir sıfat, edat ya da eylem ödünçlendiğinde doğal olarak bu unsurların üye yapısı da hedef dile geçecektir. Ödünçlenen leksikal/sözlüksel bir birim hedef dilin sözdizimsel yapısına ister istemez etki edecektir. Bu durum da dilin bileşenlerinin birbiriyle sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu ve birbirlerini bütünlendiğini, tamamladığını göstermektedir. Burling'e göre bir dilin sözdizimini başka bir dilin sözdizimini iki farklı açıdan etkileyebilmektedir. Birincisi, güçlü toplumsal baskı şartları altında neyin ödünçlenebileceği konusunda asla sınır bulunmamaktadır. Yeterince uzun bir sürede diller yavaş yavaş daha çok gelişim göstermekte ve komşularına daha çok benzemektedir. İkincisi ve daha çarpıcısı, nüfusun tamamı bir dilden başka bir dile geçerse yeni konuşucular, eski doğal dillerindeki sözdizimsel yapıları/örüntüleri yeni öğrendikleri dile

f) Yenilik (innovation) ve akıllılık/beceriklilik (cleverness)

g) Toplumsal çağrışımlar (social connotations)

Mihalicek ve Wilson'a göre ise sözdizimsel değişimin iki sebebi bulunmaktadır (2011: 544):

a) dil içi (language internal) sebepler

b) dil dışı (language external) sebepler

1.3. Sözdizimsel Değişim Türleri

“Sözdizimsel değişim” konusu üzerine çalışan tarihsel dilbilimciler “sözdizimsel değişim türleri”ne de yoğunlaşmıştır. Değişim türleri, Türkçe kaynaklarda sınırlı bir çerçevede yüzeysel olarak ele alındığından, aşağıda alanyazında yer alan Batılı kaynaklardaki sözdizimsel değişim türlerinden söz edilecektir:

Brian D. Joseph ve Richard D. Janda, farklı dilleri karşılaştırmanın, sözdizimsel değişimin üç mekanizmasını onaylayan teori üstüne kurulduğunu belirtmektedir:

a) Yeniden analiz etme (reanalysis)

---

sesbilimsel yapıları/örüntüleri taşıdıkları gibi taşıyabilmektedir. Öğrendikleri dilin doğal konuşucularıyla yakın ilişkiden yoksun olup değişen nüfus, eski dilin sözvarlığını arkasında bırakmayı sözdizimini bırakmaktan daha kolay bulabilmektedir (Burling 1992: 318). Sözdizimsel düzlem açısından ödüncülen yapılar çerçevesinde Osmanlı Türkçesi dönemine bakıldığında Farsça öbek yapısının ödüncülenmesinden dolayı baş olan unsurun solda yer aldığı görülmektedir. Örneğin *bâb-ı medrese*. Türkçe öbek yapılarda ise baş olan unsur en sağda yer almaktadır: *okulun kapısı*. Sözdizimsel ödüncüleme için verilebilecek bir diğer örnek de “yalnızca, sadece” anlamını taşıyan ve Arapçadan alınan *illâ* focus parçacığının kurduğu öbek yapısıdır. Türkçede ilgeç öbeğinin başı sağda yer almaktadır: *vatan için, Ali gibi* vb. Ancak ödüncülen *illâ* focus parçacığı ile oluşturulan öbek yapıda, başın solda bulunduğu görülmektedir: *Kimse devrinde figân eylemez illâ bülbül / O da gül şevki ile bâğda eyler feryâd* (Rûhî-i Bağdâdî) (*Kubbealtı Lugatı*). Örnekte görüldüğü üzere öbeğin başı *illâ* focus parçacığıdır ve söz konusu bu birim *bülbül* tümlecinin solunda yer almaktadır: *illâ bülbül = sadece bülbül*.

b) Uzanım (extension)⁹

c) Ödünçleme (Joseph, Janda 2003: 532).

Sözdizimsel ödünçleme (syntactic borrowing), bir dilin başka bir dille kurduğu ilişki sonucu o dilden bir sözdizimsel yapıyı alma sürecidir. Sözdizimsel ödünçleme, sözdizimsel değişimin mekanizmalarından biri olarak değerlendirilmektedir (Campbell, Mixco 2007: 200).

Sözdizimsel değişimde tarihsel dilbilimcilerin ilgilendiği öncelikli bilgiler, bir tümcenin sözdizimsel yapılanmasına giren öğelerin çeşitliliğinde görülen değişimlerdir.

Bu değişimler:

a) Sözcük dizilişinde görülen değişimler¹⁰

---

⁹ Bir yapının yüzeysel görünümünde değişikliklerle sonuçlanan bir mekanizmadır, derin yapıda içsel bir değişiklik bulunmamaktadır. Örneğin *be going to* başlangıçta amaç tümleçleriyle kullanılan bir hareket eylemiyken daha sonra gelecek zamanı kodlayan bir yardımcı eyleme dönüşmüştür. Daha sonra *uzanım* ile değişim genişlemiştir (*It is going to rain, Hillary is going to go to Congress*) (Campbell, Mixco 2007: 62). Konu, Türkçe açısından örneklendirilecek olursa: Gökçe'ye göre Orhon Türkçesi sonrasında *tur-* eyleminin dilbilgiselleşerek yardımcı eylem hâline gelmesinde, söz konusu eylemin “ayağa kalkmak, ayakta durmak + durmak” biçimindeki bir canlı / insan duruşunu gösteren uzamsal konum işaretleme yeteneğinden daha geniş bağlamlarda, örneğin –canlı olma özelliği taşıyan öznelerle birlikte kullanılması büyük rol oynamış olmalıdır: EUygurTü. (TT VII: 29 / 10) *Kök luuŷa kälšär, alkuŷın ŷingar ädgü ağıng yadıluŷ turur* (Arat 1936: 41) (Gökçe 2013: 182, 184).

¹⁰ Örneğin Türkçenin en eski yazılı belgeleri olan *Orhon Yazıtları*'na bakıldığında sayıların ifade ediliş biçiminin sözcük dizilişi açısından günümüzden farklı olduğu görülmektedir.

Tekin'e göre onluklarası sayılar, bir sonraki onluğa atılacak adımlar olarak değerlendirilir ve sayıların adlandırması buna göre yapılır: **a)** altı yegirmi “16” (KT D 31) (Tekin 2000: 129) **b)** bir otuz “21” (KT D 32) (Tekin 2000: 129). Modern Türkçede ise 16 rakamı *on altı* biçiminde, 21 rakamı *yirmi bir* biçiminde adlandırılmaktadır. Orhon Türkçesinden farklı olarak sayıların ifade ediliş biçiminden Modern Türkçenin sözcük dizilişinde ilk birimin onlar basamağındaki büyük sayı, ikinci birimin ise birler basamağındaki küçük sayı olduğu görülmektedir.

- b) Bir tümcede sözcükler arasındaki ilişkileri gösteren biçimbirimlerin kullanımında görülen değişiklikler
- c) Sözcüklerin katılanlarında (argument) görülen değişimler¹¹

Tekin'e göre *Orhon Yazıtları*'nda 30'dan sonra gelen sayılar çoğunlukla katmalı yapılardır. Bu tür yapılarda *artuki* "fazlası, artı" sözcüğü birleştiricidir: **a)** otuz **artuki** bir "31" (BK G 9), fakat bir kırk "31" (KT K 2) (Tekin 2000: 130), **b)** otuz **artuki** säkiz "38" (BK G 2) (Tekin 2000: 130). Modern Türkçe açısından böyle bir durum söz konusu değildir ve sözcük dizilişi çerçevesinde sayıların adlandırılışında *artuki* gibi birimlere başvurulmamaktadır: 38: *otuz sekiz*, 31: *otuz bir*.

¹¹ *worthy* sıfatının of ilgecini gerektirmesi: *worthy of consideration* (Mihalicek, Wilson 2011: 542). "Sözcüklerin katılanlarında görülen değişim" konusu Türkçe açısından örneklendirilecek olursa baş olan *üçün* ilgecinin tümlecinin Eski Türkçede belirtme durumuyla kullanıldığını gösteren bir örnekle karşılaşılmıştır. Modern Türkçede ise tümleç tamlayan biçimbirimiyle kullanılmaktadır: *män sini nizvanı kadgu ... tarkarip arxant kutin bulturgalı anı üçün sürüp üntürdüm* 'I had you banished to make you get rid of the sorrows of passion and to find arhathood' (Erdal 2004: 512), *Bu sefer sınavı yüksek notla geçmem gerekiyordu onun için gece gündüz çalıştım*. Osmanlı Türkçesinde yer alan bazı sözcüklerin, Modern Türkçeye karşılaştırıldığında katılanlarında değişimlerin ortaya çıktığı görülmektedir: Osmanlı Türkçesi → *Fevzi Paşa, bizimle teşrik-i mesâ'î kabiliyeyini hâ'iz değildir* (M. Kemal, *Nutuk*) (Parlatır 2009: 556), Modern Türkçe → Kendisini zaman içinde sınırlayabilecek bir amaca **haiz** değildi (TUD); *târih-i hicrî Fahr-i kâ'inât (s.l.a.m) Efendimizin Mekke-i Mükerrreme'yi terkle Medîne-i Münevvere'yi tesrif buyurdıkları seneden bed' ediyor* (Yavuzarslan 2015: 1235), *son çocuklarım dünyamıza teşrif ederken, en büyüklerim torun vermeye çoktan başlamışlardı bile* (TUD). Üye yapısındaki artzamanlı değişimler üzerinde durmak, eylem sisteminin gelişiminin betimlenmesi açısından önem taşımaktadır (Sultanzade 2012: 224). Sultanzade'nin *üye yapısı*yla kastettiği "katılan yapısı"dır. Sultanzade, iki üyeli olan *sög-eyleminin Dede Korkut Kitabı*'nda belli yerlerde belirtme durumunu yönetirken metnin diğer yerlerinde yönelme durumunu aldığını belirtmektedir: Ağ sahallu kıocanuñ *ağzın* söğdi (Drs. 11b 5-6) 'He reviled whitebearded elders' (Lewis 1974: 32); Menüm *ağzuma* söğübdürürüdün (Drs. 52a 2) 'You were ever casting insults in my mouth' (Lewis 1974: 74) (Sultanzade 2012: 234). Modern Türkçede ise *söv-* eylemi yönelme durumu alan adı yönetmektedir ve *söv-* eyleminin iki katılanı/üyesi bulunmaktadır: birinin birine/bir şeye sövmesi → *Genç adam*, küçük çocuğu döven *babaya* sövüyordu. *Yaşlı amca*, senelerdir devam eden *zulme* sövüyordu.

Tümce yapısının bütün bu görünümleri artzamanlı değişime bağlıdır (Mihalicek, Wilson 2011: 542).

Jean Aitchison'un sözdizimsel değişim türleri konusunda yaptığı açıklama ise şöyledir:

- Çekimsel biçimbirimler değiştirilebilir.
- Eylemlerin davranışları değişebilmektedir (Ortaçağ İngilizcesinde *I kan a noble tale* “I know a fine story” örneği (**kan=know**) göstermektedir ki *can* bir zamanlar nesne alan bir **ana eylem** olarak kullanılabilmekteydi.).¹²
- Sözcük dizilişi değişebilmektedir (“*Whoever loved that loved not at first sight*” atasözü, İngilizcede olumsuzluğun bir zamanlar ana eylemlerden sonra yer aldığını göstermektedir.) (Aitchison 2001: 98).¹³

Burling'in çalışmasında yer verdiği sözdizimsel değişim türleri ise şöyledir:

1. Dilbilgiselleşme (grammaticalization)¹⁴

¹² Mehmet Vefa Nalbant, çalışmasında *tut-* eyleminin *Kutadgu Bilig*'de işlev değiştirerek eylem olmaktan uzaklaşıp bağlaç olarak kullanıldığını belirtmektedir:

Kalı beg tili yumşak erse süçig

Anı sevdi budnı ulug *tut-* kiçig (KB, 3184) (Eğer beyin dili yumuşak ve tatlı ise, onu milletinden büyük ve küçük herkes sever) (Nalbant 2006: 140).

¹³ Mustafa Sarı, “Yüz Hadis Yüz Hikâye-Türk Dilinde Art Zamanlı Değişmeler” adlı çalışmasında “cümlede görülen değişimler” başlığı altında *teklik-çokluk uyumu*, *öge dizilişi*, *cümle yapısında görülen değişimler* alt başlıklarına ver vermiştir. Sarı, *öge dizilişi* başlığını işlerken *özne-tümleç-yüklem* dizilişinin bozulduğunu gösteren örnekler sunmuş ve söz konusu örneklerle ilgili olarak şu açıklamaları yapmıştır: “Çünkü od olı sarmış, *n'iderem ben* bunu didi.” (E55b-10) Özne olan sözcük, “yüklemden sonra” gelmektedir; “Bir gice düşümde gördüm *anı...*” (E64b-7) (Nesne dizilişte “yüklemden sonra” gelmektedir (Sarı 2016: 161). Konuyla ilgili daha fazla örnek ve açıklama için bk. Sarı 2016: 160-163.

¹⁴ Türkçede *dilbilgiselleşme* konusu için Faruk Gökçe tarafından yayımlanan *Gramerleşme Teorisi ve Türkçede Fiil Birleşmeleri* adlı esere bakılabilir. Gökçe, çalışmasında I. Grup Yardımcı Fiiller ve Gramerleşme (B + bar-, A + bar-; B + ka:l-, A + ka:l; A + yaz- vb.) ve II. Grup Yardımcı Fiiller ve

2. İçerik sözcükleri (content words)nin işlevsel sözcükleri (function words) hâline gelmesi
3. İşlev sözcüklerinin biçimbirim/ek hâline gelmesi¹⁵
4. Biçimbirimlerin yitimi / kayboluşu¹⁶ (Burling 1992: 300-301).

Sözdizimsel değişim türlerini sınıflandıran araştırmacılardan biri de Ian Roberts'tır. Roberts'ın ortaya koyduğu sözdizimsel değişim türleri:

Gramerleşme (A + tur-, B + tur-; B + yat-; A + yo:rı-, B + yo:rı- vb.) konularını ele almıştır. Dilbilgiselleşme konusu için Gökçe tarafından verilen örneklerden biri:

UygTü. (AYK: 626 / 23) *Mäniñ yüräkim yarılıp böksilip barmadın näçükin turur munı täg* (Kaya 1994: 328). “Benim yüreğim [iyice / tamamen] yarılmadan (Hend.) nasıl bu şekilde durur?” Gökçe'nin örnekle ilgili olarak yaptığı değerlendirme şu şekildedir: Eski Uygur Türkçesinde *B +bar-* yapısında yer alan *bar-* eyleminin daha bu dönemde yardımcı eylem hâline geldiğinin önemli göstergelerinden biri de aslında bir canlı eylemi olan söz konusu eylemin örnekte geçen EUygTü. *Mäniñ yüräkim yarılıp böksilip barmadın* birleşmesindeki gibi cansız öznelere de konu olabilmesidir. Söz konusu örnekte *bar-* eyleminin yönelme ve ayrılma durumu biçimbirimlerini taşıyan zorunlu öğeleri gerektirmemesi de yardımcı eylemleşme sürecinde görülen sözdizimsel kayıplar açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir (Gökçe 2013: 75).

¹⁵ Selcen Koca tarafından 2018 yılında *Tarihî Türk lehçelerinde klitikler (8-15. yüzyıl)* adlı bir doktora tezi yapılmıştır. Koca'nın konuyla ilgili olarak verdiği örnekler arasında *-la/la* ve *-layU/layI(n)* klitikleri de yer almaktadır:

bu üçle ötkürü bürtmök bolur (U II 10) "Bu üçüyle geçerek Sparsa'ya ulaşılır." (Koca 2018: 271), *ötrük utun ogrılayu yüzke bakar elgin tüşüp birmiş aşığ başra kakar* (DLT 50) “Konuğunun yüzüne hırsızmış gibi bakar. Yedirdiğini başına kakarak yolcu konuğunu minnet altında bırakır.” (Koca 2018: 284-285).

¹⁶ Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan *Orhon Yazıtları*'nda araç durumu *+(X)n'*dir. Talat Tekin'in konuyla ilgili olarak verdiği örneklerden birkaçı:

Bir äriğ ok + un urdı “(Prens Kül) bir askeri ok ile vurdu.” (KT D 36), *köz + ün körmädök kulkak + ın eşidmädök bodunumın...* “... göz ile görülmemiş, kulak ile işitilmemiş (kadar kalabalık halkımı...)” (BK K 11), *[usu]n süñüg + ün açdıımız* “Uykularını mızraklar(ımız)la açtık.” (T 28), (Tekin 2000: 118). Modern Türkçede ise araç durumu *+la* ile işaretlenmektedir: *Ekmeği bıçak+la kestim. Okula araba+yla gittim.*

1. Yeniden analiz etme (reanalysis)¹⁷
2. Dilbilgiselleşme (grammaticalization)¹⁸
3. Katılan yapısı (argument structure)¹⁹
4. Tümlemedeki değişimler
5. Sözcük dizilişinde görülen değişimler²⁰ (Roberts 2007: 121).

Dilde var olan iki alternatif formdan birinin dilden kaybolması da sözdizimsel değişim konusunun sınırları içinde ele alınmaktadır (Faarlund 1990: 49).

---

¹⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Roberts 2007: 123.

¹⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Roberts 2007: 141-142.

¹⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Roberts 2007: 151-152. Konuyla ilgili olarak Işıl Aydın Özkan'ın *Evensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem* adlı çalışmasından söz etmek gerekmektedir. Aydın Özkan, eserinde istem değiştiren kategorileri “istemi değiştiren anlamsal süreçler” ve “istemi değiştiren biçimbilimsel süreçler” başlıkları altında incelemiştir; istemi değiştiren anlamsal süreçleri “anlam değişmesi (anlam daralması, anlam genişlemesi)” ve “çokanlamlılık” başlıkları altında ele almıştır; “istemi değiştiren biçimbilimsel süreçler”i ise “istemi arttıran kategoriler” ve “istemi azaltan kategoriler” olmak üzere iki başlık altında değerlendirmiştir (Aydın Özkan 2017). Ayrıca çalışmasında “Türkçenin Tarihsel Dönemlerinde Görülen İstem Nöbetleşmesi” konusunu işleyen Aydın Özkan'a göre Türkçede durum işaretleyicilerinin birbiriyle nöbetleşmesi, bu sebeple bazı eylemlerin istem çerçevelerinin biçimbilimsel olarak aynı bağlam içerisinde iki farklı durum biçimbirimiyle işaretlenen katılanlardan meydana gelmesi Eski Türkçeden beri sık bir biçimde karşılaşılan bir durumdur, söz konusu nöbetleşme Orhon Türkçesinde genellikle yönelme ve bulunma durumları arasında ortaya çıkmaktadır: *kırkız bodunug u + da bastım* “Kırgız halkını uykuda bastım” (BK D 27), *kırkızıg u +ka bastımız* “Kırgızı uykuda bastık” (T27). Örneklerden anlaşıldığı üzere Orhon Türkçesi döneminde *bas-* eyleminin istem çerçevesinin aynı bağlam içerisinde yönelme ve bulunma durumunu içerdiği görülmektedir (Aydın Özkan 2017: 162-163). Türkçede istem konusuyla ilgili olarak ortaya konulan çalışmalardan biri de Nuh Doğan'a aittir. “Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri” adlı doktora tezi N. Doğan tarafından 2011 yılında tamamlanmıştır.

²⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Hock 1991: 310.

Tarihsel dilbilim Türkiye için yeni sayılan bir araştırma alanı olduğundan bu bölümde, alanyazında yer alan Batılı kaynaklardan yola çıkılarak sözdizim düzleminde görülen değişim türleri başlıklar biçiminde sunulmuş ve bir panorama çizilmeye çalışılmıştır.

Dillerde ortak sözdizimsel değişim (mutlak evrencedeki değişimler) türleri görülebilmekte ve bu durum oldukça doğal karşılanmaktadır; çünkü aynı dil ailesinde yer alan diller sözdizimsel açıdan da birbirine benzemektedir. Ancak bazen farklı dil ailelerine giren dillerde de ortak sözdizimsel değişimlerin varlığı söz konusu olabilmektedir. Örneğin Türkçede ve İngilizcede görülen *dilbilgiselleşme*, *sözcük dizilişinde değişim*, *ödüncleme* gibi sözdizimsel değişimler evrenseldir. Ancak sözdizimsel değişim türlerinin dilden dile farklılık gösterebildiği durumlar da bulunmaktadır. Bu farklı değişimlerin ortaya çıkışında ise dil yapısı, dil tipolojisi etkili olmaktadır. Eklemeli bir dilde görülen sözdizimsel değişimlerle bükünlü bir dilde görülen sözdizimsel değişimler doğal olarak birbirinden farklı bir görünüm sergileyebilir (göreceli evrencedeki değişimler).

Bu tez çalışmasının odak noktasını “*tarihî Türk dillerinde görülen sözdizimsel değişimler: sıfat işlevli yantümceler*” oluşturmaktadır. Sıfat işlevli yantümcelerde görülen sözdizimsel değişimlerin tespit edilmesi için hareket yönü geçmişten günümüze doğru olarak belirlenmiştir. Orhon Türkçesinden Eski Anadolu Türkçesine uzanan süreçte sıfat işlevli yantümce yapılarında görülen sözdizimsel değişimler ele alınmıştır. Batılı kaynaklarda sözdizimsel değişimlerin işlendiği bölümlerde sıfat işlevli yantümcelerde görülen değişimlere de değinilmiştir. Ancak işlenen dillerin tipolojileri Türkçeden farklıdır; bu farklılık sözdizimsel düzleme de yansımıştır. Diller için derin yapıda ortak ilkelerin varlığı söz konusu olsa da sözdizimsel değişim boyutunda farklılıklar bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalarda yer alan ve sözdizimsel değişimi gösteren başlıklar Türkçeden farklı olduğu için Batı’da işlenen değişim modellerini esas

almadık ve sözdizimsel değişimi gösteren başlıkları Türkçe açısından kendimiz oluşturduk:

“sıfat işlevli yantümcede özne-yüklem uyumu açısından görülen sözdizimsel değişimler; özne ortacı oluşturan -r, -Ar biçimbiriminin nesne ortacı tipinde yapılar kurması; özne ortacı oluşturan -mAz biçimbiriminin nesne ortacı tipinde yapılar kurması; sıfat işlevli yantümcede niteleyici ve nitelenen unsurların dizilişi açısından görülen değişimler; ödünclemeye bağlı olarak ortaya çıkan sözdizimsel değişimler: kim/ki partikeli ile oluşturulan analitik sıfat işlevli yantümcelerde artık adıl kullanımı; yeni bir sıfat işlevli yantümce oluşumu: sıfat + bolğan / olan + ad; bağlaşıklık ilgilendirme ile oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerin gelişimi; derin yapıda ad soylu bir yükleme sahip olan ve yüklemi biçimsel veya sözlüksel (leksikal) açıdan olumsuz olan basit tümcelerin sıfat işlevli yantümceye dönüşümü” başlıkları tezin 3. bölümünde örnekler analiz edilerek detaylı bir biçimde işlenmiştir.

2. BÖLÜM: SIFAT İŞLEVLİ YANTÜMCELER

2.1. Modern Türkçede ve Tarihî Türk Dillerinde Sıfat İşlevli Yantümce Tipleri ve Özellikleri

Bu çalışmada tarihî Türk dillerinde görülen sözdizimsel değişimler, sıfat işlevli yantümceler²¹ açısından değerlendirildiği için “sıfat işlevli yantümce”nin ana/üst/temel tümce içerisinde nerede başladığı nerede bittiği, başka bir deyişle sınırları modern çalışmalar model alınarak belirlenmeye çalışılmıştır. Taranan metinlerden elde edilen örnek yapıların, doğru bir biçimde analiz edilebilmesi için “sıfat işlevli yantümce” yapısına ve özelliklerine daha yakından bakmak gerekmektedir. Bu sebeple bu bölümde “Sıfat işlevli yantümce nedir?, Sıfat işlevli yantümceler ne tür özellikler taşır?, İlgilendirme stratejileri; ad ve sıfat işlevli yantümcenin dizilişi açısından Türkçe hangi gruba girmektedir? vb. sorular cevaplandırılmaya çalışılmış, konular işlenirken Modern Türkçeden ve tarihî Türk dillerinden örnek tümce modelleri verilmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde yer verilen ve niteleyici işleviyle temel/üst/yanıtümceye bağlanan sıfat işlevli yantümcelere geçmeden önce ana hatlarıyla “yantümce” kavramı ve sınırlılıklarından söz etmek, konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

---

²¹ *Sıfat işlevli yantümce* terimi için alanyazında *ilgi tümcesi*, *sıfat tümceciği* gibi adlandırmalara da başvurulmuştur. Ayrıca Daşdemir, geçici olarak sıfatlaştırılan yantümcelere *partisip bloku* da denildiğini belirtmektedir (Daşdemir 2015: 98). Türkçede sıfat işlevli yantümce örneklerini içeren çeşitli çalışmalar yayımlanmıştır. bk. Bayraktar, Nesrin (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Deniz Yılmaz, Özlem (2009), *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Turan, Fikret (2000), “Participial Constructions in Old Anatolian Turkish: A Morpho-Syntactic Analysis”, *Zarf: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 1*, KKTC, s. 54-74.

Yantümceler, yapısal ve anlamsal açıdan temel/üst/anatümcenin²² (matrix clause) bir parçası olma özelliği taşımaktadır. Yantümcelerde²³ özne-yüklem uyumu iyeliği işaretleyen biçimbirimlerle kodlanmaktadır ve bu durumda adıl uyumdan söz edilmektedir. Üst/temel/anatümceye yerleştirilen yantümceler, karmaşık tümceyi (*complex sentence*) oluşturan kuruluşlardan biridir. Turan, yapı ve işlev bakımından yantümceleri *ad tümcecikleri*, *sıfat tümcecikleri* ve *belirteç tümcecikleri* olmak üzere üçe ayırmaktadır (Turan 2012: 179-182). Türkçedeki yantümceler, *çekimli eylemli yantümceler* ve *çekimsiz eylemli yantümceler* olmak üzere iki başlık altında değerlendirilebilir (Erguvanlı Taylan 1993: 162).

Biçimbilimsel olarak işaretlenen *içeyerleşik tümce* (embedded sentences) türlerinden biri de *ortaçlarla kurulan yantümceler* (participial clauses)dir (Erguvanlı 1984: 73).

Tam donanımlı olmamakla²⁴ birlikte eylem özelliklerini bütünüyle kaybetmemiş, nitelendirilmekte olan eylem türündeki sözcükler Türkçede *ortaç* olarak nitelendirilmektedir. Ortaçlar önlerindeki adı niteler, yantümce oluşturur ve yönetirler. Ortaca dönüşen eylemler (*gel-en*), eylem olma özelliklerini tam anlamıyla kaybetmezler;

---

²² *Bağımsız tümce* (independent sentence / clause) olarak da adlandırılmaktadır (İmer ve diğ. 2011: 39).

²³ Özne-yüklem uyumunun iyeliği işaretleyen biçimbirimlerle kodlandığı yantümceler *ad tümcecikleri* ve *sıfat işlevli yantümceler*dir. Duygu Özge Gürkan, *Türkçede Belirteç İşlevli Bağımlı Cümleler* adlı çalışmasında Türkçe belirteçleştiricileri +/- UYUM özelliklerine göre değerlendirmiştir. + UYUM özellikli belirteçleştiricileri eylemcil ve adıl uyum belirtmeleri bakımından ikiye ayırmıştır. Gürkan'ın konuyla ilgili olarak verdiği örneklerden birkaçı şöyledir: *Ben [oraya ayağımı değdirdiğimde] ruhun dertleri şifa bulacak* (adıl uyum taşıyan belirteçleştiriciler), *zaten ülkemizde [İslâm'ın beş şartı ve çevreyi temiz tuttu mu] tam bir hoca olursun* (eylemcil uyum taşıyan belirteçleştiriciler), *İstanbul'a [geldi geleli] o yana hiç geçmediğini anımsayıp hüzünlenmekteydi* (eylemcil uyum taşıyan belirteçleştiriciler) (Gürkan 2016: 58-59).

²⁴ “Tam donanımlı olmamak” ile kastedilen “çekim öbeği açısından tam donanımlı olmamak”tır.

ancak sıfatların özelliklerini de taşırlar. Söz konusu bu dönüşme işlemi biçimbilim düzlemiyle ilgilidir. Ortaçlar, eylem kök veya gövdelerine belirli biçimbirimlerin eklenmesiyle oluşturulmaktadır. Bunun sonucunda adı niteleyen yarı eylem yarı sıfat işlevi gören sözcükler ortaya çıkmaktadır. Eylem niteliğinin baskın geldiği yapılarda eylem özne, tümleç yönetmeye devam etmektedir (Erkman Akerson, Ozil 2015: 80-81). -mA olumsuz biçimbirimini almaları, bir zamana tabî olmaları gibi özellikler ortaçların eylemle olan fonksiyonlarını göstermektedir (Çağatay 1947: 525). Eraslan çalışmasında ortaçlar için “isim-fiiller” terimini kullanmış ve bunların birer eylem biçimi olduğunu, zaman ifade ettiğini, hareket anlattığını, geçici hareket adları olduğunu, adlar gibi çekimlendiğini, sıfatlar gibi kullanıldığını (Eraslan 1980: 6-14) belirtmiştir.

Ortaçlar, perifrastik yapılar içerisinde de yer alabilmektedir: *izlemekte olduğu film, yapmış olduğu işler, okuyacak olduğumuz kitaplar, cevaplanacak olan sorular, bitirmiş olacağım proje* vb. Örneklerde görüldüğü üzere -mekte biçimbirimi görünüş kategorisinde sürmeyi, -miş biçimbirimi bitmişliği ve -AcAk biçimbirimi de kipliği işaretlemektedir. İki eylemin ulaçla bağlanması sonucu ortaya çıkan analitik yapılar üzerine ortaç biçimbirimleri getirilerek de ortaçlar oluşturulabilmektedir: *uyuyakaldığı akşam, öleyazdığı gün, konuşamadığı dil...*

Ortaç biçimbirimleri, çatı kategorisini işaretleyen biçimbirimlerden sonra sözcüğe eklenmektedir: *kız-dir-il-an, ağaç-lan-dir-il-acak*. Olumsuzluğu işaretleyen biçimbirimlerin türetimsel biçimbirimler ve çatı kategorisini işaretleyen biçimbirimlerden sonra geldiği, ortaç biçimbirimlerinden ise önce geldiği görülmektedir: *yeşil-len-dir-il-me-y-en* (Erkman Akerson, Ozil 2015: 86); *kör-ül-me-gen nerse* (KE, 10r/8), *Allāh Ta ‘ālā sev-me-düg-i nerseler* (MR), (Yavuzarslan 2002: 113).

Eylemlerin belli bir yönetim çerçevesi bulunmaktadır ve dilbilgisel açıdan kabuledilebilir bir tümce oluşturabilmek için eylemler zorunlu ya da seçimlik öğelerle birlikte kullanılmaktadır. Herhangi bir eylemin ortaca dönüşme aşamasında söz konusu

eylemin yönetim çerçevesi ise değişmemektedir: *gör-* eylemi tam donanımlı bir temel tümce eylemi olduğunda (*gör-dü*) da ortaç olarak kullanıldığında da (*gör-düğ-ü, gör-en*) bir özne ve bir nesne yönetmektedir (Erkman Akerson, Ozil 2015: 90-91).

Modern Türkçede ve tarihî Türk dillerinde bazı eylemlerin ortaç biçimbirimlerini üzerine aldığı ve bunun sonucunda ad ya da sıfat türetildiği görülmektedir:

Son dönemin en ünlü yaz-ar-ı imza gününde ilgi yağmuruna tutuldu; kış yaklaşırken fakir insanlara yi-y-ecek, yak-acak yardımı yapıldı; denize dökülen büyük çagla-y-an-ı görmek ruhumu dinlendirdi. Konuyla ilgili olarak Eski Uygur Türkçesi dönemine ait *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'nde yer alan “beş yüz **qolt-yuçı** tegin anta egidti alqu mäni-lig boltı-lar (*İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, LXXII), (2011: 46). *Prens, beş yüz dilenciye orada doyurdu, hepsi mutlu oldu* (*İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, LXXII), (Hamilton 2011: 46) tümcesindeki **qolt-yuçı** sözcüğü örnek olarak gösterilebilir. Belirtilen tümcede **qolt-yuçı** sözcüğü, “dilenci” anlamında kullanıldığı ve görüldüğü üzere herhangi bir zorunlu öge/üye yönetmediği için sıfat işlevli bir yantümce oluşturmamaktadır.

Türkçede sıfat işlevli yantümce kuran ortaçlar, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tasnif edilmiştir:

Haig, ortaçları, *iyelik biçimbirimi almış ortaçlar* (possessed participles) ve *bağımsız ortaçlar* (free participles) olmak üzere iki gruba ayırırken (Haig 1998: 38), Hovdhaugen Türkçede *iyelikli olan* (-DIĞI, -AcAĞI, -mİş olduğu, -A/ Ir olduğu, -mAktA olduğu, -AcAk olduğu) ve *iyelikli olmayan* (-An, -mİş (olan), -AcAk (olan), -A/ Ir (olan), -mAktA olan)” biçiminde iki tür ortaç bulunduğunu (Hovdhaugen 1972: 551) belirtmektedir.

Görüldüğü üzere Haig ve Hovdhaugen’ın ortaçları tasnif etmesinde iyelik kategorisi işaretleyicilerinin ortaç üzerindeki varlığı / yokluğu etkili olmuştur.

Underhill ise **-En** tipi kuruluşlar için *özne ortacı* (subject participle), **-DIg** tipi kuruluşlar içinse *nesne ortacı* (object participle) terimini kullanmaktadır (Underhill 1972:

88). Knecht de ortaçları *özne ortaçları* (subject participle) ve *nesne ortaçları* (object participle) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. *kadın-ın al-dığ-ı halı* örneğinde genitif/tamlayan biçimbirimi ve iyelik kategorisini işaretleyen biçimbirim görölmektedir. Tamlayan biçimbirimi sıfat işlevli yantümcenin öznesine getirilirken iyelik işaretleyicisi ortaca getirilmektedir, nesne ortacı bulunmaktadır. İyelik, kişi ve sayı açısından özneyle uyum içerisindedir. *halı-yı al-an kadın* örneğinde ise özne ortacı bulunmaktadır (Knecht 1979: 180). Ortaları *özne* ve *nesne ortaçları* olmak üzere ikiye ayıran bir diğer araştırmacı da Kornfilt'tır (Kornfilt 1998: 142).

Knecht, Underhill ve Kornfilt göröldüğü üzere ortaçları nitelenen unsurun, başka bir deyişle taşınan ögenin yantümcedeki görevine göre adlandırmıştır. Bu çalışmada *özne* ve *nesne ortacı* terimlerinin kullanımı tercih edilmiştir.

Ortaçlar ve ortaçlarla kurulan yapılar *yansırılama* teriminin de kapsamına girmektedir. N. Üçok, çalışmasında *yansırılama* terimini açıklarken ortalardan da şu şekilde söz etmektedir: *yansırılama* (juxtaposition) tamamlayıcı tümce ile asıl tümcenin yanyana sıralanmasıdır. Yansırılama Türk ve Fin-Ugor dillerinde görölmekte ve söz konusu dillerde iki tümce arasında ilişki kurulmasında ortalara da başvurulmaktadır: *Dün saat 4'te gelen babam bu akşam Paris'e hareket ediyor* (Üçok 2004: 133), (10) *Yer yüzünde evvel şî'r ayđan Ādem érdi* (KE, 16v/10) (Yeryüzünde ilk şîir söyleyen Adem'di.), (18) *Yer yüzünde lā ilāhe (19) illa'llāh tēgüci biregü kalmadı* (KE, 34r/ 18-19) (Yeryüzünde *lā ilāhe illa'llāh* diyen biri kalmadı.). Örneklere göröldüğü üzere ortaç biçimbirimi içeren sıfat işlevli yantümceler, tamamlayıcı tümce olma özelliği taşımakta, temel/üst/anatümceyi anlamsal ve yapısal açıdan bütünlemektedir.

Ortaçlara başvurularak oluşturulan sıfat işlevli yantümceler, temel tümce içindeki bir adla ilişki içerisinde bulunan alttümcelelerdir (Ozil 1994: 116).

Türkçe, sağ başlı sıfat işlevli yantümce kuruluşunun göröldüğü bir ÖNE (özne-nesne-eylem) dilidir. İlgilendirme/sıfatlaştırma (relativization) kuralları, sınırsız bir

şekilde sol tarafa doğru işlemektedir. Sıfat işlevli yantümcedeki ad öbeği silinmektedir. Söz konusu ad öbeği başadla eşgönderimlidir (Knecht 1979: 180). Tarihî Türk dillerine bakıldığında da ortaç biçimbirimiyle oluşturulan sıfat işlevli yantümceler açısından bu durumun geçerli olduğu görülmektedir.

Sıfat işlevli yantümceler bir adı ya da ad öbeğini nitelemektedir. Nitelemenin dil düzleminde gerçekleştirilmesinde çeşitli dilbilgisel işlemlere başvurulabilmektedir. Söz konusu bu işlemler “**niteleme işlemleri**” olarak adlandırılmaktadır. Türkçenin sözvarlığında yer alan “kız” sözcüğü tek başına oldukça genel bir anlam ifade etmektedir; çünkü yeryüzünde var olmuş, var olan ve var olacak bütün “kızlar” bu sözcüğün kapsamına girmektedir. Bu sebeple söz konusu kümeye (kızlar kümesi) veya kümenin bir ya da birden fazla üyesine niteleme işlemlerine başvurularak gönderme yapılabilmektedir:

- 1) “Şu kız, *hani dün rastlamıştık*, bugün geldi.”
- 2) “O kız, *ki hiç gülmezdi*, sonunda güldü.”
- 3) “*Hangisini arıyorsan, o kızın* adını söyle.”
- 4) “*Dün bize gelen kız* kitapçıda çalışıyor.”
- 5) “*Yarın bize gelecek olan kız* kardeşimin öğrencisiymiş.”
- 6) “Dünkü görüşmeye *daha önce hiçbir yerde çalışmamış kızlar* geldi.”
- 7) “*Ayşe’nin olay yerinde gördüğü kız* bulamadılar.”
- 8) “*Ayşe’nin kitabı verdiği kız* arıyorum.”

Yukarıdaki örneklerde yapılan nitelemelerde bir eyleme yer verildiği görülmektedir. Eyleme sahip olmalarına rağmen söz konusu nitelemeler temel tümceden bağımsız bir biçimde kullanılamamaktadır. Kullanılması durumunda ise ileti tam olmayacağından bunlar *niteleme yantümce*leri olarak kabul edilmektedir; fakat bu yantümceler arasında da farklılıklar bulunmaktadır. 1, 2, 3 numaralı örnek tümceler, 4, 5,

6, 7, 8'den eylemlerin donanımı açısından farklılık göstermektedir. Başka bir deyişle niteleme farklı yollarla yapılabilmektedir. 4, 5, 6, 7 ve 8 numaralı örnekler, Türkçede eylem içeren ve en sık kullanılan niteleme yantümceleridir. Bu eylemler tam çekimli olmadıkları için özel bir yapıları vardır (Erkman-Akerson, Ozil 2015: 77-79). Sıfat işlevli yantümcelerinin en tipik türü *bitimsiz* (non-finite) olarak nitelenenlerdir ve ortaç biçimbirimlerinden birini içermektedir (Göksel, Kerslake 2005: 380). 4, 5, 6, 7, 8 numaralı yantümceler, “kız” sözcüğünü belli açılardan nitelemekte ve bu yönüyle sıfatlara benzemektedir; ancak söz konusu yantümceler “kız” sözcüğünün geçici bir niteliğini ifade etmektedir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere “kız” sözcüğünü niteleyen yantümceler, “çalışkan” veya “sarışın” gibi kalıcı bir nitelik belirtmemektedir. Sıfatlarla yapılan nitelemeler çoğunlukla kalıcı özelliklere işaret etmektedir. Örneklerde yer alan nitelemeler, eyleme başvurarak “kız” sözcüğünü nitelemektedir (*bk.* 4, 5, 6). Bunun dışında başka bir kimsenin “kız”a yönelik olarak gerçekleştirdiği eylemler de bulunmaktadır (*bk.* 7, 8). Eylemler aracılığıyla yapılan bu nitelemeler, sıfatlarla yapılan nitelemelerle karşılaştırıldığında çok daha dinamik, canlı görünmektedir. Sonuçta bir dilde yer alan sıfatların sayısı sınırlıdır; ancak eylemler aracılığıyla yapılan nitelemelerle bir sözcük herhangi bir yönden nitelenebilmektedir (Erkman Akerson, Ozil 2015: 79-80).

Modern Türkçede olduğu gibi tarihî Türk dillerinde de niteleme işlemi çeşitli yantümce modelleriyle gerçekleştirilebilmektedir.

1) Ortaç biçimbirimiyle kurulan sıfat işlevli yantümcelerle niteleme

Sıfat işlevli yantümceler tarihî Türk dillerinde $-(I)gma$, $-(X)gli$, $-(A)r$, $-gAn$, $-dAçI$, $-gU$, $-sIk$, $-mAz$, $-DUk$, $-mIş$, $-gUçI$, $-An$, $-AcAk$, $-AsI$, $-IsAr$, $-IcI$ gibi ortaç biçimbirimlerine başvurularak oluşturulmaktadır. Sıralanan bu ortaç biçimbirimlerinin Türk dilinin hangi dönemlerinde kullanıldığı *Giriş* bölümünde tablo hâlinde sunulmuştur.

a) y(a)n(1)gma : y(a)gıg : k(ä)lür[ü]r (ä)rt(i)m (T 53), (Tekin 1994: 21)

Dönen düşmanı (geri) getirirdim (T 53), (Tekin 1994: 21)

b) (a)nta] kisre : t(e)ñri : y(a)rl(ı)k(a)zu : kut(u)m : b(a)r uç(ü)n : ülüg(ü)m : b(a)r üçün :
ölt(e)ci : bod(u)n(u)g : tirg(ü)rü : ig(i)t(ti)m (KT D28-KT D29), (Tekin 2014: 32)

Ondan sonra, Tanrı bağışlasın, ilâhi lütfum olduğu için, kısmetim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum (KT D28-KT D29), (Tekin 2014: 33)

c) Esnegen bars men (IB 10), (Tekin 2013: 20)

Esneyip duran kaplanım (IB 10), (Tekin 2013: 28)

d) Tegirmende togmuş sıçgan kök kökregiñe korkmas.

Değirmende doğan sıçan gök gürlemesinden korkmaz. (*Dîvânu Lugâti't-Türk*),
(Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 468)

e) (11) Şâm vilâyetinde bir fâl (12) açğucu hatun bar érdi, (*KE*, 50r/ 11-12).

Şam ilinde bir fal açan kadın vardı.

f) (5) ve dahı beni size vëribiyen Allâh'dur (*MR*), (Yavuzarslan 2002: 173)

ve dahi beni size gönderen Allah'tır.

(f) örneğinde başad yüzey yapıda bulunmadığı için niteleme işlemi başsız sıfat işlevli yantümceyle yapılmıştır. *Başsız sıfat işlevli yantümceler* konusu üzerinde daha sonra ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

2) kim / ki partikeli ile oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerle niteleme

Tarihî Türk dillerinde niteleme işlemi gerçekleştirilirken *kim/ki* partikelleriyle kurulan, eylemi tam çekimlenmiş olan sıfat işlevli yantümcelere de başvurulmaktadır. Aşağıda yer alan örnekler tezin 3. bölümünde detaylı bir şekilde işlendiği için bu kısımda konuya ilişkin açıklama yapılmamış, yalnızca örneklere yer verilmiştir.

a) (M III nr.6 II r3) *ol aşanmîş aş kim ol ät özintä kirür ölür* 'The eaten food which enters that body dies' (Erdal 2004: 444).

[ol aşanmîş aş [**kim** ol ät özintä kirür]] ölür

(Vücuda giren yenilmiş yiyecek ölür.)

b) (5) äwürgäy ök miz seni [ol kıbläkä **[kim** tilär sän anı]] (17r/5 (Kök 2004: 15).

(Seni dilediğin o kibleye döndüreceğiz.)

c) (17) [Ol arık **[kim** Hızır ve İlyās andın suw içer êrdiler]] kurudı (*KE*, 160v/17)

(Hızır ve İlyas'ın su içtiği o arık kurudu.)

d) [bu bir günāhdur **[ki** hīç bir ümmet bunu işlemedi illā Lūt kavmi işledi]] (*MR*),

(Yavuzarslan 2002: 454).

(Bu, hiçbir ümmetin işlemediği sadece Lut kavminin işlediği bir günahdır.)

3) Yüzey yapıda kim/ki partikeli olmadan oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerle niteleme

(a), (b) örnekleri ve benzer örnekler tezin 3. bölümünde ayrıntılı bir biçimde açıklandığı için burada konuyla ilgili tekrar açıklama yapılmamış, burada sadece örnek vermekle yetinilmiştir.

a) (1) Olarñing bir kuğuğları bar (2) êrdi, **olarğa yetgüçe**. İngen bota birle kelip olarñing kamuğ suwların içdi (*KE*, 35r/1-2).

(Onların onlara/kendilerine **yetecek kadar** bir kuyuları vardı. Dişi deve, yavruyla gelip onların bütün suyunu içti.)

b) (16) Aydılar: uşbu taşdın bir ingen çıkarğıl, kızıl tülüg, tili qara, boynı yoğun, (17) alını tülüg, **yelini yetilmiş**. Şālih du'ā kıldı: İdiyā sen bilür-sen, mendin ne qolarlar. (*KE*, 34v/ 16-17).

(“İşte bu taştan kızıl tüylü, dili kara, boynu kalın, alını tüylü, memesi büyümüş bir dişi deve çıkar!” dediler. Salih dua etti: Allah'ım sen bilirsin, benden ne isterler.)

4) Bağlılaşık ilgilendirme ile oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerle niteleme

Tezin 3. bölümünde bağlılaşık ilgilendirmeye oluşturulan sıfat işlevli yantümceler detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere bu tür niteleme tümceleri oluşturulurken *kim*, *kankı*, *ne* vb. bağlılaşık ilgilendirme

araçlarından ve yantümcenin eylemi üzerine eklenen -sA biçimbiriminden yararlanılmaktadır.

a) Tañrı yārīsi birlä yārī berür **kimkä tiläsä** ol küsüş yarlıkağan (294v/2), (Ünlü 2004: 112).

(Allah, dilediğine yardım eder; O aziz, merhamet edicidir.)

b) (11) ‘Anza aña eyitdi **kanķı kızım dilerseñ** saña virem (KI.E), (Yılmaz ve diğ. 2013: 130).

(Dilediğin kızımı sana vereyim.)

c) (17) benden artuķ (18) kimseye muħabbetüñ olmaya ve **ben ne dërsem** anı tutasın ben dedüğüm nesneden ırak (19) olasın (MR), (Yavuzarslan 2002: 149).

(Benden başka kimseyle muhabbetin olmasın ve benim dediğimi yerine getir, benim dediğim şeyden uzak dur.)

Ortaçlara başvuru olarak oluşturulan sıfat işlevli yantümceler temel/üst/ana tümcede *özne*,²⁵ *nesne*,²⁶ *tümleç*²⁷ işlevi üstlenebilmektedir. Tarihî metinlerden taranan ve ortaç biçimbirimleriyle oluşturulan sıfat işlevli yantümceler örneklerin analiz edildiği

---

²⁵ *Kaza geçiren çocuk, olay yerinde öldü. Yarışmaya katılacak adaylar, özgeçmişlerini bize göndermeliydi.*

Kardeşimin alacağı ayakkabı, Türkiye’de üretilmiyormuş. Annemin yaptığı kek, pastanedeki keklerin en lezzetlisidir. Örnek tümcelerde koyu yazılan öbek yapılar, temel tümcenin öznesi konumunda bulunmaktadır. Türkçede özne konumunda yer alan sözcükler yalın durumdadır.

²⁶ *Bugün seni soran adam-ı otoparda görmüştüm.* Yantümce tarafından nitelenen ad, temel/üst/ana tümce içinde nesne işlevi görüyorsa -(y)I biçimbirimini alır.

²⁷ *Annemin aldığı kazağ-a bayıldım. Bu akşam yemek yiyeceğimiz yer-de konser varmış. Şarkı söyleyecek öğrenci-den güzel bir performans bekliyoruz. Sınavdan en yüksek not alan öğrenci-y-e bilgisayar hediye edildi.*

Bu sıfat işlevli yantümceler çeşitli ad öbeklerini nitelemektedir ve bu ad öbekleri temel/üst/ana tümcenin tümleci konumundadır; bu sebeple -A, -DA, -DAn gibi biçimbirimler almaktadır. Hangi biçimbirim ada ekleneceği konusunda temel/üst/ana tümcenin yöneten niteliğine sahip olan eylemi etkili olmaktadır.

bölümde iç sözdizimsel ve dış sözdizimsel özellikler açısından değerlendirilmiş, temel/üst/anatümce ve sıfat işlevli yantümecenin ögeleri belirlenmiş, sıfat işlevli yantümecenin temel/üst/anatümecenin hangi ögesi konumunda olduğu belirtilmiştir.

Ozil'e göre ortaç içeren sıfat işlevli yantümceler, içerisinde bir ya da daha fazla eylem kökenli öge bulunan yapılardır: [[Seni bekleyen adam] biraz önce gitti.] Yüklemini taşıyan temel/üst/anatümecenin öznesi *adam*, “**seni bekleyen**” ortaçlı kuruluşu tarafından nitelenmektedir. Ortaçlı kuruluşu oluşturan ögeler yalnızca niteledikleri öge ile ilişki içindedir. Temel/üst/anatümecenin diğer ögeleri ile herhangi bir sözdizimsel bağları yoktur. Örneğin, temel/üst/anatümecenin yüklemi, ortaçlı kuruluş içindeki nesneyi (*seni*) ve ortacı (*bekleyen*) yönetmez. Ortaçlı kuruluşun eylemi (*bekleyen*) kendi ögelerinin (örnekte: *seni*) yöneticisidir (Ozil 1994: 115-116). Sıfat işlevli yantümecenin yüklemi olan eylemin kendi ögelerini yönetmesi durumu *Kıssaşü'l-Enbiyâ*'da yer alan bir örnekle de tanıklanabilir. Temel/üst/anatümecenin yüklemi *kélür*, sıfat işlevli yantümecenin nesnesini (*ma 'şiyetni*) ve ortacını (*bitigen*) yönetmemektedir. Sıfat işlevli yantümecenin eylemi olan *bitigen*, kendi ögesi olan *ma 'şiyetni* nesnesini yönetmektedir:

(20) ma 'şiyet- (21) -ni bitigen ferişte künde kélür (KE, 199r/ 20-21).

(Günah yazan melek gününde gelir.)

[[ma 'şiyetni bitigen ferişte] künde kélür]

Sıfat işlevli yantümceler, *bağımlı yapılar* olarak adlandırılmaktadır. Tek başına değerlendirildiğinde iç sözdizimsel yapılardan söz edilirken bağımlı oldukları üst/temel/anatümcelerle de sözdizimsel bir ilişki içerisinde bulunmaktadır. Dış sözdizimsel yapılar ise temel/üst/anatümceyle kurulan bu sözdizimsel ilişki sonucunda ortaya çıkmaktadır. Sıfat işlevli yantümceler, adları nitelendirmeleri sebebiyle sıfat işlevi görürler; fakat niteledikleri ad ile birlikte değerlendirildiklerinde ise üst/temel/anatümecenin bir ögesi olurlar; çünkü nitelenen ad temel/üst/anatümecenin bir

ögesi olduğu için tümce içerisinde çeşitli işlevler üstlenebilmektedir (Erkman Akerson, Ozil 2015: 87).

Sıfat işlevli yantümceler temel/üst/anatümce içinde yer almasının yanında başka bir yantümcenin içinde de yer alabilmektedir (Erkman Akerson, Ozil 2015: 125). Söz edilen durum için Türkiye Türkçesinden ve Orhon Türkçesinden örnek gösterilebilir:

*Fatma, **kır-dığ-ı vazo-yu toplar-ken** elini cam kesti.*

sıfat işlevli yantümce: [kırdığı] vazo

belirteç işlevli yantümce: [Fatma kırdığı vazoyu toplarken] elini cam kesti.

*Antağın için **igid-miş kaganın sabin al-matin...**”Öyle olduğun için (seni) doyurmuş olan hakanın sözünü dinlemeden (rızasını almadan) her yere gittin.” (KT D 8-9), (Tekin 2003: 176).*

sıfat işlevli yantümce: [igidmiş] kagan

belirteç işlevli yantümce: [igidmiş kaganın sabin almatin]...

Verilen iki örnekte sıfat işlevli yantümceler, belirteç işlevli yantümcelerine içine yerleştirilmiştir. Temel/üst/anatümcede üstlendiği işlev açısından belirteç işlevli yantümce ve sıfat işlevli yantümce birbirinden farklıdır. Ancak bir sıfat işlevli yantümcenin başka bir sıfat işlevli yantümce içine yerleştirilerek temel/üst/anatümceye bağlandığı örnekler de Modern Türkçede yer almaktadır. Bir yantümcenin içine yerleştirildiği diğer yantümceyle aynı türde olması alanyazında, *yinelemeli* terimiyle açıklanmaktadır.

yinelemeli (recursive) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi’nde öbek yapı kurallarına göre bir öbek yapının aynı türde bir öbek yapıyı üretmesini sağlayan özellik (İmer ve diğ. 2011: 273-274).²⁸

Sunduğu içerik ve duruma uygunluk açısından *yinelemeli* terimi için Modern Türkçeden şöyle bir örnek verilebilir:

Polis küçük köpeği öldüren kişiyi göreni sakinleştirdi, tümcesinde “Polis sakinleştirdi.” Temel/üst/anatümcesine iki sıfat işlevli yantümce bağlanmıştır: [[küçük köpeği öldüren kişi]yi gören]-i. “Polis sakinleştirdi.” temel/üst/anatümcesi [*göreni*] başsız sıfat işlevli yantümcesinin ve bu yantümce de [küçük köpeği öldüren kişiyi] sıfat işlevli yantümcesinin üretilmesini sağlamıştır.

Niteleyicinin kapsayıcılığı açısından sıfat işlevli yantümceler alanyazına bakıldığında *sınırlayıcı sıfat işlevli yantümceler* (restrictive relative clauses)²⁹ ve *genişletici sıfat işlevli yantümceler* (nonrestrictive relative clauses)³⁰ olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmektedir. Ancak söz konusu iki başlık bu çalışmanın konusu olmadığından üzerinde durulmayacak, sadece adlarının belirtilmesiyle yetinilecektir.

---

²⁸ örn. *Bütün gazeteler [herkesin] [okulların yarın kapalı olacağını] bildiğini] yazıyor]* tümcesinde [*Bütün gazeteler ..... yazıyor]* anatümcesi [*herkesin ..... bildiğini]* yantümcesini ve o da [*okulların yarın kapalı olacağını]* yantümcesini üretmiş, başka bir deyişle bir üst tümce yeni tümce üretmiştir (İmer ve diğ. 2011: 274).

²⁹ Sıfat işlevli yantümcelerin yaptığı küme küçültme işlevi Erkman-Akerson ve Ozil tarafından “**daraltma işlevi**” olarak adlandırılmaktadır (Erkman Akerson, Ozil 2015: 108).

³⁰ Yantümce zaten bilinen bir kümenin özelliğine dikkat çekiyorsa ve gönderimde bulunulan kümenin kapsamında değişiklik yoksa Erkman Akerson, Ozil sıfat işlevli yantümceler açısından bu kullanımı “**donatma işlevi**” olarak adlandırmaktadır (Erkman Akerson, Ozil 2015:108). Türkçede genişletici sıfat işlevli yantümcelerin özellikleri ve genişletici önce gelen sıfat işlevli yantümcelerin davranışları konusu için bk. Aygen 2003: 7.

2.2. Sıfat İşlevli Yantümcelerin Oluşma Aşamaları

Sıfat işlevli yantümceler *adlaştırma*, *boş alan açma* ve *niteleme* işlemlerini yerine getirmektedir. *Adlaştırma*, yantümcenin yüklemi olan eylemin ortaca dönüştürüldüğü ve uygun ortaç biçimbirimlerinin kullanıldığı ilk aşamadır. *Boş alan açmada*, adlaştırılan tümceden bir unsur taşınmakta, taşınan unsurun yeri boşalmaktadır. Başka bir deyişle boş bir alan açılmaktadır. Adlaştırmada başvuru alan ortaç biçimbirimleri, taşınan unsurun sözdizimsel özellikleri dikkate alınarak belirlenmektedir. Son aşama olan *niteleme* ise adlaştırılan ve boş bir alan içeren yapılar, bir adı nitelemek için kullanılmaktadır. Bütün bu işlemlerden sonra sıfat işlevli yantümce üst/temel/anatümceye bağlanmakta ve üst/temel/anatümce içerisinde bir alttümce olma özelliği taşıyor hâle gelmektedir (Erkman Akerson, Ozil 2015: 259).

Ad ya da ad öbeği, ortaçlı yapıyı oluştururken asıl yerinden taşınarak ortacın sağına yerleşmektedir. Bu işlem gerçekleşirken asıl yerinde bir *iz* (trace)³¹ ve bir *boşluk* (gap/empty position) bırakılmaktadır. Taşınan unsurun izi ya da bıraktığı boşlukla taşınan unsurun kendisi, başka bir ifadeyle başad arasında bir zincir oluşmaktadır. Söz konusu zincir, *eş-dizinleme* (co-indexation) ile boşluk ve ad öbeğini birbirine bağlamaktadır (Karabulut 2009: 97).

Tarihî metinlerden taranan ve ortaçlarla oluşturulan sıfat işlevli yantümcelere bakıldığında da aynı sistemin işlediği görülmektedir:

a) (a)nta kisre : t(e)ñri : y(a)rl(ı)k(a)duk : üç(ü)n : kuut(u)m : ül(ü)g(ü)m b(a)r için :
ölt(e)çi : **bod(u)n(u)g** : t[irg](ü)rü : ig(i)t(ti)m (BK D23), (Tekin 2014: 58).

Ondan sonra Tanrı (öyle) buyurduğu için, bahtım (ve) talihim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum (BK D23), (Tekin 2014: 59).

---

³¹ **iz** (**trace**) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin Yönetim ve Bağlama Kuramı'nda, bir ögenin yer değiştirdikten sonra yüzey yapıda (ve sonraki düzeylerde) arkasında bıraktığı boş ulam (İmer ve diğ. 2011: 163).

[____i ölteçi] bodunı

(a) örneğinde görüldüğü üzere yantümcenin yüklemcil ögesinin eylemi olan *öl-* eylemi, *-teçi* ortaç biçimbirimini alarak adlaşmıştır. Adlaştırılan tümceden *bodun* sözcüğü taşınmış ve taşınan bu unsurun yeri boşalmış, geride bir iz ve boşluk kalmıştır. Adlaştırılan ve boş alan içeren yapı, *bodun* sözcüğünü nitelemede kullanılmaktadır.

b) bi[l(i)g] bilm(e)z : kişi : ol s(a)b(1)g (a)l(1)p : y(a)gru : b(a)r(1)p : ük(ü)ş kişi : ölt(ü)g
(BK K5, BK K6), (Tekin 2014: 44, 46)

(Akılsız) cahil kişiler, bu sözleri duyup, (Çin'e) yakın gidip çok sayıda öldünüz (BK K5, BK K6), (Tekin 2014: 45, 47)

[____i bilig bilmez] kişi (bilgi bilmez kişi)

(b) örneğinde yantümcenin yüklemcil ögesinin eylemi olan *bil-* eylemi, *-mez* ortaç biçimbirimini alarak adlaşmıştır. Adlaştırılan tümceden *kişi* sözcüğü taşınarak ortacın sağına yerleşmiştir ve taşınan bu birimin yeri boşaldığı için geride bir iz ve boşluk kalmıştır.

2.3. Dış Sözdizimsel ve İç Sözdizimsel Özellikler

Tarihî metinlerden taranan sıfat işlevli yantümceler analiz edilirken üzerinde durulan konular arasında *dış sözdizimsel özellikler* ve *iç sözdizimsel özellikler* de yer almaktadır. Bu sebeple belirtilen konular hakkında kısaca bilgi sunulacaktır.

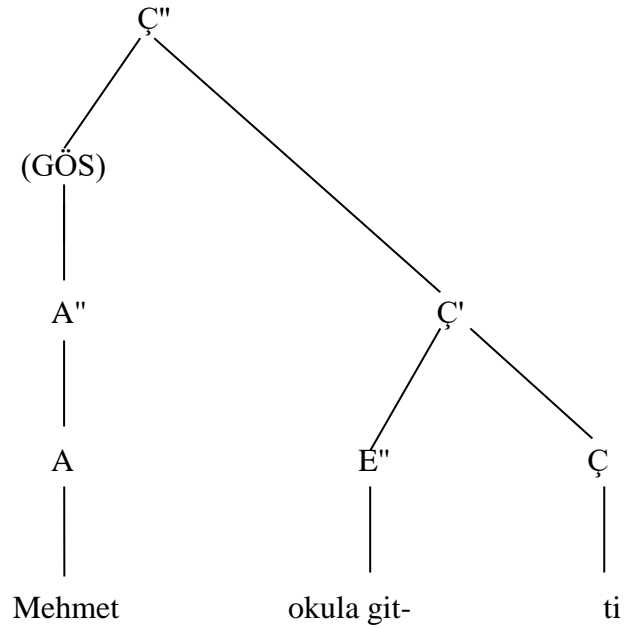
Yantümcelerinin bağlandıkları temel/üst/anatümcedeki sözdizimsel işlevleri *dış sözdizimsel özellikler* olarak nitelendirilmektedir. “Ayşe'nin aldığı elmalar çürüdü.” tümcesinde yer alan “Ayşe'nin aldığı” yantümcesinin “elmalar” birimini nitelediği ve sıfat işlevi taşıdığı görülmektedir. Yantümcenin eyleminin temel/üst/anatümcenin eylemi gibi kendi ögelerini yönetme özellikleri ise *iç sözdizimsel özellikler* olarak nitelendirilmektedir (Erkman-Akerson, Ozil 2015: 53). “Ayşe'nin aldığı elmalar çürüdü.” tümcesinde temel/üst/anatümcenin öznesi olan “elmalar”ın “Ayşe'nin aldığı” yantümcesi tarafından nitelendiği görülmektedir. Söz konusu yantümce, sıfat

işlevindedir. Temel/üst/anatümce ve yantümcenin ortak ögesi olan “*elmalar*” temel/üst/anatümcenin öznesi, yantümcenin ise nesnesi konumundadır. Yantümcenin eylemi olan *al-*, “*Ayşe*” öznesi ve “*elmalar*” nesnesini yönetmektedir. Ortak öge olan “*elmalar*”ın iki işlevi bulunmaktadır; fakat bu işlevler aynı tümce içinde, aynı öge üzerinde dilbilgisel açıdan ayrı ayrı işaretlenememektedir. “*Elmalar*” biriminin ön planda olan özelliği, temel/üst/anatümcenin öznesi olmasıdır. Bu sebeple söz konusu birim yalın durumdadır (Erkman Akerson, Ozil 2015: 55).

2.4. Uyum Öbeği, Eylemcil Uyum, Adcıl Uyum

Çekim bileşenlerinden biri olan *uyum* konusuna geçmeden önce *çekim öbeği* konusu üzerinde kısaca durulacaktır.

N. E. Uzun, genel dil kuramı bakımından ÇEK budağının tümcenin karakterini belirlediğini, ÇEK bileşenleri olarak adlandırılan *kip*, *görünüüş*, *zaman*, *uyum* ve *soru* gibi çekimsel kategorilerin tümcenin tamamını etkilediğini belirtmektedir (Uzun 2000: 145). Tümcelerın başının ÇEK olması durumunda tümce bir çekim öbeğidir (Uzun 2000: 147).

Sözdizim alanına ait terimlerden biri de “uyum öbeği” (agreement phrase)dir. N.E. Uzun’a göre UYUM’un baş olması onun bir öbek yansıması olduğu anlamını taşımaktadır ve Türkçede “uyum öbeği” (UÖ) denilebilecek bir öbek tanınmalıdır. Türkçede *eylemcil* ve *adcıl uyum* olmak üzere iki tür uyum vardır. Türkçede uyum biçimbilimsel olarak işaretlenmektedir. Yüklemcil öge çekimlendiğinde eylemcil uyum ortaya çıkmaktadır. Çekimlenme, tümcelerin öznesi konumunda yer alan sözlüksel ögelerin barındırdığı içsel kişi-sayı özelliğine dayanmaktadır: *Ben eve geldi-m, sen eve geldi-n, biz eve geldi-k*. Uyum belirleyicilerinin kip, zaman, görünüş ve olumsuz gibi işlevsel kategori belirleyicilerinden sonra yer aldığı görülmektedir (Uzun 2000: 154).

Eylemcil uyum, tarihî Türk dillerinde, yüklemden sonra gelen artbiçimce (enclitic/postclitic) ile işaretlenebilmektedir:

Nä kaganka işig küçüg birür män “Hangi hakana hizmet ediyorum?” (KT D 9, BK D 9), (Tekin 2000: 113).

Äbiñä kirtäçi sän “Evine gireceksin.” (BK K 14), (Tekin 2000: 112).

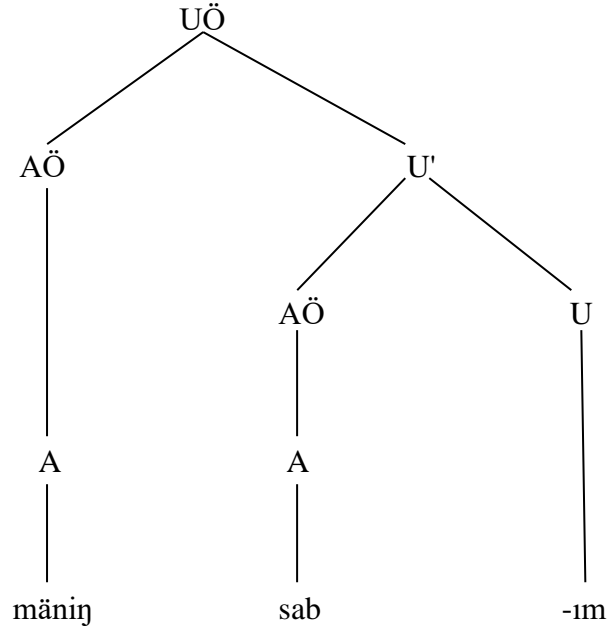
Bödkä körügmä bäglär gü yañıltaçı siz “Bu dönemde (bana) itaat eden beyler, (sizler) mi yanılacaksınız?” (KT G 11, BK K 8), (Tekin 2000: 121).

Adcıl uyumda ise örnekte görüldüğü üzere baş (araba) ad öbeğinin GÖS konumunda yer alan adın (ben, sen, o...) kişi-sayısına göre çekimlenmektedir: *benim arabam, senin araban* vb. (Uzun 2000: 154). Aşağıda tarihî Türk dillerinde adcıl uyumu gösteren birkaç örnek de sıralanmıştır:

män-iñ sab-ım (KT G 11), (Tekin 2000: 109)

män-iñ bodun-um (BK D 29), (Tekin 2000: 121)

sening̃ elging̃de (KE, 60r/3).

Uyumun özne konumunda yer alan ögeye bakılarak yüklemcil öge üzerinde ve tamlayan konumunda yer alan ögeye bakılarak tamlanan üzerinde işaretlenmesi GÖS konumunda yer alan ögeler ile başlar arasında GÖS-baş ilişkisinin var olduğunu göstermektedir; çünkü hem özne konumu hem tamlayan konumu birer GÖS konumudur ve yüklemcil öge de tamlanan da ilgili öbeklerin başı olarak nitelendirilmektedir. Baş ve onun göstericisi konumunda yer alan öge arasında uyum bulunmaktadır (Uzun 2000: 155). Ad öbeklerinde olduğu gibi sıfat işlevli yantümcelerde de adıl uyum görülmektedir ve bu konu aşağıda işlenmiştir.

Sözdizimi çalışmalarında “sıfat işlevli yantümce” konusu ele alınırken temel terimlerden biri olması sebebiyle **uyum** (agreement) terimine de sıklıkla başvurulmaktadır. Sıfat işlevli yantümcelerde adıl uyum, bazı ortaç biçimbirimleri üzerine getirilen iyelik işaretleyicileriyle sağlanmaktadır.

“üst-ü-n-de şarap dur-an masa”, “alt-ı-n-dan su ak-an kapı”, “oda-sı-n-da bir lamba yan-an adam”, “üzer-i-n-de bir kuş otur-an ağaç” kuruluşlarında içe yerleştirilen tümcenin öznesi ya anlaşılır bir biçimde belirsizdir (bir lamba, bir kuş) ya da belirsiz olarak (şarap, su) yorumlanmalıdır (Underhill 1972: 90-91). İçe yerleştirilen tümcenin öznesinin belirli olması durumunda nesne ortacına ihtiyaç duyulmaktadır: “üst-ü-n-de

şarab-ın dur-duğ-u masa”, “*alt-ı-n-dan su-y-un ak-tığ-ı kapı*”, “*üzer-i-n-de kuş-un otur-duğ-u ağaç*”, “*oda-sı-n-da lamba-n-ın yan-dığ-ı adam*” (Underhill 1972: 91).

Sıfat işlevli yantümecenin özne göndergesi belirli değilse, iyeliği işaret etmeyen biçimbirimler (non-possessive subjunctive) kullanılabilir: *su bulunan yer*. Özne göndergesi belirliyse sadece iyelik işaretleyicileri kullanılabilir: *suyun bulunduğu yer* (Johanson 1998: 220).

2.5. Modern Türkçede ve Tarihî Türk Dillerinde Ayrık Tümce

Sıfat işlevli yantümceler ve özellikleri belirtilirken *ayrık tümce* konusu üzerinde de durulması gerekmektedir.

(1) a. Bu mektub-u yaz-an şahıs, Ali-dir.

b. Bu mektub-u yaz-an Ø Ali-dir.

(2) a. Ben-i sevindir-en şey, sen-in cevab-ın-dır.

b. Ben-i sevindir-en Ø sen-in cevab-ın-dır.

(1)a ve (2)a’da sıfat işlevli yantümecenin sözlüksel bir başadı bulunmaktadır. *b* tümcelerinde ise başad yoktur. Sözcük dizilişindeki fark *ayrık tümce* olarak adlandırılan tümcenin oluşmasına sebep olmaktadır. Aşağıda yer alan örnekler, bu durumu açıklar niteliktedir:

(3) Ali-dir *bu mektub-u yaz-an*.

(4) Sen-in cevab-ın-dır *ben-i sevindir-en*.

(3) ve (4) numaralı örneklerde sıfat işlevli yantümceler, yüklem sonrası konumda (post-predicate position) yer almaktadır. *Sözde ayrık tümceler* (pseudo-clefts) ve *ayrık tümceler* farklı söylem şartları altında oluşmaktadır. Ayrık tümceler, daha *önsayıltılı* (presuppositional)dır, yani 6 numaradaki gibi bir tümce söylemin gerçekleşmiş olmasını gerektirmektedir. Oysa 5 numaradaki gibi sözde ayrık tümce söylemde ilk tümce olabilmektedir.

(5) Bugün siz-e anlat-mak iste-diğ-im Chomsky-nin teori-si-dir.

(6) Chomsky-nin teori-si-dir bugün siz-e anlat-mak iste-diğ-im.

Bu durumda sözcük dizilişi, *ayrık tümce* ve *sözde ayrık tümceler* arasındaki pragmatik farkı yansıtmaktadır (Erguvanlı 1984: 165-166).

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Münebbihü'r-Rākidīn*'de de *ayrık tümce* örneğinin yer aldığı görülmektedir. (1) numaralı örnekte görüldüğü üzere sıfat işlevli yantümce yüklem sonrası konumda bulunmaktadır ve söylemin gerçekleşmiş olmasını gerektirmektedir. Ortaç ile oluşturulan özne öbeği, yüklemden sonra gelmiştir. Başka bir deyişle diziliş açısından özne, yüklemden sonra yer almaktadır:

1) (15) n'oldı kim ol çok bākī aşşılara hīç bir sa'y édüp (16) dürişmez hāl budur ki bu aşşılardur anı ebedī sa'ādete ve **dāyimī ululuğa ulaşduran** (17) bunuñıla kim ıssı şovuk dahı çekmez dürlü dürlü kōrkular geçürmez ısıcağ ocağı katından (18) yumşak döşeği üzerinden kalker beş on adım adıp mescide erişür (MR), (Yavuzarslan 2002: 527-528).

(Ne oldu ki o çok ebedī olan kazançlara hiçbir çaba harcayıp uğraşmaz hal budur ki onu ebedī mutluluğa ve daimī ululuğa ulaştıran bu kazançlardır. Bununla ki sıcak soğuk bile çekmez, türlü türlü korkular yaşamaz, sıcak ocağı, yanındaki yumuşak döşeği üzerinden kalker, beş on adım atıp mescide ulaşır.)

bu aşşılardur **anı ebedī sa'ādete ve dāyimī ululuğa ulaşduran**

yüklem

özne

(Onu ebedī mutluluğa ve daimī ululuğa ulaştıran bu kazançlardır.)

2.6. Tarihî Türk Dillerinde Başadın Eklentisi Olan Sıfat İşlevli Yantümceler

Sıfat işlevli yantümceler çoğunlukla *tümleme yapısından*³² çok eklenti yapıyı (*adjunction structure*) temsil etmektedir. Başka bir deyişle niteleyici yantümce başın bir eklentisidir, başın tümleci değildir. Standart Türkçe bu analiz için deneysel bir dayanak

³² *Tümleme yapısı* ile kastedilen *tümleç*dir.

sunmaktadır: Niteleyici yantümce, sadece sıfatlar gibi basit niteleyicilerden değil *gösterme* gibi belirleyicilerden de önce gelmektedir:

1) [Ali-nin geçen gün dükkan-dan al-dığ-ı] bu şahane vazoz

2) Şu [Ali-nin; [*pro*_i aile-sin]-i terket-tiğ-i] söylenti-si (Kornfilt 2001: 198)

Önemli bir şekilde belirleyiciler, yantümceden önce gelmektedir. Örneğin yantümce başın tümleci olduğunda. Bu durum, 1 numaralı örnekle çelişmektedir; çünkü belirleyici yantümceden sonra gelmektedir. 1 numaralı örnekteki yantümce tümleç değil eklentidir. 2 numaralı örnekte ise yantümce tümleç statüsündedir. Başadın adlaştırmış tümlecinin öznesi tamlayan / genitif biçimbirimi ile işaretlenmiştir (Kornfilt 2001: 199).

*Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā'*da yer alan bir yapıyla da üzerinde durulan konu örneklendirilebilir:

(15) Gevher birle muraṣṣa' kılgan kamuğ butlarnıḡ uluğı ol erdi (KE, 161r/15).

(Mücevherle süslenmiş bütün putların ulusu oydu.)

1) [Gevher birle muraṣṣa' kılgan] kamuğ butlar

(1) numaralı örnekte görüldüğü üzere sıfat işlevli yantümce başın bir eklentisidir, tümleci değildir.

Sıfat işlevli yantümcenin başadın eklentisi olduğunu gösteren diğer örnekler aşağıda sunulmuştur:

2) türük : bod(u)n : (a)tı küsi : yok bolm(a)zun tiy(i)n : k(a)ñ(ı)m k(a)g(a)n(ı)g ög(ü)m : k(a)tun(u)g : köt(ü)r(ü)gme : t(e)ñri : il b(e)r(i)g[me t](e)ñri : türük bod(u)n : (a)tı küsi : yok bolm(a)zun : tiy(i)n : öz(ü)m(i)n : ol t(e)ñri : k(a)g(a)n : ol(u)rtdı (BK D20, BK D21), (Tekin 2014: 56, 58).

Türk halkının adı sanı yok olmasın diye babam Hakanı, annem Hatunu yücelten Tanrı, (onlara) devlet veren Tanrı, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak) tahta oturttu (BK D20, BK D21), (Tekin 2014: 57, 59).

k(a)ñ(i)m k(a)g(a)n(ı)g ög(ü)m : k(a)tun(u)g : köt(ü)r(ü)gme : t(e)ñri

EKLENTİ

BAŞ

il b(e)r(i)g[me t](e)ñri

EKLENTİ BAŞ

3) kutka tegmiş tınılıklar (*U*, III, 79, 5) “saadete ermiş canlılar” (Eraslan 2012: 362)

kutka tegmiş tınılıklar

EKLENTİ BAŞ

4) Tegirmende togmış sıçgan kök kökregiñe korkmas. “Değirmende doğan sıçan gök gürelemesinden korkmaz.” (*Dîvânu Lugâti't-Türk*), (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 468).

tegirmende togmış sıçgan

EKLENTİ BAŞ

5) Süleymân ol getürdükleri kamu armağanı girü viridi (*KI.E*), (Yılmaz ve diğ. 2013: 391).

Getürdükleri kamu armağan

EKLENTİ EKLENTİ BAŞ

2.7. Modern Türkçede ve Tarihî Türk Dillerinde Ardışık Sıfat İşlevli Yantümceler

Modern Türkçede ve tarihî Türk dillerinde bir ad birden fazla sıfatla nitelenildiği gibi bir unsur da birden fazla sıfat işlevli yantümceyle nitelenebilmektedir. Modern Türkçede ardışık sıfat işlevli yantümcelerinin arasında ya bir bağlaç kullanılmakta ya da bu yantümceler virgülle birbirinden ayrılmaktadır:

a) **Beni aray-an**, ayrıca **adresimi araştıran kadın** ile nihayet karşılaştık.

b) **Akşam otogarda karşılaştığım** ve **yıllar sonra gör-düğüm arkadaşım** evlenmiş.

c) **İki yıl boyunca hastaları ücretsiz tedavi ed-en**, bütün kasabalının minnet duy-duğu **doktor**, Ankara'ya taşınmış.

d) **Beş aydır sınava hazırla-dığ-ım**, yarın sınava **gir-ecek bütün öğrencilerime** başarılar dilerim.

Tarihî Türk dillerinde de ardışık sıfat işlevli yantümceler arasında bir bağlaç bulunabilmektedir. Bunun yanında bağlaçsız oluşturulan ardışık sıfat işlevli yantümcelerle de karşılaşmak mümkündür. Ardışık sıfat işlevli yantümceler aşağıda yer alan örneklerde koyu renkle belirtilmiştir. Koyu renkte olup italik yazılan birimler ise nitelenenlerdir.

a) y(e)ti yüz (e)r : bol(u)p : **(e)l[s(i)r(e)m(i)ş : k(a)g(a)ns(ı)r(a)m(ı)ş : bod(u)n(u)g** : küñ(e)dm(i)ş : kuul(a)dm(ı)ş : bod](u)n(u)g : tü[rük : tö]rüsün : [ıçg(ı)nm(ı)ş] bod(u)n(u)g : (e)çüm (a)pam : törüsünçe : y(a)r(a)tm(ı)ş : boşg[(u)r]m(ı)ş (BK D11, BK D12), (Tekin 2014: 54).

Yedi yüz kişi olup **devlet(siz) (ve) hakansız kalmış halkı**, cariye olmuş, kul olmuş halkı, Türk örf ve âdetlerini bırakmış) halkı, atalarımın dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve) eğitmiş (BK D11, BK D12), (Tekin 2014: 55).

b) kirtü köñül köni kirtgünç üçün turkaru buşı ulatı altı paramıtka katıglanur ertiler. ançulayu katıglanıp burkan yolın tüketi **burkanlarını akmaz akıtamaz artamaz buzulmaz arıg turuk et'öz** boltılar (TT V/134). “Hakiki gönül doğru inanç için daima sadaka fazileti ve altı fazilete sebat eder idiler. Bu şekilde Buda yoluna sebat edip tamamen **Budaların akmayan, akıtmayan, bozulmayan, yok olmayan, temiz ve duru vücudunda** var oldular.” (Karahana 2015: 123).

c) (18) Süleymānga aydılar. Men **kaçmış korkmuş kişi**-men, māl tavarım yok, sizge bay küyev tapılır, tēdi (KE, 143v/18).

(Süleyman'a söylediler. Ben **kaçmış korkmuş kişi**yim. Malım mülküm yok, size zengin damat bulunur, dedi.)

d) (9) **Hak Ta'ālā harām kıldığı ve rızası olmadığı yerlere** nazar kılmaktan (10) gözlerin men' eyleye (MR), (Yavuzarslan 2002: 136).

(**Hak Teâlâ'nın haram kıldığı ve rızasının olmadığı yerlere** bakmaktan gözlerini sakınsın.)

(a), (b), (c) örneklerinde görüldüğü üzere ardışık sıfat işlevli yantümceler arasında herhangi bir bağlaç yer almamaktadır. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden biri olan *Münebbihü'r-Rākidīn*'den taranan (d) örneğinde görüldüğü üzere ardışık sıfat işlevli yantümceler arasında “ve” bağlacı bulunmaktadır ve *yerler* başadı / ad öbeği iki sıfat işlevli yantümce tarafından nitelenmektedir: *Hak Ta'ālā harām kılduğı ve rızası olmaduğı*.

Ortaçlara başvuru olarak oluşturulan sıfat işlevli yantümceler birden fazla ise sıralamanın nasıl yapılması gerektiği konusunda görüş belirten Larson ve Takahashi'ye göre Korece ve Japoncada olduğu gibi Türkçede de kalıcı ve geçici özellik ifade eden ortaçların (*stage-level relatives*) bir arada bulunması durumunda kalıcı özellik ifade eden ortaç (*individual-level relatives*) nitelenen unsura yani ada daha yakın olmak zorundadır:

[dün tanış-tığ-ım] [mühendis ol-an] adam

*[mühendis olan] [dün tanış-tığ-ım] adam (Larson, Takahashi 2007: 108-109).

Larson ve Takahashi'nin öne sürdükleri iddia tezin korpusunu oluşturan eserler taranarak değerlendirilmek istenmiş; ancak taranan eserlerde bu tür yapılar rastlanmamıştır. Bu sebeple hem Modern Türkçe açısından hem de tarihî metinlerdeki dizilişin görünümü açısından daha büyük bir korpusa başvuru olarak bu konu detaylı bir biçimde araştırılmalıdır.

Modern Türkçede bir sıfat işlevli yantümcenin birden fazla ad öbeğini nitelediği durumlar da bulunmaktadır:

a) Rüzgarın etkisiyle masadan düşüp bin bir parçaya bölün-en **vazo** ve **şamdan** büyükannemden geri kalan en değerli iki parçaydı.

b) Ablamın benden kendisine vermemi iste-diğı **etek** ile **kazak** şu anda kirliydi, yıkanması gerekiyordu.

c) Hayatında toplam beş defa büyük kaza geçir-miş **anne** ve **baba** hala tarafik kurallarını ihlal ediyor.

Tarihî Türk dillerinde de bir sıfat işlevli yantümecenin birden fazla ad öbeğini niteyebildiği görülmektedir:

a) k(ä)l(i)gmä : b(ä)gl(ä)rin : bod(u)nin : it(i)p yıg(1)p (a)zça : bod(u)n : t(ä)zm(i)ş (ä)rti (T 43), (Tekin 1994: 19).

(Bize) gelen beylerini ve halkını derleyip toplayıp, biraz halk kaçıp gitmiş idi (T 43), (Tekin 1994: 18).

[k(ä)l(i)gmä] b(ä)gl(ä)r bod(u)n

(a) örneğinde görüldüğü üzere *k(ä)l(i)gmä* ortacı hem *b(ä)gl(ä)r* ad öbeğini hem de *bod(u)n* ad öbeğini nitelemektedir.

b) Eñ mintin yıldıgı azunıta barmış husların keyiklerini hulkag-lar-ınta yme bu darnı-nıñ ün-in eşidürser .. anta-ta kin anıñ ayıg yolınıñ bu og üzlünçüsi erür (U II, T. III M. 207.12-17). “En önce **hayvanlar aleminden gitmiş kuşların geyiklerin** kulaklarında da bu Daranın sesini duyurdularında, daha sonra onun kötü yolunun bu bizzat sonucudur.” (Karahan 2015: 134).

[yıldıgı azunıta barmış] huslar keyikler

(b) örneğinde görüldüğü üzere *yıldıgı azunıta barmış* ortaçlı yapısı hem *huslar* ad öbeğini hem de *keyikler* ad öbeğini nitelemektedir.

c) (6) Yérning tégresi muhı̄t deryası boldı. Muhı̄tdin muhı̄t- (7) -ğa ulanğan suwlar tengizler boldı (KE, 26v/6-7).

(Yeryüzünün etrafı denizle çevrildi. **Muhitten muhite ulanan / kavuşan sular denizler** oldu.)

[muhı̄tdin muhı̄tğa ulanğan] suwlar tengizler

(c) örneğinde görüldüğü üzere *muhı̄tdin muhı̄tğa ulanğan* ortaçlı yapısı hem *suwlar* ad öbeğini hem de *tengizler* ad öbeğini nitelemektedir.

d) bu müsülmanlara (9) gelen zaħmetler ve belalar külli benüm şerrümdendür (MR), (Yavuzarslan 2002: 133).

(Bu müslümanlara gelen sıkıntıların ve belaların tamamı benim kötülüğümden kaynaklanmaktadır.)

[bu müsülmānlara gelen] zahmetler ve belālar

(d) örneğinde görüldüğü üzere *bu müsülmānlara gelen* ortaçlı yapısı hem *zahmetler* ad öbeğini hem de *belālar* ad öbeğini nitelemektedir. Nitelenen ad öbekleri arasında “ve” bağlacı bulunmaktadır.

2.8. Başızsız Sıfat İşlevli Yantümceler

Türkçede niteleme işlemi, sıfat işlevli yantümcelerle yapılırken bilindiği üzere dizilişte önce niteleyici daha sonra da nitelenen gelmektedir.

Sıfat işlevli yantümcenin nitelediği başadın yüzey yapıda yer almadığı durumlarda başsız sıfat işlevli yantümcelerden (*headless relative clause*) söz edilmektedir; çünkü sıfat işlevli yantümcenin göndergesi önceden bahsedilenlerden bellidir ya da aslında kendini tanımlamaktadır:

a) [opera-yı sev-me-yen]-ler-e (şaşıyorum).

b) [opera-yı sevmeyen] **kişi-ler-e**... (Göksel, Kerslake 2005: 389).

Varoluşsal tümceler (existential sentence)in öznesi olarak başsız sıfat işlevli yantümceler kullanımı, oldukça işlektir:

Bu konuda bil-diğ-im yok. (*krş.* ... bildiğim bir şey yok.) (Göksel, Kerslake 2005: 390).

Tarihî Türk dillerinde de niteleme yapmak amacıyla başsız sıfat işlevli yantümcelerden yararlanılmaktadır:

a) ilg(e)rü b(a)r(1)gma] b(a)rd(1)g : kuurıg(a)ru : b(a)r(1)gma : b(a)rd(1)g (KT D23-KT D24), (Tekin 2014: 30).

Doğuya gidenler(iniz) gittiniz, batıya gidenler(iniz) gittiniz (KT D23-KT D24), (Tekin 2014: 31).

[ilg(e)rü b(a)r(1)gma] b(a)rd(1)g.

[ilg(e)rü b(a)r(1)gma] _____ b(a)rd(1)g.

[kuurıg(a)ru : b(a)r(ı)gma] b(a)rd(ı)g.

[kuurıg(a)ru : b(a)r(ı)gma] _____ b(a)rd(ı)g.

(a) örneğinde çizgi ile belirtilen boşluklar başadın yerini göstermektedir. Ortacın sağında yer alan başadlar yüzey yapıda silinmiş ve söz konusu başadlar geride bir boşluk bırakmıştır. Bu örnek için yüzey yapıda bulunmayan başadın, başka bir ifadeyle derin yapıdaki edicinin, kim olduğu konusunda bağlamdan hareketle yorum yapılabilir. Metinde (a) örneğinden önce yer alan tümce *ıduk ötük(e)n : y[ış bod(u)n b(a)rd(ı)g* (Kutsal Ötüken dağları halkı (yerini yurdunu bırakıp) gittin.) biçimindedir. Bu tümcenin öznesi *ıduk ötük(e)n : y[ış bod(u)n*'dur. [ilg(e)rü b(a)r(ı)gma] ve [kuurıg(a)ru : b(a)r(ı)gma] sıfat işlevli yantümcelerinin yüzey yapıda görünmeyen başı olan ve derin yapıda edicisi olan unsurun da *ıduk ötük(e)n : y[ış bod(u)n* olduğu söylenebilir; çünkü önce kutsal Ötüken Dağları halkının yerini yurdunu bırakıp gittiği genel bir ifadeyle belirtilmiş, daha sonra ise ayrıntılandırma yoluna gidilerek aynı halktan Doğu'ya ve Batı'ya gidenlerden söz edilmiştir.

b) Yılka tegmişig yıdıtmayın, ayka tegmişig artatmayın; edgüsi bolzun tir (IB 59), (Tekin 2013: 25).

Bir yıla erişmişig kokutmayayım, bir aya erişmişig bozmayayım. Hayırlısı olsun, der (IB 59), (Tekin 2013: 33).

[Bir yılka tegmiş]-ig yıdıtmayın.

[Bir yılka tegmiş]-ig _____ yıdıtmayın.

[Bir ayka tegmiş]-ig artatmayın.

[Bir ayka tegmiş]-ig _____ artatmayın.

(b) örneğinde çizgi ile gösterilen boşluklar başadın yerini belirtmektedir. Ortacın sağında bulunan başadlar yüzey yapıda silinmiş ve bu başadlar geride bir boşluk bırakmıştır. (b) örneği için yüzey yapıda bulunmayan başadın, yani derin yapıdaki öznenin “ne olduğu” konusunda bir yorum yapılamamaktadır; çünkü *Irk Bitig*'de fal, (b)

örneğinde görüldüğü biçimiyle çok kısa bir şekilde yer almaktadır. Başadın “ne olduğu”nun netleştirilebilmesi için daha büyük bir bağlama ihtiyaç duyulmaktadır. (b) örneğinde yer alan *tegmış* ortaçları üzerinde *-ig* belirtme durumu işaretleyicisi bulunmaktadır. *artatmayın* çekimli eylemi tarafından yüklenen *-ig* biçimbirimi, başad yüzey yapıda bulunmadığı için ortaç üzerine eklenmiştir.

c) Ödlek karıtmışka boğug talkımas. “Zamanın ihtiyarlattığına boya ayıp sayılmaz.” (*Dîvânu Lugâti't-Türk*), (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 328).

[Ödlek karıtmış]-ka boğug talkımas.

[Ödlek karıtmış]-ka _____ boğug talkımas.

(c) örneğinde çizgi ile belirtilen boşluk başadı göstermektedir. Ortacın sağında yer alan başad yüzey yapıda silinmiş ve söz konusu başad geride bir boşluk bırakmıştır. (c) örneğine bakıldığında yüzey yapıda yer almayan başadın, yani derin yapıdaki nesnenin (tümce ögesi) “ne olduğu”na ilişkin bir açıklama tam anlamıyla yapılamamaktadır; ancak “zamanın ihtiyarlattığı şey”e “boyanın ayıp sayılmaması” ihtiyarlayanın +insan olduğunu akıllara getirmektedir. Yüzey yapıda yer almayan başad “insan, kişi” sözcükleri olabilir.

(c) örneğinde yer alan *karıtmış* ortacı üzerinde *-ka* yönelme durumu işaretleyicisi bulunmaktadır. *Talkımas* çekimli eylemi tarafından yüklenen *-ka* biçimbirimi, başad yüzey yapıda yer almadığından ortaç üzerine getirilmiştir.

d) iy (6) bizüm ma‘būdumuz senüñ hükümüñ biz za‘îf kullara şöyledür kim bize suç édüp (7) zulm édene ‘afv édevüz (*MR*), (Yavuzarslan 2002: 175).

(Ey bizim Allah’ımız senin hükmün biz zayıf kullara şöyledir ki bize zarar verip zulm edeni bağışlarız.)

[zulm eden]-e ‘afv édevüz.

[zulm eden]-e _____ ‘afv édevüz.

(d) örneğinde çizgi ile gösterilen boşluk başadı belirtmektedir. Ortacın sağında bulunan başad yüzey yapıda silinmiş ve bu başad geride bir boşluk bırakmıştır. (d)

örneğinde yüzey yapıda bulunmayan başadın, başka bir ifadeyle derin yapıdaki öznenin “kim olduğu” ile ilgili net bir açıklama yapılamamaktadır; ancak bu sıfat işlevli yantümcenin silinen başadı genel bir ifade içeren “insan, kişi” sözcükleri olabilir. (d) örneğinde yer alan *zulm eden* ortaçlı yapısı üzerinde *-e* yönelme durumu işaretleyicisi bulunmaktadır. *'afv edevüz* çekimli eylemi tarafından yüklenen *-e* biçimbirimi, başad yüzey yapıda yer almadığından ortaçlı yapı üzerine eklenmiştir.

2.9. Ad ve Sıfat İşlevli Yantümcelerinin Dizilişi

Dünya dilleri bilindiği üzere sözdizim düzleminde sözcük dizilişi açısından birbirinden ayrı özellikler taşımaktadır. Niteleme işlemi gerçekleştirilirken de niteleyici ve nitelenen unsurların dizilişi dillere göre değişmektedir.

WALS'te³³ nesne ve eylem dizilişi ile ad ve sıfat işlevli yantümce dizilişi arasındaki ilişki dünya dilleri açısından 5 başlık altında ele alınmıştır:

1) Nesne-eylem ve sıfat işlevli yantümce-ad

Nesnenin eylemden önce geldiği ve sıfat işlevli yantümcenin başad (head noun)dan önce geldiği diller bu grup içerisinde yer almaktadır. Türkçe de bu gruba giren dillerden biri olma özelliği taşımaktadır (<http://wals.info/valuesets/96A-tur>).

Türkçe, bilindiği üzere ÖNE (SOV) dizilişinin görüldüğü bir dildir. Bu olağan diziliş Modern Türkçe ve tarihî Türk dilleri için de geçerlidir. Ancak Türkçe aynı zamanda çalkalamanın (scrambling) da görüldüğü bir dildir. Eklemeli bir dil olması sebebiyle tümcede yer alan herhangi bir sözcük, bulunduğu konumdan başka bir konuma taşınsa bile üzerinde taşıdığı biçimbirimler, o sözcüğün tümcede nereye giderse gitsin tümcenin hangi ögesi olduğu konusunda ipucu vermektedir. WALS'te de belirtildiği üzere Türkçe nesnenin eylemden ve sıfat işlevli yantümcenin de addan önce geldiği bir

---

³³ İngilizcede kısaltmanın açılımı *The World Atlas of Language Structures*'dir. Söz konusu kısaltmanın açılımı Türkçede “Dil Yapılarının Dünya Atlası” biçiminde ifade edilebilir.

dildir. Aşağıda hem Modern Türkçeden hem de tarihî Türk dillerinden verilen örnekler sözü edilen durumu kanıtlar niteliktedir.

Nesne-eylem dizilişini gösteren bazı örnekler:

a) Ebru bu sabah **defteri-ni kaybetti.**

nesne eylem

b) Annem pazardan **portakal almış.**

nesne eylem

c) Babam sabah erkenden **araba-yı yıkadı.**

nesne eylem

d) **Sabım-in** tükâti **esidgil** “Sözlerimi tümüyle işitin!” (KT G 1), (Tekin 2000: 109).

nesne eylem

e) **bu ayığ kılınçlar-ıg** kentü özüm **kıltım erser**... (Ust., 136) “bu kötü amelleri

nesne eylem

kendim kıldım ise...” (Eraslan 2012: 137).

f) (7) **kızı-nı** bu melikge **bêrgil** (KE, 63v/7) (Kızını bu hükümdara ver.)

nesne eylem

Sıfat işlevli yantümce-ad dizilişini gösteren bazı örnekler:

a) **Kapıyı açan** **adam** Ali'nin amcasıymış.

sıfat işlevli yantümce ad

b) **Dün aldığım** **meyveler** çok tazeydi.

sıfat işlevli yantümce ad

c) **Girecek olduğum** **sınav** ertelenmiş.

sıfat işlevli yantümce ad

d) y(a)n(i)gma : y(a)gıg : k(ä)lür[ü]r (ä)rt(i)m (T 53), (Tekin 1994: 21).

Dönen düşmanı (geri) getirirdim (T 53), (Tekin 1994: 21).

y(a)n(i)gma   **y(a)gı**

sıfat işlevli yantümce   ad

e) Esnegen bars men (IB 10), (Tekin 2013: 20).

Esneyip duran kaplanım (IB 10), (Tekin 2013: 28).

Esnegen   **bars**

sıfat işlevli yantümce   ad

f) Boldacı buzağı öküz ara belgölüg. “Öküz olacağı umulan buzağı, öküzler arasında belli olur.” (*Divânu Lugâti 't-Türk*), (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 229).

Boldacı   **buzacı**

sıfat işlevli yantümce   ad

g) (3) Melik aydı: ey Şâlih , men sanğa kılğan edgölükñüñ yanıtı bu mu (4) turur? (*KE*, 34r/ 3-4).

(Hükümdar dedi: Ey Salih, benim sana yaptığım iyiliğin karşılığı bu mudur?)

men sanğa kılğan   **edgölük**

sıfat işlevli yantümce   ad

h) eger bu dedüğüm sözi fehm etmedünise işit (*MR*), (Yavuzarslan 2002: 305)

(Eğer bu dediğim sözü anlamadıysan işit)

bu dedüğüm   **söz**

sıfat işlevli yantümce   ad

2) Nesne-eylem ve ad-sıfat işlevli yantümce

3) Eylem-nesne ve sıfat işlevli yantümce-ad

4) Eylem-nesne ve ad-sıfat işlevli yantümce

5) Yukarıda belirtilen 4 türün de dışında kalan diller ³⁴

---

³⁴Nesne ve eylem dizilişinde baskın bir dizilişin görülmediği diller, 90A haritasında (<http://wals.info/feature/90A>) gösterilen ve daha az sıklıkta karşılaşılan 4 sıfat işlevli yantümce türünden birine giren diller -yani *içten-başlı sıfat işlevli yantümceler* (internally-headed relative clauses), *bağlılaşık sıfat*

2.10. İlgilendirme Stratejileri

Sıfat işlevli yantümceler konusu üzerine çalışanların alanyazında en sık karşılaştığı terimlerden biri de *ilgilendirme*'dir.

ilgilendirme (relativization) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir temel tümceciği, bir ad öbeğinin niteleyeni yapan süreç; örn. Türkçede *Ali'nin yırttığı kitap* yapısının *Ali kitabı yırttı* tümcesinden ilgilendirme sonucu türetilmesi (İmer ve diğ. 2011: 158).

Dünya dillerinin incelenmesiyle *ilgilendirme* konusunda ortaya konulan çalışmalar *WALS*'in (The World Atlas of Language Structures = Dil Yapılarının Dünya Atlası) veri tabanında 2 başlık altında ele alınmaktadır:

1) Öznelerin İlgilendirilmesi (Relativization on Subjects)

Öznelerin ilgilendirilmesinde 4 stratejiden yararlanılmaktadır (<http://wals.info/chapter/122>):

- 1) İlgilendirme (relative pronoun) stratejisi
- 2) Eksiltilmeme (non-reduction) stratejisi
- 3) Adıl-duralama (pronoun-retention) stratejisi
- 4) Boşluk (gap) stratejisi

Türkçe “boşluk” stratejisinin uygulandığı diller arasında yer almaktadır (<http://wals.info/valuesets/122A-tur>).

2) Eğik Durumların İlgilendirilmesi (Relativization on Obliques)

eğik durum (oblique case) *biçimbilim* Bir tümcede eylemin özne, nesne ve dolaylı tümleci dışında diğer adların eylemle olan ilişkisini belirten durum; örn. *Çocuk bahçede*

---

işlevli yantümceler (correlative clauses), *bitişik sıfat işlevli yantümceler* (adjoined relative clauses), *çift-başlı sıfat işlevli yantümceler* (double-headed relative clauses)- herhangi birinin baskın olmadığı iki ya da daha fazla sıfat işlevli yantümce türünün görüldüğü diller bu grupta yer almaktadır (<http://wals.info/chapter/96>).

topla oynuyor tümcesinde *bahçe-de* szcgndeki yer belirten {-DA} takısı ve *top-la* szcgndeki araç belirten {-1A} takısı eğik durum ekleridir (İmer ve diğ. 2011: 112).

Eğik durumların ilgilendirilmesinde ise 5 stratejiye başvurulmaktadır (<http://wals.info/chapter/123>):

- 1) İlgı adılı (relative pronoun) stratejisi
- 2) Eksiltilmeme (non-reduction) stratejisi
- 3) Adıl-duralama (pronoun-retention) stratejisi
- 4) Boşluk (gap) stratejisi

Türkçe “boşluk” stratejisinin uygulandığı diller arasında yer almaktadır (https://wals.info/languoid/lect/wals_code_tur).

- 5) İlgilendirilmesi mümkün olmayanlar (not possible)

3. BÖLÜM: TARİHÎ TÜRK DİLLERİNDE SÖZDİZİMSEL DEĞİŞİMLER:

SIFAT İŞLEVİLİ YANTÜMCELER

Tarihî Türk dillerinde sıfat işlevli yantümceler açısından görülen sözdizimsel değişimler, bu bölümde, aşağıda yer alan başlıklar çerçevesinde ayrıntılı bir biçimde ele alınmış ve sözdizimsel değişimi yansıtan konu başlıkları eserlerden verilen örneklerle pekiştirilmiştir.

Sıfat işlevli yantümcelerde ortaya çıkan sözdizimsel değişimlerin tespiti için bir korpus oluşturulmuştur. Söz konusu korpusu oluşturan temel kaynaklar arasında *Orhon Yazıtları*, *Irk Bitig*, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Kıssaşü'l-Enbiyâ* (Harezmi Türkçesi), *Münebbihü'r-Râkîdîn*, *Kıssa-ı Enbiya* yer almaktadır. Ancak ihtiyaç duyulması doğrultusunda *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi*³⁵ (TIEM 235v/3450r7), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi* (TIEM 73 1v-235v/2), *Nehcü'l-Ferâdîs* ve *Codex Cumanicus*'a da başvurulmuştur. Ayrıca Eski Türkçeden bazı özel örneklerin sunumu için Marcel Erdal'ın *A Grammar Of Old Turkic* adlı eserinden, Kemal Eraslan'ın *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı eserinden yararlanılmıştır. Aşağıda korpusu oluşturan eserlerden taranan örneklerden yola çıkılarak tarihî Türk dillerinde sıfat işlevli yantümceler açısından görülen sözdizimsel değişimleri göstermek amacıyla belirlediğimiz başlıklara yer verilmiş ve örnekler analiz edilerek bu başlıklar detaylı bir biçimde işlenmiştir.

---

³⁵Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi üzerine iki ayrı tez çalışması yapılmıştır: (TIEM 235v/3450r7), (TIEM 73 1v-235v/2).

3.1. Sıfat İşlevli Yantümcede Özne-Yüklem Uyumu Açısından Görülen Sözdizimsel Değişimler

Özne-yüklem uyumu bakımından sıfat işlevli yantümcede ortaya çıkan sözdizimsel değişimler aşağıda *-mİş* ve *-DUk* biçimbirimleriyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlar açısından değerlendirilmiştir.

3.1.1. *-mİş* Biçimbirimiyle Oluşturulan Nesne Ortaçlı Kuruluşlarda Özne-Yüklem Uyumu Açısından Görülen Sözdizimsel Değişimler

Tarihî Türk dilleri, *-mİş* biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlarda özne-yüklem uyumu konusu çerçevesinde incelendiğinde *Orhon Yazıtları*'nda sıfat işlevli yantümcenin öznesinin tamlayan biçimbirimi ve ortacının da iyelik işaretleyicisi almadığı görülmektedir. Bu sebeple sıfat işlevli yantümcede adcıl uyumun bulunmadığı söylenebilir. Taranan Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde ise sıfat işlevli yantümcenin öznesinin hem tamlayan biçimbirimiyle hem tamlayan biçimbirimi olmadan kullanıldığı ve ortaç üzerinde iyelik işaretleyicisinin bulunmadığı görülmektedir. Başka bir deyişle söz konusu ortaç biçimbirimiyle oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerde adcıl uyum yoktur. *DLT*'te sıfat işlevli yantümcenin öznesi üzerinde tamlayan biçimbirimi, ortacı üzerinde de iyelik işaretleyicisi yer almadığından adcıl uyum bulunmamaktadır. Harezmi Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Kıssaşü'l-Enbiyâ*'da ise sıfat işlevli yantümcenin öznesinin yüzey yapıda görülmediği; ama ortacın iyelik işaretleyicisi aldığı örneklerle karşılaşılmaktadır. Ayrıca tamlayan biçimbirimini almadan öznenin yüzey yapıda bulunduğu ve ortacın iyelik işaretleyicisi aldığı örneklerle de karşılaşılmaktadır. *-mİş* ortaç biçimbirimiyle oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerde adcıl uyum görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Kıssaş-ı Enbiyâ*'da ise sıfat işlevli yantümcenin öznesi üzerinde tamlayan biçimbirimi, ortacı üzerinde de iyelik işaretleyicisi bulunmadığı için adcıl uyumun görülmediği söylenebilir.

Orhon Yazıtları, “-miş biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlarda özne-yüklem uyumu açısından görülen sözdizimsel değişimler” alt başlığı çerçevesinde taranmış ve yapılan taramalar sonucunda aşağıda yer alan sıfat işlevli yantümce modellerine ulaşılmıştır:

1) (e)çü[m(i)z (a)pam(i)z : tutm(i)ş yilr sub [: id(i)]s(i)z : k(a)lm(a)zun [tiy](i)n [(a)z bod(u)n(u)g it(i)p : y(a)r](a)t(i)p [. . . . . b(a)rs b(e)g] (e)rti (BK D16, BK D17), (Tekin 2014: 56).

Atalarımızın, dedelerimizin zaptettiği topraklar ve sular sahipsiz kalmasın diye (Az halkımı düzene sokup örgütleyerek . . . . . Bars bey) idi (BK D16, BK D17), (Tekin 2014: 57).

[eçü-miz   apa-mız   tut-mış]   yir sub (ikili başad: yir sub)
eçü-İYE.1.ÇOĞ.   apa-İYE.1.ÇOĞ.   tut-ORT.

(1) numaralı örnekteki sıfat işlevli yantümce uyum ilkesi açısından incelenmeden önce sıfat işlevli yantümcenin etken çatıda mı yoksa edilgen çatıda mı olduğu konusundaki tartışmaları değerlendirmek gerekmektedir.

Ferhat Karabulut, Türk dilinde edilgen çatı biçimbirimlerine başvurulmadan da edilgen çatı oluşturulabileceğini belirtmekte, çalışmasında yer alan örnekleri değerlendirirken *etken çatılı edilgen yapılar* ifadesine başvurmuştur. Karabulut’un konuyla ilgili olarak ele aldığı örneklerden bazıları aşağıda yer almaktadır:

a) Tinsi Oğlu *ayt-ı-gma* beñlig Ek tagıg (T-B, 9; Ergin, s. 96)

Tinsi Oğlu *denilen* mukaddes Ek dağı

b) Tinsi oğlu *ayt-ı-gma* tag (T-G, 2, Ergin, 97)

Tinsi oğlu *denilen* dağ

Karabulut’a göre *Tonyukuk Yazıtı*’nda bulunan **a** ve **b** örneklerinde çatı etken, anlam ise edilgendir, Orhon Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanılan *-gma* ortaç biçimbirimine daha çok etken çatılı yapılar kurulurken başvurulmaktadır, yapısal açıdan

edilgenliği işaretleyen bir biçimbirim bulunmamaktadır, ama yine de anlam edilgendir. Ortaç tarafından nitelenen *Ek Dağı* ve *dağ* başadları -canlı/cansızdır ve bunların kılıcı/edici rolünü yüklenme ihtimali bulunmamaktadır. Nitelenmek amacıyla taşınan birim özne değil, nesne ad öbeğidir. Nesne ad öbeğinin taşınması anlamın edilgen olarak algılanması açasından önemli bir ipucu olma özelliği taşımaktadır (Karabulut 2011: 126).

c) Teñri teg teñri *yaratmış* türük bilge kagan (BK-G, 13)

Tanrı gibi tahta oturmuş / *oturtulmuş* Türk Bilge Hakan

Karabulut, (c) örneğini de dahil ederek Orhon Türkçesinde öncelikle *-mIş*'lı kullanımlar olmak üzere ortaçlı yapıların tekrar incelenmesi gerektiği düşüncesindedir ve birçok çalışmada etken yapı olarak belirtilen bazı yapıların anlamsal açasından edilgen olabileceğini belirtmektedir. Karabulut, Talat Tekin'in *-mIş* biçimbirimiyle oluşturulan bazı yapıları edilgen olma olasılığını da göz önünde bulundurarak aktardığını ifade etmektedir (Karabulut 2011: 141). Kaşgarlı Mahmut'un ortaç biçimbirimlerine ilişkin önemli bilgiler sunduğunu belirten Karabulut'un *DLT*'ten etken çatılı edilgen yapılar için *arındı neñ (DLT I, 12) ~ temizlenmiş nesne, kurmuş kiriş (DLT III, 215) ~ kurulmuş kiriş, ördi neñ (DLT I, 172) ~ örülen şey* vb. örneklerini verdiği görölmektedir (Karabulut 2011: 143).

d) Sen jaz-đan kitap

Senin yaz-dık-ın kitap (+etken KzT)

e) Jaz-đan kitap (-etken)

Yaz-ı-l-an kitap

f) Min uqığan kitap (+etken TrT)

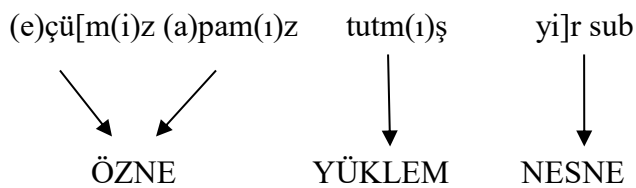
Benim oku-duk-um kitap

g) Uqı-đan kitap (-etken)

Oku-n-an kitap

Karabulut, (d) ve (f) örneklerinin etken çatıya sahip olduğunu, (e) ve (g) örneklerinin ise üzerinde edilgenleştirici biçimbirim taşımadan edilgen çatıda olduğunu savunmaktadır (Karabulut 2011: 132-133). Johanson ise Özbekçede *bâryân yêr*’in hem “birinin gittiği yer” hem de “gidilen yer” anlamında kullanıldığını belirtmekte ve bunun nedenini yüzey yapıda özneyi işaretleyen kılıcı/edici bir üyenin bulunmamasına bağlamaktadır (Johanson 1998: 62). Ortaçlı yapı çerçevesinde düşünüldüğünde kılıcı/edici konumunun boş olması “kişisiz” yüklem ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durum özellikle eski dönemlerde edilgen çatıyı işaretleyen biçimbirimlerin bulunmadığı durumlar için geçerlidir. Bu, daha az gelişmiş bir sistemin kalıntısı olarak ortaya çıkar ve kılıcı/edici konumunda olan üye (özne) daha zayıf işaretlenmektedir. Böylece özne silinmesi ile özel bir kılıcı/edicinin daha az belirgin olduğu görülmektedir. Örneğin Karahanlı Türkçesinde *Alin arslan tutar ‘Hile ile arslan tutulur.’* Bu belirsiz zayıflık hâlâ bazı ortaçlı yapılar için söz konusudur (Johanson 1998: 53).

Verilen bilgilerden hareketle (1) numaralı örnekte yer alan **(e)çü[m(i)z (a)pam(i)z : tutm(i)ş yi]r sub** kuruluşunun etken çatılı bir yapı olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz; çünkü kılıcı/edici üye, başka bir ifadeyle özne yüzey yapıda bulunmaktadır ve etkilenen nesne ise özne konumuna yükseltilmemiştir.

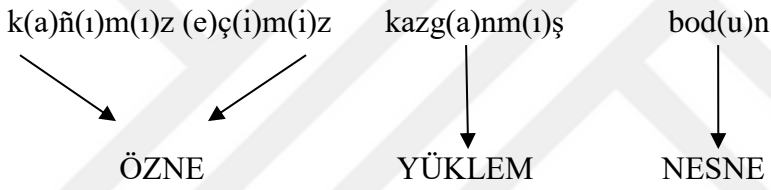
(1) numaralı örnekte yer alan sıfat işlevli yantümcede özne ((e)çü[m(i)z (a)pam(i)z ve yüklem (tutm(i)ş) uyumunun, başka bir deyişle adıl uyumun bulunmadığı görülmektedir. Sıfat işlevli yantümcenin öznesi olan (e)çü[m(i)z (a)pam(i)z üzerinde tamlayan biçimbirimi; ortaç olan *tutm(i)ş* üzerinde de hiçbir iyelik işaretleyicisi yoktur. *tutm(i)ş* ortacı, “nesne ortacı” olarak nitelendirilmelidir; çünkü nitelenen “yir sub” başadı sıfat işlevli yantümcenin nesnesi konumundadır.

2) **k(a)ñ(i)m(i)z (e)ç(i)m(i)z : kazg(a)nm(i)ş : bod(u)n** : (a)tı küsi : yok bo[Im(a)zun] : tiy(i)n : türük : bod(u)n : üç(ü)n : tün : udım(a)d(ı)m : künt(ü)z : ol(u)rm(a)d(ı)m (BK D21, BK D22), (Tekin 2014: 58).

Babamızın (ve) amcamızın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın diye Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım (BK D21, BK D22), (Tekin 2014: 59).

[kañ-ımız eçi-miz kazgan-mış] bodun
kañ-İYE.1.ÇOĞ. eçi-İYE.1.ÇOĞ. kazgan-ORT.

(2) numaralı örnekte yer alan **k(a)ñ(i)m(i)z (e)ç(i)m(i)z : kazg(a)nm(i)ş : bod(u)n** kuruluşu, öznenin yüzey yapıda bulunmasından ve nesnenin özne konumuna taşınmamasından dolayı etken çatılı bir yapı olarak değerlendirilmeli ve iç sözdizimsel özellikler çerçevesinde şu şekilde analiz edilmelidir:

(2) numaralı örnekte yer alan sıfat işlevli yantümcede özne (*k(a)ñ(i)m(i)z (e)ç(i)m(i)z*) ve yüklem (*kazg(a)nm(i)ş*) uyumunun, başka bir deyişle adıl uyumunun varlığı söz konusu değildir. Sıfat işlevli yantümcenin öznesi olan *k(a)ñ(i)m(i)z (e)ç(i)m(i)z* üzerinde tamlayan biçimbirimi; yüklemi yani ortacı olan *kazg(a)nm(i)ş* üzerinde de hiçbir iyelik işaretleyicisinin bulunmadığı görülmektedir. *kazg(a)nm(i)ş* unsuru “nesne ortacı” olarak adlandırılmaktadır; çünkü nitelenen “bodun” başadı sıfat işlevli yantümcenin nesnesi konumundadır. Nesne ile kastedilen derin yapıda belirtme durumu yüklenmiş olan ad öbeğidir.

Eski Uygur Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* ve *Irk Bitig*'de *-mİş* biçimbiriminin nesnesini niteleyen yapılar ürettiğini gösteren örneklere rastlanmamıştır. Marcel Erdal'ın *A Grammar of Old Turkic* adlı eserinde ise Eski Uygur Türkçesi dönemine ait çeşitli kaynaklardan taranan ve *-mİş* biçimbirimiyle

oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşların yer aldığına tanık oluyoruz. Aşağıda yer alan nesne ortaçlı kuruluş örneklerini Erdal *status and epistemic mood* ve *synthetical relative clauses* konu başlıklarını işlerken kullanmıştır.

1) Mäniñ ašnukï ažunta kilmış öz kilinčim (TT VI 15) ‘my own deed which I committed in a previous life’ (Erdal 2004: 440).

[Män-iñ ašnukï ažunta kıl-mış] öz kilinčim
Män-GEN. kıl-ORT.

(1) numaralı örnek, Modern Türkçede “benim önceki hayatta yaptığım kendi işim” biçiminde ifade edilebilir.

2) Braman burxanlarniñ yarlıkamiš bir šlok nomug ača yada sözlädi (U III 36, 1) ‘The brahman recited and interpreted the didactic poem which the Buddhas had decreed’ (Erdal 2004: 440).

[burxan-lar-niñ yarlıka-mış] bir šlok nom-ug
burxan-ÇOK.GEN. yarlıka-ORT.

(2) numaralı örnek, Modern Türkçeye “Braman, Buda’nın buyurduğu şiir kanununu söyledi ve yorumladı.” biçiminde aktarılabilir.

[okïyu] täğindim **täğri xanimiz yaratmış sudurlar šastlarniñ** swö başlagın: yarumiš ol öñräkilärniñdä ärtmiş ol amtikilärniñda (HTs VII 199-201). ‘I have respectfully [read] the preface to the sūtras and śāstras composed by our divine ruler: It turns out that it overshadows those of the previous ones (i.e. the previous authors) and surpasses those of the present ones’ (Erdal 2004: 275).

[täğri xan-imiz yarat-mış] sudur-lar šast-lar
täğri xan-İYE.1.ÇOĞ. yarat-ORT.

Bu örnek, Modern Türkçeye “Tanrı hanımızın yarattığı sutraların din kitaplarının başlangıcını / önsözünü okudum: öncekileri gölgede bırakmış, sonrakileri geçmiş/aşmış.” şeklinde aktarılabilir.

M. Erdal'ın eserinden alıntılanan örnekler Eski Uygur Türkçesi döneminde sıfat işlevli yantümcenin öznelininin tamlayan biçimbirimi olarak (*müniş, burxanlarniñ*) ve özellikle iyelik işaretleyicisinden sonra tamlayan biçimbirimi almaksızın (*tüñri xanimiz*) kullanıldığını göstermektedir. Sıfat işlevli yantümcelerin yüklemeleri olan nesne ortaçlarına bakıldığında ise ortaçlar üzerinde (*kilmış, yarlikamış, yaratmış*) iyelik işaretleyicisinin bulunmadığı görülmektedir. Bu sebeple adıl uyumun bulunmadığı söylenebilir.

Karahanlı Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Dîvânu Lugâti't-Türk'e* bakıldığında da *-mİş* biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşların bulunduğu görülmektedir:

1) **Ödlek karıtmiş**ka boğug talkımas. “Zamanın ihtiyarlattığına boya ayıp sayılmaz.” (*Dîvânu Lugâti't-Türk*), (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 328). “One whose hair Time has turned white (*şayyaba*) is not disgraced by using dye.” (Dankoff, Kelly 1984: 116).

[Ödlek karıt-mış] -ka

Ödlek karıt-ORT. -YÖN.

(1) numaralı örnekte görüldüğü üzere sıfat işlevli yantümcenin öznesi olan “**ödlek**”in tamlayan biçimbirimi olmadan kullanılması söz konusudur. **Ödlek karıtmiş** kuruluşu, başsız sıfat işlevli bir yantümcedir; çünkü başad yüzey yapıda bulunmamaktadır. Başad üzerine eklenmesi gereken biçimbirim, ortaç üzerine eklenmiştir: *karıtmiş-ka*. **Ödlek karıtmiş** kuruluşunda adıl uyum bulunmadığı görülmektedir; çünkü ortaç üzerinde iyelik işaretleyici yoktur.

2) Ol **kılmış ıñın** üsterdi “Yaptığı işi inkâr etti.” (*Dîvânu Lugâti't-Türk*), (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 106). “He denied (jahada) what he had done.” (Dankoff, Kelly 1982: 206).

[kıl-mış] iş

kıl-ORT. iş

(2) numaralı örnekte yer alan sıfat işlevli yantümce değerlendirildiğinde temel/üst/anatümcenin öznesinin “ol” olduğu anlaşılmaktadır; çünkü temel/üst/ana tümcenin yüklemi olan *üsterdi*, eylemin 3. kişi tarafından gerçekleştirildiği bilgisini vermektedir. Temel/üst/anatümcenin öznesi olan “ol”un “kendi yaptığı işi” mi yoksa “başkasının yaptığı işi” mi inkar ettiği ise Ercilasun ve Akkoyunlu’dan yapılan alıntıya göre belli değildir. Başka bir deyişle sıfat işlevli yantümcenin öznesi, açık olarak ifade edilmemiştir, özne yüzey yapıda yer almamaktadır. Dankoff ve Kelly’e göre ise hem temel/üst/anatümcenin hem sıfat işlevli yantümcenin öznesi “ol”dur. Sıfat işlevli yantümcelerin yüklemi olan ortaçlar üzerinde de “**karıtmış, kılmış**” hiçbir iyelik işaretleyicisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla adıl uyum görülmemektedir.

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Kıssaşü'l-Enbiyâ*’dan taranan ve *-mİş* biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlarda ise özne-yüklem uyumu açısından görünüm şu şekildedir:

1) (5) ‘Osmân aydı: m̄aᅇga ᅇavᅇā k̄eltürüp **kaşd kılmışları kün** İdi ‘azze ve celle hazretinde (6) on nerse bar kim maᅇga b̄erdi (KE, 201v/5-6).

(Osman dedi: Benimle kavga edip öldürmek istedikleri gün Allah ‘azze ve celle katında on şey var ki bana verdi.)

[kaşd kılmış-ları] kün

kaşd kılmış-ORT.İYE.3.ÇÖĞ. kün

(1) numaralı örnekte yer alan sıfat işlevli yantümcede “**kılmış**” ortacı üzerine “**-ları**” iyelik işaretleyicisinin eklendiği, adıl uyumun bulunduğu ve *kün* başadının ise nitelenen unsur olduğu görülmektedir. Sıfat işlevli yantümcenin öznesi ise yüzey yapıda bulunmamaktadır. *-mİş* biçimbirimi, hem özne ortacı hem nesne ortacı tipinde yapılar kurabilmektedir. (1) numaralı örnekte, ortaç üzerinde bulunan iyelik işaretleyicisi (**kılmışları**) *-mİş* biçimbiriminin nesne ortacı olan *-DUk* biçimbirimi gibi davrandığını göstermektedir.

2) (1) Yūsuf aydı: ayğıl ...³⁶ **Sen aymışing** ‘örf ve ‘âdet içinde yok (KE, 75v/1-2).

(Yusuf dedi: söyle ...³⁷ Senin söylediğin örf ve adet içinde yok.)

[Sen ay-mış-ing]

Sen ay-ORT.İYE.2.TEK.

(2) numaralı örnekte yer alan *sen aymışing* sıfat işlevli yantümcesinde özne olan *sen* adılı üzerinde özne işaretleyicisi olan tamlayan biçimbiriminin bulunmadığı; ancak “aymış” ortacı üzerinde iyelik işaretleyicisinin yer aldığı görülmektedir. İyelik işaretleyicisinin varlığı, sıfat işlevli yantümcede adıl uyumun bulunduğunu kanıtlamaktadır. Nitelenen unsur ise yüzey yapıda yer almamaktadır, başka bir deyişle baş olan sözcük silinmiştir.

KE’de yer alan örneklerden görüldüğü üzere kimi zaman sıfat işlevli yantümcenin öznesi yüzey yapıda yer almamaktadır. Yantümcenin öznesinin yüzey yapıda bulunduğu durumlarda ise bazen öznenin tamlayan / genitif biçimbirimi almadığı görülmektedir: “sen”. Ortaçlar üzerinde ise iyelik işaretleyicisi bulunmaktadır: *kılmışları, aymışing*.

Çalışmanın kapsamı çerçevesinde taranan Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden *Münebbihü’r-Rākidīn*’de *-mİş* biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlara rastlanmamıştır. Oğuz Türkçesinin bir özelliği olarak, söz konusu eserde *-dUK* biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşların bulunduğu görülmektedir. Bu dönemde ayrışma ortaya çıktığı, *-mİş* biçimbiriminin işlevini *-dUK* biçimbirimi yüklenmeye başladığı için yeni bir biçimbirim seçim stratejisinin olduğu söylenebilir.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Kıssa-ı Enbiyā*’da ise *-mİş* biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlar bulunmaktadır. Ancak söz konusu ortaçlı kuruluşlar tümleci nitelemektedir ve ortaçlar üzerinde iyelik işaretleyicisi bulunmadığı için adıl uyum yoktur.

³⁶ لحيفا مسكينا ليس في الدنيا مثله (2) من بشرى غلاما كيبيا ضعيفا

³⁷ لحيفا مسكينا ليس في الدنيا مثله (2) من بشرى غلاما كيبيا ضعيفا

1) ve ol ‘azāb feriştelere buyurur kim (14) **kan bulaşmış ev kapusından** içeri girmeyeler (*KI.E*), (Yılmaz ve diğ. 2013: 267).

(ve o azap meleklerine kanın bulaştığı ev kapısından / kan bulaşan ev kapısından içeri girmemelerini buyurur.)

[kan bulaş-mış] ev kapu-sı

kan bulaş-ORT. ev kapu-İYE.3.TEK.

(1) numaralı örnekte yer alan **kan bulaşmış ev kapusu** kuruluşunun çatı kategorisi açısından edilgen olduğu söylenemez; çünkü **bulaşmış** ortacı semantik açıdan edilgen olarak değerlendirilecek olsa bile biçimbirimlerin diziliş hiyerarşisi göz önüne alındığında eylem üzerinde *-dur* biçimbiriminin yer alması gerekmektedir; çünkü edilgen biçim *bulaşılmış* değil *bulaşdurulmuş* olmalıdır. Metinde yer alan sıfat işlevli yantümceye göre de ortacın semantik açıdan edilgen olarak değerlendirilebilmesi için yantümce kuruluşunun **kan bulaşdurmuş ev kapusu** biçiminde olması gerekmektedir. Bir yapı üzerinde aynı anda iki biçimbirimin eksik olması pek kabul edilebilir değildir. (1) numaralı örneğin yer aldığı eserin dizin bölümünde de “bulaştırmak, bulamak, sürmek” anlamını taşıyan **bulaşdur** eylemi bulunmaktadır. Bu sebeple (1) numaralı örnekte yer alan sıfat işlevli yantümcenin semantik açıdan edilgen değil, etken çatıda olduğu söylenebilir; yüzey yapıda özne konumunu dolduran birim **kan** sözcüğüdür. Bu sözcük derin yapıda da öznedir, başka bir deyişle tümcede bir konumdan başka bir konuma taşınmamıştır. *kan bulaşmış ev kapusu* kuruluşunda taşınma işlemi geçiren ve nitelenen unsur, sıfat işlevli yantümcenin tümleci olan **ev kapusu** ad öbeğidir:

[kan ____ bulaşmış] ev kapusu (Derin yapıdaki biçim: *Kan ev kapısına bulaşmış/bulaştı.*)

Diğer yandan **kan bulaşmış ev kapısı** niteleme yapısında özne geçişi³⁸ (*subject incorporation*) olduğu da akla gelebilmektedir:

Kan ev kapısına bulaşmış. > Ev kapısına kan bulaşmış.

Özne geçişi olduğu düşünülen bir yapı, edilgen çatıda olan sıfat işlevli bir yantümceye dönüştürüldüğünde bu yantümce dilbilgisel açıdan bozuk olacaktır. **Kan bulaşmış ev kapısı*. Bozuk olan yapının düzgün olabilmesi için yukarıda da belirtildiği üzere *bulaş-* eylemi üzerine edilgen çatı işaretleyicisinden önce *-dur* biçim birimi getirilmelidir. *Kan bulaştırılmış ev kapısı* kuruluşuna bakıldığında bu yapının dönüşüme uğramadan önceki biçimi *Ali ev kapısına kan bulaştırdı*, gibi bir tümce olabilir. Böyle bir durumda ise artık **kan** sözcüğü özne olamayacak ve sözdizimsel açıdan başka bir özne devreye girecek ve **kan bulaş-** nesne geçişi³⁹ (*object incorporation*) ortaya çıkacaktır.

2) (4) bir niceler eyitdiler ok kuşlardan bir kuşa degdi kana bulaşup girü indi andan Nemrüd (5) kılına buyurdı kim ol **et asılmış ağacı** aşığa döndürdi (*KI.E*), (Yılmaz ve diğ. 2013: 158).

[et aş-ıl-mış] ağaç

et aş-EDİL.ORT. ağaç

(2) numaralı örnek “Birçoğu okun kuşlardan bir kuşa değdiğini ve kana bulaşıp geri indiğini söylediler. Bu sebeple Nemrud kuluna buyurdu ki o, etin asıldığı ağacı / et asılan ağacı aşığa döndürdü.” biçiminde Modern Türkçeye aktarılabilir. **et asılmış ağaç**

³⁸ Geçişme, özne ve yüklemcil eylem arasında ortaya çıkmaktadır. *Arı Ali'yi soktu > Ali'yi arı soktu, Piyango bu adama çıktı > Bu adama piyango çıktı* (Uzun 2006: 74). Örnekte görüldüğü üzere özne olan *arı* sözcüğü *sok-* eylemine, özne olan *piyango* sözcüğü de *çık-* eylemine yapışmıştır.

³⁹ *Geçişme*, nesne ve yüklemcil eylem arasında gerçekleşmektedir: *Ali dün halı aldı > *Ali halı dün aldı*. Örnekte görüldüğü üzere sözdizimsel açıdan *halı* sözcüğü tümcedeki nesne konumundan ayrılmıştır ve eyleme bir birleşik eylem oluşturur gibi yapışmıştır. Yapışan iki unsur arasına başka bir unsur girememektedir (Uzun 2006: 73-74).

kuruluşunda görüldüğü üzere edilgenlik çatı kategorisi biçimbilimsel olarak işaretlenmiştir ve bu kuruluş *etin asıldığı ağaç / et asılan ağaç* olmak üzere iki farklı şekilde yorumlanabilmektedir. **et aşılmış ağaç** kuruluşunda nitelenen birim tümleş olan **ağaç** başadadır ve **aşıl-** eyleminin yönünü göstermektedir:

[et ____ aşılmış] ağaç (Derin yapıdaki biçim: *Et ağaca asıldı / asılmış.*)

(1) ve (2) numaralı örneklerde görüldüğü üzere sıfat işlevli yantümcelerinin özneleri olan “*kan*” ve “*et*” sözcükleri tamlayan biçimbirimi almamıştır. *-mİş* biçimbirimiyle oluşturulan “bulaşmış, aşılmış” ortaçları üzerinde de hiçbir iyelik işaretleyicisi yoktur. Dolayısıyla bu örneklerde adıl uyumun görülmediği söylenebilir. Oysaki yukarıda daha önce yer verilen ve Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Kıssaşü'l-Enbiyā*'dan taranan şu örnekte sıfat işlevli yantümcenin öznesi yüzey yapıda bulunmazken *-mİş* biçimbirimiyle oluşturulan ortaç üzerinde iyelik işaretleyicisinin bulunduğu görülmektedir.

(5) ‘Osmān aydı: maṅga ḡavḡā keltürüp qaşd **qılmişları kün** İdi ‘*azze ve celle* hazretinde
(6) on nerse bar kim maṅga bērdi (*KE*, 201v/5-6).

(Osman dedi: Benimle kavga edip öldürmek istedikleri gün Allah ‘*azze ve celle* katında on şey var ki bana verdi.)

3.1.2. **-Duk Biçimbirimiyle Oluşturulan Nesne Ortaçlı Kuruluşlarda Özne-Yüklem Uyumu Açısından Görülen Sözdizimsel Değişimler**

Sıfat işlevli yantümcelerinin analizine geçmeden önce bu bölümde ele alınacak olan ve araştırmacılar tarafından farklı şekillerde okunan söz konusu ortaç biçimbirimiyle ilgili temel bilgiler verilecektir.

Marcel Erdal, bitmişlik anlatan ortaçlar (perfect participles) başlığını işlerken *-dOk* biçimbirimine de yer vermekte ve bu biçimbirimin çoğunlukla Runik harfli metinlerde ve Maniheizt kaynaklarda kullanıldığını belirtmektedir. *-dOk*, Eski Türkçede olumlu biçimde tam çekimli (finite) kullanımlarda görülmemektedir; ama sadece

olumsuz olarak *-madOk* görülmektedir. *-dOk*, *Yazıtlar*'da ve çoğu Maniheist kaynakta baş, özne dışındaki katılanlara (*participator*) gönderimde bulunduğu zaman ortaya çıkmaktadır. Orhon Türkçesinde *-dOk*, *kazgan-*, *olor-*, *yañıl-*, *yazın-*, *ber-* gibi /l n r/ ile biten gövdelerden sonra t¹ ya da t² ile yazılmaktadır. Sözü edilen durum, görünür bir şekilde /d/nin ötümlülerden sonra bir patlamalı olarak anlaşıldığını göstermektedir. Bu dağılım *bol-*, *ämğän-*, *ärksin-*, *kargan-*, *tägin-*, *ör-*, *ür-*, *är-*, *kurtgar-*, *azgur-*, *kör-* ve *turgur-* gibi gövdelerle *-tOk* yazan Maniheist metinlerinde sürdürülmüştür (Erdal 2004: 293, 294).

Talat Tekin *Orhon Türkçesi Grameri*'nde “*-Dok* Ekli Eylem Adı” konu başlığını işlerken *-Dok* biçimbiriminin /l/, /n/ ve /r/den sonra *-tok/-tök* biçimini aldığını, tek istisnanın *bar-* “gitmek” eylemi olduğunu ve *-Dok* biçimbiriminin ad veya geçmiş zaman eylem sıfatı olarak kullanılmasının yanında yüklem olarak da kullanıldığını belirtmektedir (Tekin 2003: 169).

Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*'nde, üzerinde durulan ortaç biçimbirimini *-Dok* şeklinde değerlendirmiştir. Ancak *Orhon Yazıtları* adlı eserinde ortaç biçimbirimi *-Duk* şeklinde yer almaktadır. Bu tezin korpusunu oluşturan eserlerden biri de *Orhon Yazıtları*'dır. Bu sebeple ortaç biçimbiriminin *Orhon Yazıtları*'ndaki okunuşu esas alınmıştır.

Tarihî Türk dilleri *-Duk* biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlarda özne-yüklem uyumunun görünümü bakımından değerlendirildiğinde *Orhon Yazıtları*'nda sıfat işlevli yantümcenin ortacı üzerinde iyelik işaretleyicisinin olmadığı görülmektedir, bu sebeple adıl uyum yoktur. Taranan Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde ise yüzey yapıda sıfat işlevli yantümcenin öznesinin bulunmadığı; ancak ortaç üzerinde iyelik işaretleyicinin yer aldığı görülmektedir, başka bir deyişle adıl uyumun varlığı söz konusudur. *Dîvânu Lugâti 't-Türk*'te ise sıfat işlevli yantümcenin öznesinin yüzey yapıda yer almadığı, ortaç üzerinde de iyelik işaretleyicisinin bulunmadığı görülmektedir, adıl

uyum yoktur. Harezmi Türkçesi dönemi eserinden kabul edilen *Kıssaşü'l- Enbiyâ*' ise sıfat işlevli yantümecenin öznesinin yüzey yapıda yer almadığı, ancak ortaç üzerinde iyelik işaretleyicisinin bulunduğu; öznenin tamlayan biçimbirimi almadığı, ortacın ise iyelik işaretleyicisi aldığı örneklere rastlanmaktadır. Ortaç üzerinde iyelik işaretleyicisinin varlığı adıl uyumun bulunduğunu göstermektedir. Çalışmanın kapsamı çerçevesinde taranan Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden *Münebbihü'r-Râkîdîn*'de ise özne hem tamlayan biçimbirimiyle hem tamlayan biçimbirimi olmadan kullanılırken ortaç üzerinde iyelik işaretleyicisinin bulunduğu görülmektedir. Bu sebeple adıl uyumun varlığından söz edilebilir.

Orhon Yazıtları'nın “-DUK Biçimbirimiyle Oluşturulan Nesne Ortaçlı Kuruluşlarda Özne-Yüklem Uyumu Açısından Görülen Sözdizimsel Değişimler” başlığı çerçevesinde yapılan tarama sonucunda ulaşılan sıfat işlevli yantümceler aşağıda sıralanmıştır:

1) b(e)gl(e)ri : bod(u)nı : tüz(s)z üç(ü)n : t(a)bg(a)ç : bod(u)n : t(e)bl[(i)g(i)n] kürl(ü)gin [üç(ü)n (a)rm(a)kçı]sin : üç(ü)n : in(i)li [(e)çili : kıkşürt(ü)kin : üçün : b(e)gli : bod(u)nluğ yoñ(a)şurtukin : üç(ü)n : türük : bod(u)n : **il(le)dük : ilin** : ıçg(ı)nu [1]dm(1)ş : **k(a)g(a)nl(a)duk : k(a)g(a)nin** : yit(ü)rü ıdm(1)ş (BK D6, BK D7), (Tekin 2014: 52).

(Beyleri (ve) halkı itaatkâr olmadığı için, Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, (aldatıcı ve kandırıcı) olduğu için, erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için, beylerle halkı karşılıklı kışkırttığı için, Türk halkı kurduğu devletini elden çıkarıvermiş, tahta oturttuğu hakanını kaybedivermiş (BK D6, BK D7), (Tekin 2014: 53)).

[ille-dük] il

[kaganla-duk] kagan

ille-ORT. il

kaganla-ORT. kagan

Marcel Erdal (1) numaralı örnekte yer alan sıfat işlevli yantümceler için şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

Baş (*head*) nesne olduğu zaman, ortaçlar ilgilendirme/sıfatlaştırma için kullanılabilir. Aşağıdaki iki tümcede, özne olan *Türk bodun* başlara getirilen iyelik biçimbirimlerinden ve anatümceden anlaşılmaktadır. *türk bodun ellädök elin içgünü idmiş, xaganladok xaganin yetürü idmiş* 'the Türk nation let their realm, which they had created, slip away, and lost their emperor, whom they had crowned' (KT E 6) (Erdal 2004: 439).

Karabulut, çalışmasında derin yapının öznesinin değil, özne dışında kalan diğer unsurlarının ortaç tarafından nitelenmesinin yapının edilgen olma ihtimalini artırdığını belirtmekte ve konuyla ilgili çeşitli örneklere yer vermektedir (Karabulut 2011: 151). (1) numaralı örnekte görüldüğü ve Erdal'ın da belirttiği üzere **il(le)dük** ortacı nesne olan **il** başadını, **k(a)g(a)nl(a)duk** ortacı da nesne olan **k(a)g(a)n** başadını nitelemektedir. Ortaçlar üzerinde uyumu gösteren herhangi bir iyelik işaretleyicisi bulunmadığından adıl uyum yoktur, yüzey yapıda ise yantümcenin öznesi bulunmamaktadır; ancak nitelenen başadlar üzerinde yer alan 3. tekil kişi iyelik biçimbirimleri, ana/üst/temel tümcenin öznesi olan **türük bod(u)n**'un yantümcenin de öznesi olabileceği yönünde ipucu vermektedir. *Yazıtlar*'dan bilindiği üzere devleti kuran Türk halkıdır. Metne anlamsal açıdan yaklaşıldığında ise aynı Türk halkının kurduğu devletini elden çıkarıvermiş, tahta oturttuğu hakanını kaybedivermiş olduğu sonucuna varılabilir. Bu sebeple (1) numaralı örnekte yer alan sıfat işlevli yantümceler semantik açıdan edilgen çatıda değil, yüzey yapıda da görüldüğü biçimiyle etken çatıdadır. Nitelenen "**ilin, k(a)g(a)nin**" nesneleri aynı zamanda sıfat işlevli yantümcenin bağlandığı temel/üst/anatümcelerin de nesnesi konumundadır.

2) b(a)rduk : y(e)rde : (e)dgüg : ol (e)r(i)nç [k](a)n(ı)ng̃ : üg(ü)zçe : yüg(ü)rti : süñük(ü)g : t(a)gça : y(a)tdı (BK D20), (Tekin 2014: 56).

(Gittiğiniz yerlerde kazancınız şu oldu: kanınız ırmaklar gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yığıldı (BK D20), (Tekin 2014: 57)).

[bar-duk] yer

bar-ORT. yer

(2) numaralı örnekte yer alan **b(a)rduk y(e)r** kuruluşu, özne yüzey yapıda bulunmadığı ve ortaç üzerinde de iyelik kategorisi işaretleyicisi yer almadığı için, başka bir ifadeyle adıl uyum görülmediği için anlamsal açıdan edilgen çatı olarak da değerlendirilebilmektedir. Ancak *Orhon Yazıtları*'nda (2) numaralı örnekteki tümcenin hemen öncesinde yer alan *ilgerü [barığma] bardığ ku[r]ığaru (D 20) barığma bardığ (Doğu'ya gidenler(iniz) gittiniz Batı'ya (D 20)gidenler(iniz) gittiniz.)* tümcesi **b(a)rduk y(e)r** kuruluşunda *bar-* eylemini gerçekleştiren özne hakkında bir ipucu sunmaktadır. Doğu'ya ve Batı'ya gitme işini gerçekleştiren 2. kişidir. Bu sebeple Doğu'ya ve Batı'ya gidenlere yönelik olarak söylenen **b(a)rduk : y(e)rde : (e)dgüg : ol (e)r(i)nç** tümcesinde yer alan **b(a)rduk : y(e)rde** kuruluşunun öznesinin de 2. kişi olduğu söylenebilir; çünkü Doğu'ya ve Batı'ya gidenlerin ve gittikleri yerlerde kazançları olan kişilerin aynı kişiler olduğu yönünde bir açıklama yapılabilir. Görüldüğü üzere sıfat işlevli yantümcenin öznesinin belirlenmesi noktasında metin bağlamı yol gösterici olabilmektedir. **b(a)rduk** ortacının nitelediği **y(e)r** başadı, sıfat işlevli yantümcenin tümleci konumundadır.

3) k(a)g(a)n[(i)m : b(ä)n] öz(ü)m : bilgä tunyukuk : öt(ü)ntük ötüñç(ü)m(i)n : (e)ş(i)dü b(e)rti (T 15), (Tekin 1994: 7)

Kağanım, (benim kendimin), Bilge Tunyukuk'un arz ettiğim ricamı dinleme lutfunda bulundu (T 15), (Tekin 1994: 7)

[ötün-tük] ötüñç

ötün-ORT. ötüñç

(3) numaralı örnekte yer alan “**öt(ü)ntük**” ortacı üzerinde adıl uyumu gösteren herhangi bir iyelik işaretleyicisi bulunmamaktadır. Belirtilen ortaçlı kuruluş “**ötüñç**” nesnesini nitelemektedir. Ortaçlı kuruluş tarafından nitelenen **ötüñç** nesnesi aynı zamanda sıfat işlevli yantümcenin bağlandığı temel/ana/üsttümcenin de nesnesi

konumundadır. Sıfat işlevli yantümecenin öznesi ise yüzey yapıda yer almamaktadır. Ancak tümcede yer alan “b(ä)n] öz(ü)m” adılarını Bilge Tunyukuk kendisi için kullanmıştır ve rica arz etmiştir. Dolayısıyla **öt(ü)ntük** ortacı üzerinde iyelik işaretleyicisi bulunmasa bile rica arz eden kişinin Bilge Tunyukuk olduğu sonucuna varılabilir; çünkü üst/ana/temel tümcenin öznesi olan **k(a)g(a)n[(i)m** Bilge Tunyukuk’un arz ettiği ricasını dinleme lütfunda bulunan kişidir. Ana/üst/temel tümce ve sıfat işlevli yantümecenin öznelerinin birbirinden farklı olduğu görülmektedir.

Eski Uygur Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* ve *Irk Bitig*’den taranan *-DUK* biçimbirimiyle oluşturulmuş nesne ortaçlı kuruluşlar aşağıda yer almaktadır:

1) Tanım tüsi takı tükenmezken taluyda yatıpan **tapladukumin** tutar men, **sebdükümin** yiyür men (IB 3), (Tekin 2013: 19).

(Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz (kıyısın)da yatarak dilediğimi tutuyor, sevdiğimi⁴⁰ yiyorum (IB 3), (Tekin 2013: 27)).

[tapla-duk-um]	-in	[seb-dük-üm]	-in
tapla-ORT.İYE.1.TEK. BEL.		seb-ORT.İYE.1.TEK. BEL.	

2) oyrı tep **tedükünüz** nügü ol öz eçinüz* erti (*İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, LIX), (Hamilton 2011: 40).

(Sizin hırsız diye söz ettiğiniz de ne ki? O sizin öz ağabeyinizdi!.. (*İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, LIX), (Hamilton 2011: 40)).

[te-dük-ünüz]
te-ORT.İYE.2.ÇOĞ.

(1) ve (2) numaralı örneklerde görüldüğü üzere “**tapladuk, sebdük, tedük**” ortaçları üzerine sırasıyla “**-um, -üm, -ünüz**” iyelik kategorisi işaretleyicileri getirilmiştir ve ortaç üzerinde bulunan iyelik işaretleyicilerinden dolayı adıl uyum görülmektedir.

⁴⁰ “beğendiğimi” yiyorum.

İyelik işaretleyicileri üzerine gelen *-in* biçimbirimleri yüzey yapıda yer almayan başadın üzerine temel/üst/anatümcenin eylemi tarafından yüklenen durum kategorisi (belirtme durumu) işaretleyicisidir. Söz konusu yapılar, nitelenen unsur *-başad-* yüzey yapıda yer almadığı için *başsız sıfat işlevli yantümceler*dir. Sıfat işlevli yantümcelerın özneleri ise yüzey yapıda görülmemektedir; ancak ortaç üzerinde yer alan iyelik işaretleyicileri yantümcenin öznesinin “kim” olduğu hakkında bilgi vermektedir.

Marcel Erdal, çalışmasında eğik durumda (*oblique case*) olan *-dOk* biçimlerinin varlığından söz etmektedir ve konuyla ilgili olarak *biltökümün ödökümün bunça bitig bitidim* (KČ S2) ‘I wrote all this text based on with what I know and remember’ (Erdal 2004: 295) örneğine de yer vermiştir. Bu kuruluş, Modern Türkçeye “Bu kadar yazıyı bildiğimle (ve) hatırladığımle yazdım.” biçiminde aktarılabilir.

[*biltöküm(ün) ödöküm*]ün bunça bitig bitidim.

[bil-tök-üm]

-ün

[ö-dök-üm]

-ün

bil-ORT-İYE.1.TEK. ARAÇ D.

ö-ORT. İYE.1.TEK. ARAÇ D.

Örnekte görüldüğü üzere *biltökümün ödökümün* yapıları eylem + tök/dök + üm (iyelik biçimbirimi) + ün (araç durumu) biçiminde oluşturulmuştur. Başsız sıfat işlevli yantümce olma özelliği taşıyan bu iki ortaçlı kuruluş üzerinde iyelik işaretleyicisi bulunmaktadır, adıl uyum vardır. Sıfat işlevli yantümcelerın özneleri yüzey yapıda yer almamaktadır; ancak ortaçlar üzerine getirilen iyelik işaretleyicileri öznenin 1. tekil kişi olduğunu göstermektedir. *Bitidi-m* yüklemi de temel/üst/anatümceyle yantümcenin öznesinin aynı olduğunu kanıtlamaktadır.

Sıfat işlevli yantümceler, ilgilendirilen/sıfatlaştırılan eylemin 1. ve 2. kişi öznelerine gönderimde bulunduğu zaman gönderim başad üzerindeki iyelik işaretleyicisinden genellikle etkilenmektedir: *aydok isänöz(i)n tüketi islädämöz* (M I 10,13) ‘we have fully carried out the task you told us to do’. Ancak *künkä aşadokumuz beş täñri yaroki* ‘the light of the fivefold god which we absorb during the day’ (Xw 201)

örneğinde özne, eylem üzerinde bir iyelik biçimbirimi olarak görülmektedir (Erdal 2004: 439). *künkä ašadokumuz beš täñri yarokî* kuruluşu, Modern Türkçeye “Gün boyu aldığımız beş Tanrı ışığı” biçiminde çevrilebilir. Görüldüğü üzere sıfat işlevli yantümecenin öznesi yüzey yapıda açıkça ifade edilmemiştir; ancak *ašadokumuz* ortaçlı kuruluşunda yer alan *-umuz* iyelik biçimbirimi sıfat işlevli yantümecenin öznesinin 1. çoğul kişi olduğunu göstermektedir ve bu sebeple adıl uyumun varlığı söz konusudur.

Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ten taranan örnekte ise “**bilmiş, bilmeçük**” ortaçları üzerinde herhangi bir iyelik işaretleyicisinin bulunmadığı görülmektedir, adıl uyum yoktur ve söz konusu ortaçlar sırayla “**yek**” ve “**kişi**” sözcüklerini yani nesnelere nitelemektedir. Bu sebeple aşağıdaki örnekte geçen “**bilmiş, bilmeçük**” sözcükleri leksikal birim değildir.

a) **Bilmiş yek bilmeçük** kişiden yig. “Tanıdığın şeytan tanımadığın adamdan daha iyidir.” (*Dîvânu Lugâti't-Türk*), (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 414).

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Ḳıssaşü'l-Enbiyâ*'dan taranan ve *-Duk* biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlar aşağıda yer almaktadır:

1) (1) Eger tam yıkılsa ol māl körünüp özgeler almasun tēp ol tamnı (2) rāst kıldım, ögsüzler ulğarmışda ol mällarnı algaylar. **Ḳılduḳum işlerniḡ** te'vîli bu turur (*KE*, 131r / 1-2).

(Eğer tam yıkılsa o mal görünüp başkaları almasın diye o damı düzelttim, öksüzler büyüdüğünde o malları alacaklar. Yaptığım işlerin anlamı budur.)

[Ḳıl-duḳ-um] iş-ler

Ḳıl-ORT.İYE.1.TEK. iş-ÇOK.

(1) numaralı örnekte görüldüğü üzere “**Ḳılduḳ**”, ortacı *-um* 1. tekil kişi iyelik işaretleyicisini almaktadır. **Ḳılduḳum** ortaçlı yapısı **işler** nesnesini nitelemektedir. Ancak söz konusu ortaçla oluşturulan sıfat işlevli yantümecenin öznesi, yüzey yapıda bulunmamaktadır. Buna rağmen ortaç üzerinde yer alan iyelik işaretleyicisi sıfat işlevli

yantümcenin öznesinin 1. tekil kişi olduğunu göstermektedir, dolayısıyla adıl uyumun varlığı söz konusudur.

2) (15) Aydılar: yā Ebā Bekr ne yıǵlaǵu kün turur? Şıddīk aydı: sizge sewüŋgü kün turur, **men bildükümüni** siz bilse (16) erdingiz sewünmegey erdingiz. Bilmiş bolung Muştafanı biziŋ aramızdın çıkarǵu tég tururlar, (17) bizni anıŋ firākı birle mübtelā kılǵu tég tururlar (KE, 236r/15-17).

(Dediler: Ya Ebā Bekr ne aglayacak gündür? Şıddīk dedi: Size sevinecek gündür, benim bildiğimi siz bilseydiniz sevinmeyecektiniz. Bilmiş olun, Mustafa'yı bizim aramızdan çıkaracak gibi dururlar, bizi onun ayrılığı ile düşkün kılacak gibi dururlar.)

[men bil-dük-üm] -ni

men bil-ORT. İYE.1.TEK. BEL.

(2) numaralı örnekte görüldüğü üzere sıfat işlevli yantümcede yer alan **“bildük”** ortacı üzerinde **-üm** 1. tekil kişi iyelik işaretleyicisi bulunmaktadır, adıl uyum vardır. **men bildükümüni** ortaçlı kuruluşunda yüzey yapıda yer alan açık özne **“men”**, tamlayan biçimbirimini üzerinde taşımamaktadır. **“men bildükümüni”** kuruluşu başsız sıfat işlevli bir yantümcedir; çünkü **“bildüküm”** iyelikli ortacı derin yapıda bir nesneyi nitelemektedir. Ancak yüzey yapıda bu nesne bulunmamaktadır ve ana/üst/temel tümcenin yüklemi olan eylem tarafından nesneye yüklenecek olan belirtme durumu, iyelikli ortaç üzerine eklenmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Münebbihü'r-Rāqidin*'den taranan *-DUk* biçimbirimiyle oluşturulmuş nesne ortaçlı kuruluşlar şu şekildedir:

1) (19) **Ḥaḳ Ta'ālā'nuñ saña (20) vérdügi ni'metlerüñ** ḳanḳı birin söyleyeyin ki yıllar geçüp söylersem dükenür degül (MR), (Yavuzarslan 2002: 111).

(Hak Teâlâ'nın sana verdiği nimetlerin hangi birini söyleyeyim ki yıllar geçip söylersem tükenecek değil.)

[Ḥaḵ Ta‘ālā’nuñ sañ-a vèr-düg-i] ni‘met-ler

Ḥaḵ Ta‘ālā-GEN. sañ-YÖN. vèr-ORT.İYE.3.TEK.

2) (4) ḥarām şübhelü bulduğın getüre (5) buları ta‘āmlandura bilmez ki **kendünün** [EH193b] dağı ol **infāk kılduğı kavmün** dağı (6) helākligi anuñ içindedür (MR), (Yavuzarslan 2002: 433).

(Haram şübheli bulduğunu getirsin, bunları yedirsin, kendinin bile o fakirleri doyurduğu halkın bile ölümünün onun içinde olduğunu bilmez.)

[kendü-nün infāk kılduğ-ı] kavm

kendü-GEN. infāk kılduğ-ORT.İYE.3.TEK.

3) (20) ya‘ni ol maḥabbetden Ḥaḵ Ta‘ālā bir şemme **bu yèr** (21) **ehlinün içdüğü şuya** birağur eyüden yavuzdan her kim ol şudan içe ol [N288a] kuluñ sevgüsü anuñ gönline ḥāşıl olur (MR), (Yavuzarslan 2002: 539).

(Yani o sevgiden Hak Teâlâ küçük bir şey bu yer sahiplerinin içtiği suya bırakır, iyiden kötüden her kim o sudan içsin o kulun sevgisi onun gönlünde ortaya çıkar.)

[bu yèr ehli-nün iç-düg-i] şu

bu yèr ehli-GEN. iç-ORT.İYE.3.TEK.

4) (2) eğer kendü cānuñı ve nefsuñı gerçek severseñ şol ki saña ğıdā olısar eyüsin aña şarf (3) eyle kaçan kim ol vèrdüğün nesne şübhelüden olsa vaqt ola kim **senün** ol (4) **vèrdüğün** mutlak mülküñ olmaya ‘aṭāñ mevki‘ine vāki‘ olmaya bī-fāyide kalasın (MR), (Yavuzarslan 2002: 350).

[sen-ün ol vèr-düg-ün]

sen-GEN. ol vèr-ORT.İYE.2.TEK.

(Eğer kendi canını ve nefsinin gerçekten seversen şu ki sana besin olacak, iyisini ona saf et, verdiğin şey şübheliden olunca senin verdiğin şeyin mutlak mülkün olmayacağı zaman olsun, bağışların yerine gelmeye faydasız kalasın.)

(1), (2), (3), (4) numaralı örneklerde yer alan sıfat işlevli yantümcelerde, yantümcenin yüklemi olan eylemi gerçekleştiren edicinin, başka bir deyişle ortaçlı kuruluşun öznelerinin “**Hak Ta‘ālā, kendü, bu yer ehli, sen**” yüzey yapıda bulunduğu ve tamlayan biçimbirimi aldığı açıkça görülmektedir. Ayrıca ortaçlar üzerinde de “**vêrdüg-i, infāk kıldug-ı, içdüg-i, vêrdüg-ün**” özne ile uyum içerisinde olan iyelik işaretleyicileri bulunmaktadır. Söz edilen örnek kuruluşlarda adıl uyum vardır.

Münebbihü’r-Rāqidîn’de ortaç üzerinde sırasıyla **-üm, -i, -ı** iyelik işaretleyicileri bulunmasına karşın yüzey yapıda yer alan açık öznenin “**ben, Allāh Ta‘ālā, ol zālimler, yol çārşularında oturan harāmiler ve şeyāfînler**” tamlayan biçimbirimini almadığı sıfat işlevli yantümceler de mevcuttur:

1) (16) ve dağı benümile ne hācetün varısa bildür ben anı kabül edeyin dese lîkin şu şartıla (17) ki benüm dostuma dost düşmānuma düşmān olasın benden artuğ (18) kimseye muhabbetün olmaya ben ne dêrsem anı tutasın **ben dèdügüm nesneden** ırak (19) olasın (MR), (Yavuzarslan 2002: 149).

(ve bundan başka benden istediğın varsa bildir, ama benim dostuma dost düşmanıma düşman olman, benden başka kimseye muhabbetin olmaması, ben ne dersem onu tutman, benim dediğım şeyden uzak durman şartıyla ben onu kabul edeyim dese.)

[ben dè-düg-üm] nesne

ben dè-ORT.İYE.1.TEK.

2) (18) **Allāh Ta‘ālā sevmedügi nesneleri** sevesin aña ‘āşī olup emrinden kaçanlarıla dost olasın (MR), (Yavuzarslan 2002: 113).

(Allahü Teâlâ’nın sevmediği şeyleri sevesin, ona asi olup onun emrine uymayanlarla dost olasın.)

[Allāh Ta‘ālā sev-me-düg-i] nesneler

Allāh Ta‘ālā sev-NEG.ORT.İYE.3.TEK

3) (7) **ol zālimler kazduğı arğ**dan gelen şudan bāğūñ şuvarduñ (8) nazar kııl imdi gör ki bu taqvā dahı daķıķdūr (MR), (Yavuzarslan 2002: 313).

(O zalimlerin kazdığı arıktan gelen suyla bahçeni suladın, bak şimdi bu korkunun bile anlaşılmasının güç olduğunu gör.)

[ol zālīm-ler kaz-duğ-ı] arğ

ol zālīm-ÇOK. kaz-ORT.İYE.3.TEK.

4) (8) selef izinden izüñi şaputmayasın **yol çārşūlarında oturan harāmīler ve şeyātīnler**

(9) **kığırduğı yola** meyl édüp muṭī' olmayasın (MR), (Yavuzarslan 2002: 457).

(Eskilerin izinden izini sapıtmayasın, yol çarşılarında oturan hırsızların ve şeytanların davet ettiği yola eğilim gösterip itaatkâr olmayasın.)

[yol çārşū-ları-n-da otur-an harāmī-ler ve şeyātīn-ler

yol çārşū-İYE.-n-BUL. otur-ORT. harāmī-ÇOK. ve şeyātīn-ÇOK.

kığır-duğ-ı yol

kığır-ORT.İYE.3.ÇOK.

Orhon Yazıtları'ndan taranan ve -dUk biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlar daha önce bu çalışmada analiz edilmişti. Ayrıca sıfat işlevli yantümcelerinin öznesinin yüzey yapıda açıkça belirtilmediği ve ortaçlar üzerinde de iyelik işaretleyicisi bulunmadığı için adcıl uyumun görülmediği vurgulanmıştı. *Orhon Yazıtları*'ndaki -dUk biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlarda özne yüzey yapıda bulunmadığı için tamlayan biçimbiriminin özne üzerine eklenip eklenmediği konusunda bir şey söylenememektedir. *Münebbihü'r-Rākidīn*'den taranan bazı örneklerde ise ortaçlar üzerinde iyelik işaretleyicisi bulunmasına rağmen açık bir biçimde ifade edilen özneler üzerinde özne işaretleyicisi olarak nitelendirilen tamlayan biçimbiriminin yer almadığı görülmektedir.

3.2. Özne Ortacı Oluşturan -r, -Ar Biçimbiriminin Nesne Ortacı Tipinde Yapılar Kurması

Talat Tekin'in ifadeleriyle “yapar, eder” anlamını içeren -r, -Ar eylem sıfatı nâdiren niteleyici işleviyle, çoğunlukla da yüklem işleviyle kullanılmaktadır (Tekin 2000: 169). M. Erdal'a göre bitmemişlik ifade eden ortaçlar (imperfect participles) farklı derecelerde çekimli (finite) yüklem olarak kullanılmaktadır. -Ur, ortaçtan çok daha sık bir biçimde yüklem olarak kullanılmaktadır (Erdal 2004: 282). Ortaç olarak kullanıldığını gösteren örnekler: *uyakur yultuzlar* (Mait) ‘setting stars’, *akîp (or agîp) kâilir sogik suv* (TT I 104) ‘cold water flowing forth (or coming up)’ (Erdal 2004: 284).

Orhon Yazıtları -Ar biçimbirimine başvurulması sonucu oluşan sıfat işlevli yantümceler açısından taranmıştır; ancak elde edilen veriler sıfat işlevli yantümce oluşturma aşamasında -Ar biçimbirimine sıklıkla başvurulmadığını göstermektedir.

Talat Tekin de *Orhon Türkçesi Grameri* adlı eserinde söz konusu biçimbirimini seyrek bir biçimde niteleyici işleviyle kullanıldığını belirtmektedir (Tekin 2003: 168).

1) **körür** : **köz(ü)m** : körm(e)z t(e)g : **bil(i)r** : **bil(i)g(i)m** : bilm(e)z t(e)g : boltı (KT K10), (Tekin 2014: 38).

Gören gözlerim görmez gibi, eren aklım ermez gibi oldu (KT K10), (Tekin 2014: 39).

[kör-ür]	köz	[bil-ir]	bilig
kör-ORT.	köz	bil-ORT.	bilig
[____ körür]	köz	[____ bilir]	bilig

(1) numaralı örnekte yer alan ve temel/üst/anatümcenin alttümcesi olan sıfat işlevli yantümceler -Ar biçimbirimiyle oluşturulan ortaçlarla kurulmuştur ve “**körür**, **bilir**” ortaçları sırasıyla “**köz**, **bilig**” öznelerini, diğer bir deyişle başadlarını nitelemektedir. Taşınan ve boşluk bırakan unsurlar *köz* ve *bilig* özneleridir.

Eski Uygur Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'nü taradığımızda bu ortaçla ilgili olarak şu örnek bulunmuştur:

1) yemä bir bilgä **nom bilir är** inçä tep tedi (*İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, XIV), (Hamilton 2011: 17).

Yine, bilge (ve) yasa bilen bir adam şöyle söyledi.

[nom bil-ir] är

nom bil-ORT. är

[____ nom bilir] är

(1) numaralı örnekte görüldüğü üzere *bil-* eylemi üzerine *-ir* ortaç biçimbirimi eklenmesi sonucu ***bilir*** ortacı elde edilmiştir. Söz konusu ortaç da *Orhon Yazıtları*'nda olduğu gibi özneyi yani ***är*** başadını nitelemektedir. Sıfat işlevli yantümecenin ortacı olan ***bilir***, “yasa” anlamını taşıyan ***nom*** sözcüğünü / nesnesini yönetmektedir.

Marcel Erdal ise *A Grammar of Old Turkic* adlı eserinde, söz konusu biçimbirimin ilk metinlerde ortaçsal kullanımının kılıcı başlarla sınırlı olmadığını belirtmektedir: *bo tugar ölür yertincü yersuv* (BT V 866-7; Wilkens 170) ‘*this world where one gets born and dies*’ örneğinde ise başad, “doğumların ve ölümlerin sürekli gerçekleştiği yer”i ifade etmektedir *krş. tugar ölür sansar* in *ArañemiZieme* 88 (Erdal 2004 : 284).

Erdal, “Ortaçsal kullanım, kılıcı başlarla sınırlı değildir.” demekle aslında baş olan sözcüğün, yani nitelenen sözcüğün her zaman özne olmadığını ifade etmek istemiştir.

Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ten taranan örneklerden hareketle *-r*, *-Ar* biçimbiriminin öznesini niteleyen ortaçlar kurduğu tespit edilmiştir.

1) **Kaynar eşiç** amruldı (*Dîvânu Lugâti't-Türk*), (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 114), (Kayna-yan tencere sakinleşti.)

(1) numaralı örnekte görüldüğü üzere *kayna-* eylemi üzerine *-r* biçimbirimi eklenerek ortaç oluşturulmuştur. Ortaçlı kuruluş ***eşiç*** başadını, yani öznesini nitelemektedir. ***Kaynar eşiç***, üst/ana/temel tümcenin öznesi konumundadır:

[___ kaynar] eşiç

eşiç sözcüğü, hem sıfat işlevli yantümcenin öznesidir hem de üst/temel/anatümcenin öznesi olan öbeğin (kaynar eşiç) bir parçasıdır.

2) Kaynar ögüz keçigsiz bolmas (*Dîvânu Lugâti 't-Türk*), (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 168), (Çağla-yan ırmak geçitsiz olmaz.)

(2) numaralı örnekte *kayna-* eylemi üzerine *-r* biçimbirimi eklenerek ortaç oluşturulduğu görülmektedir. Ortaçlı kuruluş **ögüz** başadını, yani öznesini nitelemektedir.

Kaynar ögüz, üst/temel/anatümcenin öznesi konumunda bulunmaktadır:

[___ kaynar] ögüz

3) Küler er katrundi. “Gülen adam gülmesini kesti.” (*Dîvânu Lugâti 't-Türk*), (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 306).

(3) numaralı örnekte görüldüğü üzere *kül-* eylemi üzerine *-er* biçimbirimleri eklenerek ortaç oluşturulmuştur. Ortaçlı kuruluş **er** başadını, başka bir deyişle öznesini nitelemektedir. **Küler er**, üst/temel/anatümcenin öznesidir:

[___ küler] er

er sözcüğü hem sıfat işlevli yantümcenin öznesi hem de temel/üst/anatümcenin öznesi olan öbeğin bir parçasıdır.

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Kıssaşü 'l-Enbiyâ'* dan taranan örnekler ise, *-Ar* biçimbiriminin nesne ortacı tipinde yapılar kurduğunu, başka bir deyişle nesnesini niteleyen sıfat işlevli yantümcelerin oluşturulmasında başvurulan ortaç biçimbirimlerinden biri olduğunu göstermektedir:

1) Ādem aydı: andağ érse ékegü qurbān kılıng, qayunguzning qurbānnı (10) qabūl bolsa İqlimānı ol alsun, tēdi. Hābīl qoy küderür érdi, bir uluğ semüz (11) qoy keltürüp adaqlarını baqladı, **qurbān kılor yerde** qoddı. Qābīl tarıqçı érdi, (12) buğday ormiş érdi, bir bağ çöplüq buğdaynı keltürdi, **qurbān kılor yerde** q[oddı] (*KE*, 15v/11-12).

(Adem söyledi: Öyleyse her ikiniz kurban kılın, hanginizin kurbanı kabul olursa İklīmā'yı o alsın, dedi. Habil koyun güderdi, bir büyük semiz koyun getirip ayaklarını bağladı, kurban kılacağı yere koydu. Kabil çiftçiydi, buğday biçmişti, bir bağ çöplü buğdayı getirdi, kurban kılacağı yere koydu.)

[kurbān kıl-ur] yer

kurbān kıl-ORT.

(1) numaralı örnekte görüldüğü üzere -Ar biçimbirimiyle oluşturulmuş “**kurbān kılur**” ortaçlı yapısı, yani sıfat işlevli yantümcesi “**yer**” tümlecini başka bir ifadeyle başadını nitelenmektedir. Ancak bu tür yapılar bazı araştırmacılar tarafından “etken yapılı edilgen çatı” olarak adlandırılmaktadır. Bu görüşü savunan araştırmacılardan biri de Ferhat Karabulut'tur.

F. Karabulut, Çağatay Türkçesinde -(U/I)r biçimbirimiyle oluşturulan etken yapılı edilgen çatılara sıklıkla rastlandığını belirtmekte ve çalışmasında şu örneklere yer vermektedir:

Keçe konar yér (Çağatay 1963: 207) ~ gece konulacak yer

Körüşür yér (Eckmann 2003: 103) ~ görüşülecek yer / toplantı yeri

Olturur yér (Eckmann 2003: 103) ~ oturacak yer / oturulacak yer

Örneklerle ilgili olarak Karabulut, nitelenen *yér* başadının -canlı/cansız olduğunu, başka bir deyişle derin yapının öznesi dışında diğer unsurların ortaç tarafından nitelenmesinin yapının edilgen olma ihtimalini artırdığını iddia etmektedir (Karabulut 2011: 150-151).

kurbān kılur yer kuruluşunda öznenin yüzey yapıda bulunmadığı ve **kurbān kılur** sıfat işlevli yantümcesi tarafından nitelenen **yer** başadının -canlı/cansız olma özelliği taşıdığı söylenebilir. Bu özellikler, Karabulut'un verdiği örneklerin taşıdığı özelliklerle aynıdır. Ancak sıralanan söz konusu özellikler **kurbān kılur yer** kuruluşunun etken yapılı edilgen çatı olduğunu söyleme noktasında yetersiz kalmaktadır; çünkü bağlam ortaç

üzerinde herhangi bir iyelik işaretleyicisi olmamasına rağmen her iki sıfat işlevli yantümccenin öznelerinin kim olduğu konusunda ipucu vermektedir. Adem aleyhisselam Habil ve Kabil'e ayrı ayrı kurban kesmelerini söylemiştir. Bu sebeple Habil bir büyük semiz koyun getirip ayaklarını bağlamış, kendisinin kurban keseceği yere koymuştur. Kabil de buğday biçmiştir, bir bağ çöplü buğdayı getirmiş ve kendisinin kurban keseceği yere koymuştur. Kısaca belirtmek gerekirse iki kardeş getirdiklerini ayrı ayrı kendilerinin kurban keseceği yere bırakmıştır. Metinde yer alan ilk **ḳurbān ḳilur yēr** kuruluşunun görünmeyen öznesi Habil, ikinci **ḳurbān ḳilur yer** kuruluşunun görünmeyen öznesi ise Kabil'dir. Sıralanan bu sebeplerden dolayı **ḳurbān ḳilur yēr** kuruluşunun etken yapılı edilgen çatı olduğunu söylemek biraz güçtür; çünkü özne yüzey yapıda yer almasa da ortaç üzerinde herhangi bir iyelik işaretleyicisi bulunmasa da bağlam özneye ilişkin çağrışımlar sunmaktadır.

2) (6) Hābīl ḳanı yēr yüzinge ḳaynayu ḳıḳdı. Ol kündin berü **aḳar** (7) yēрге singmez boldı (KE, 16v/ 6-7).

(Habil'in kanı yeryüzüne kaynarak çıktı. O günden beri aktığı yere sinmez oldu.)

[aḳ-ar] yēr

aḳ-ORT. yer

(2) numaralı örnekte görüldüğü üzere -Ar biçimbirimiyle oluşturulmuş “**aḳar**” ortacı “**yēr**” tümlecini, başka bir ifadeyle başadımı nitelemektedir.

3) (4) Künlerde bir kün Yūsuf avğa atlandı, Zeliḳā işitti érse (5) bir ḳarabaşı ḳalmış érdi, anğa aydı: meniḅ ḳelgim tutup **Yūsufning kélür yolında** (6) oltur[t]ḅıl (KE, 108v/ 4-6).

(Günlerden bir gün Yusuf atla ava çıktı, Zeliha işittiyse bir cariyesi kalmıştı, ona dedi:

Benim elimi tutup Yusuf'un geleceği yolda oturt.)

[Yūsuf-ning kél-ür] yol-ı

Yūsuf-GEN. kél-ORT. yol-İYE. 3.TEK.

(3) numaralı örnekte görüldüğü üzere *-Ar* biçimbirimiyle oluşturulmuş “**Yūsufnıŋ kélür**” ortaçlı yapısı, yani sıfat işlevli yantümcesi *yol* tümlecini başka bir ifadeyle başadını nitelemektedir. “**Yūsufnıŋ kélür yolında**” kuruluşunda sıfat işlevli yantümcenin öznesi olan **Yūsuf** sözcüğünün tamlayan biçimbirimi aldığı, iyelik kategorisinin Türkmencede⁴¹ olduğu gibi başadda, yani *yol* sözcüğü üzerinde işaretlendiği görülmektedir.

Csató, bazı Türk dillerinde sıfat işlevli yantümce yapılarının tipolojik değerlendirmesini yaptığı çalışmasında (1990) ilgi kuruluşu türleri (*types of relative construction*) üzerinde durmakta ve ilgi kuruluşu türlerini 4 başlık altında değerlendirmektedir:

- 1) İşaretlenmemiş kuruluşlar
- 2) Özne-başad uyum morfolojisiyle oluşturulan kuruluşlar
- 3) Özne-yüklem uyum morfolojisiyle oluşturulan kuruluşlar: Türkiye Türkçe bu grupta yer almaktadır → *Bayram'ın bildiği yer*
- 4) İlgili adlarıyla oluşturulan kuruluşlar (Csató 1990: 28-29).

(3) numaralı örnekte yer alan “**Yūsufnıŋ kélür yolu**” kuruluşu, Csátó'nun belirlediği ilgi kuruluşu türlerinden olan *özne-başad uyum morfolojisiyle oluşturulan kuruluşlar* türündedir.

---

⁴¹ Türkmen Türkçesinde yer alan aşağıdaki örneklerde de *Yūsufnıŋ kélür yolu* kuruluşunda olduğu gibi iyelik işaretleyicisi nitelenen başad üzerinde bulunmaktadır:

içen suw-um “içtiğim su” (Türkmen Türkçesi) (Kara 2012: 98)

okamadık kitaab-ıñız “okumadığınız kitap” (Türkmen Türkçesi) (Kara 2012: 98)

gidyään yer-i “gitmekte olduğu yer” (Türkmen Türkçesi) (Kara 2012: 99)

bercek pul-um “vereceğim para” (Türkmen Türkçesi) (Kara 2012: 100)

Ertirden bəri aylanmadık yer-im galmadı. “Sabahtan beri dolaşmadığım yer kalmadı.”

(Hocageldiyev 1974: 97).

4) (14) Hikāyetde kélür: Bir kün Qārūn bir Şāmiṭa (15) atlıg arıǵsız uraǵutǵa mīng altun bérdi taqı aydı: bargıl, **Mūsī meclis tutar yér**[de] (16) halk qaşında ayǵıl: ey Mūsī, sèn özgelerge öǵüt bérür-sèn, özünġ mening [birle] (17) taŋg atǵunça neler kıldıng, hamr içtiŋ, imdi kélip halkǵa nè öǵüt bérür-sèn? (KE, 124v/ 14-17).

(Kıssada gelir: Bir gün Karun Şamita adlı kötü, iffetsiz bir kadına bin altın verdi ve dedi: Git, Musa'nın toplantı yapacağı yerde halkın önünde de ki: Ey Musa! Sen başkalarına öǵüt verirsin, kendin benimle tan atıncaya kadar neler yaptın, şarap içtin, şimdi gelip halka ne öǵüt verirsin?)

[Mūsī meclis tut-ar] yér

Mūsī meclis tut-ORT.

(4) numaralı örnekte görüldüğü üzere -Ar biçimbirimiyle oluşturulmuş “**Mūsī meclis tutar**” ortaçlı yapısı, başka bir ifadeyle sıfat işlevli yantümcesi, **yér** tümlecini nitelemektedir. “**Mūsī meclis tutar yér[de]**” kuruluşunda görüldüğü üzere ise yantümcenin öznesi olan **Mūsī** sözcüğü üzerinde tamlayan biçimbirimi bulunmamaktadır.

Kıpçak lehçeleri arasında yer alan Tatar Türkçesi ve Kazak Türkçesinde de sıfat işlevli yantümcenin özneleri tamlayan biçimbirimi almadan kullanılabilir. ⁴²

5) (14) Süleymānning kuşluk aşıǵa eki mīng koy, tört yüz uy barur érdi. (15) Aymışlar: **tört yüz koy kirer qazanı** bar érdi (KE, 141r/14-15).

(Süleyman'ın kuşluk yemeğine iki bin koyun, dört yüz sığır giderdi. Demişler: Dört yüz koyunun gireceği kazanı vardı.)

⁴² *Min eytken süz* “benim dediğim söz” (Tatar Türkçesi) (Öner 2007: 734)

Men tuwǵan cer “benim doğduğum yer” (Kazak Türkçesi) (Tamir 2007: 471)

Men bergen kitapı oqımadı “Benim verdiğim kitabı okumadı.” (Kazak Türkçesi) (Tamir 2007: 471).

[tört yüz koy kir-er]   kazan

tört yüz koy kir-ORT.

(5) numaralı örnekte görüldüğü üzere -Ar biçimbirimiyle oluşturulmuş “**tört yüz koy kirer**” ortaçlı yapısı, yani sıfat işlevli yantümcesi, **kazan** tümlecini başka bir ifadeyle başadını nitelemektedir. “**tört yüz koy kirer kazan**” kuruluşunun öznesi olan **tört yüz koy** tamlayan biçimbirimini almamıştır.

6) (8) Aymışlar: bir kün ‘**Abdü’l-Muṭṭalibning** oturur yerin anuqlap tururda (9) Resül keldi. Kureyş uluğları kamuğ oturur êrdiler. Kimerse iltifât kılmayın ‘Abdü’l-Muṭṭalib ornında (10) olturdi. Hâdimlerning yandurğu zehreleri yok êrdi (KE, 185v/ 8-10).

(Demişler: Bir gün Abdülmuttalib’in oturacağı yeri hazırlarken Resul geldi. Kureyş büyüklerinin hepsi oturuyorlardı. Kimse yüzünü çevirip bakmadan Abdülmuttalib’in yerine oturdu. Hizmetçilerin geri çevirecek cesaretleri yoktu.)

[‘Abdü’l-Muṭṭalib-ning otur-ur]   yeri

‘Abdü’l-Muṭṭalib-GEN. otur-ORT.

(6) numaralı örnekte görüldüğü üzere -Ar biçimbirimiyle oluşturulmuş “‘**Abdü’l-Muṭṭalibning oturur**” ortaçlı yapısı, yani sıfat işlevli yantümcesi “**yêr**” tümlecini başka bir ifadeyle başadını nitelemektedir. ‘**Abdü’l-Muṭṭalibning oturur yerin** kuruluşunda özne olan sözcük tamlayan biçimbirimi almıştır: ‘*Abdü’l-Muṭṭalibning*’.

7) (9) Mūsining olarğa rahmı keldi. Ol kişiler (10) kitmişde quduğ başingâ keldi, **kırk er kötrür taşnı** quduğ başingâ koğmış (11) erdiler. Anı yalğuz kötrüp kemişti (KE, T 171a/ 9-11).

(Musa’nın onlara merhameti geldi. O kişiler gittiğinde kuyu başına geldi, kırk kişinin götürdüğü taşı kuyu başına koymuştular. Onu yalnız götürüp attı.)

[kırk er kötr-ür]   taş

kırk er kötr-ORT.

(7) numaralı örnekte görüldüğü üzere *-Ar* biçimbirimiyle oluşturulmuş “**kırk er kötrür**” ortaçlı yapısı/sıfat işlevli yantümcesi “**taş**” nesnesini başka bir ifadeyle başadını nitelemektedir. “**kırk er kötrür taş**” kuruluşunda da **kırk er** öznesinin tamlayan biçimbirimini almadığı görülmektedir.

Örneklerden anlaşıldığı üzere sıfat işlevli yantümcelerde yüzey yapıda bulunan özneler kimi zaman tamlayan biçimbirimini alırken kimi zaman almamaktadır. Yukarıda yer alan sıfat işlevli yantümcelerin yüzey yapıda yer almayan özneleri de bulunmaktadır: *Hābīl, Kābīl, Hābīl kanı*. *-Ar* biçimbirimiyle oluşturulan ortaçlar üzerinde hiçbir iyelik işaretleyicisi yoktur.

Çalışmanın kapsamı çerçevesinde taranan Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden *Münebbihü’r-Rākidīn*’de *-Ar* biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlara rastlanmamıştır; çünkü o dönemde ayrışma başlamıştır. Bu sebeple *-duk/-dük* biçimbirimleriyle oluşturulan ortaçlar, nesnesini ve tümlecini nitelemektedir.

Tarihî Türk dili metinleri başlangıçta özne ortacı oluşturan *-r, -Ar* biçimbiriminin daha sonra nesne ortacı tipinde yapılar kurması açısından incelenmiştir. Belirtildiği üzere *Orhon Yazıtları*’nda *-r, -Ar* biçimbirimleriyle oluşturulan sıfat işlevli yantümceler öznesini nitelemektedir. Korpusta belirtilen Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde ise söz konusu ortaç biçimbirimiyle oluşturulan sıfat işlevli yantümceler hem öznesini hem de tümlecini nitelemektedir. *DLT*’de yer alan ve *-r, -Ar* ortaç biçimbirimleriyle oluşturulan sıfat işlevli yantümceler ise öznesini nitelemektedir. Harezmi Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Kıssaşü’l-Enbiyā*’da bu ortaç biçimbirimiyle kurulan sıfat işlevli yantümceler hem nesnesini hem de tümlecini nitelemektedir. Taranan Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde ise *-r, -Ar* biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşların yer almadığı görülmektedir.

3.3. Özne Ortacı Oluşturan -mAz Biçimbiriminin Nesne Ortacı Tipinde Yapılar Kurması

Tarihî Türk dillerine bakıldığında -mAz biçimbiriminin başlangıçta özne ortacı tipinde yapılar kurduğu, daha sonra bazı dönemlerde ise nesne ortacı tipinde yapılar oluşturduğu görülmektedir. *Orhon Yazıtları*'nda söz konusu biçimbirime başvurularak oluşturulan sıfat işlevli yantümceler taranan örneklerden vardığımız sonuçlara göre öznesini nitelerken Eski Uygur Türkçesinde bu biçimbirimle oluşturulan ortacın tümlecini, nesnesini nitelediği örneklerle de rastlanılmıştır. -mAz biçimbirimiyle oluşturulan ortaçlar *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te öznesini, Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Kıssaşü'l-Enbiyâ*'da tümlecini ve nesnesini nitelemektedir. Taranan Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden *Münebbihü'r-Râkîdîn*'de ise -mAz biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlara rastlanmadığı görülmektedir.

Orhon Yazıtları'nın taranması sonucunda ulaşılan örnekler -mAz biçimbiriminin özne ortacı oluşturduğunu göstermektedir; ancak *Orhon Yazıtları*'nda söz konusu biçimbirimle oluşturulan nesne ortacı tipinde yapılar bulunmamaktadır.

1) bi[l(i)g] bilm(e)z : kişi : ol s(a)b(1)g (a)l(1)p : y(a)gru : b(a)r(1)p : ük(ü)ş kişi : ölt(ü)g (BK K5, BK K6), (Tekin 2014: 44, 46).

(Akılsız) cahil kişiler, bu sözleri duyup, (Çin'e) yakın gidip çok sayıda öldünüz (BK K5, BK K6), (Tekin 2014: 45, 47).

(1) numaralı örnekte yer alan **bi[l(i)g] bilm(e)z kişi** kuruluşu, Tekin tarafından Türkçeye “(akılsız) cahil kişiler” olarak ad öbeği biçiminde (geleneksel dilbilgisinde sıfat tamlaması) aktarılsa da söz konusu kuruluşun sıfat işlevli bir yantümce içerdiği **bilmez** ortacının aldığı **bi[l(i)g]** “bilgi” nesnesinden anlaşılmaktadır.

bi[l(i)g]	bilm(e)z	kişi
NESNE	ORTAÇ	ÖZNE/BAŞAD

bil- eylemi örnekte görüldüğü üzere iki üyeli bir eylemdir:

bil- E 1 1
AÖ AÖ
(biri) (bir şey)

Orhon Yazıtları'ndaki durumdan farklı olarak Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde *-mAz* biçimbiriminin nesne ortacı tipinde yapılar oluşturduğu da görülmektedir, yani söz konusu ortaç biçimbirimine nesnesini niteleyen sıfat işlevli yantümcelerin kurulmasında başvurulmaktadır.

Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic* adlı eserinde, ilk metinlerde geniş zaman (aorist) işaretleyicisinin ortaçaşal kullanımının kılıcı başlar⁴³ (agentive heads) ile sınırlı olmadığını belirtmektedir. *yanmas yerdä oztumuz* (M III nr.16 v3), *We escaped the place of no return*, kuruluşunun baş olan unsuru, eylemi betimleyen hareketin kaynağıdır. The place from which no creatures come back (Erdal 2004: 284) “hiçbir varlığın geri dönmediği **yer**”.

yanmas yerdä oztumuz tümcesinde görüldüğü üzere *yanmas yer* kuruluşunda *yanmas* ortacı, *yer* başadını nitelemektedir. Nitelenen ve başad olan *yer* sözcüğü, sıfat işlevli yantümcenin tümlecidir. Derin yapıdaki biçim: *bir yerdä yanmamak* “bir yerden dönmek”.

[yan-mas] yer

yan-ORT. yer

Bu örnekte sıfat işlevli yantümcesinin öznesinin yüzey yapıda yer almadığı görülmektedir. Ancak “*Yanmas yerdä oztumuz.*” Temel/üst/anatümcesinin öznesi olan “biz”, *yanmas* ortacının da yüzey yapıda yer almayan öznesi olarak değerlendirilebilir:

---

⁴³ Erdal, “Ortaçaşal kullanım, kılıcı başlarla sınırlı değildir.” demekle aslında baş olan sözcüğün, yani nitelenen sözcüğün her zaman özne olmadığını belirtmek istemiştir.

[(biz) ___ yanmas] yer

Konuyla ilgili olarak verilebilecek bir diğör örnek: **kün ay t(e)ngri taplamaz işig neçe işledimiz erser** “Güneş ve ay Tanrısı(nın) uygun görmediğı işi nasıl yaptıksa...” (Xu 114-116), (Ağca 2010: 80). Örnekte görüldüğü üzere derin yapıda nesne olan “iş” başadı **kün ay t(e)ngri taplamaz** sıfat işlevli yantümcesi tarafından nitelenmektedir:

[kün ay t(e)ngri _____ taplamaz] iş

Sıfat işlevli yantümcenin ortacı olan **taplamaz** üzerinde iyelik işaretleyicisinin yer almadığı görülmektedir. Bu sebeple adıl uyum bulunmamaktadır. *kün ay t(e)ngri* öznesi de tamlayan biçimbirimi almamıştır.

*Dîvânu Lugâti 't-Türk'*ten taranan örnekler ise *-mAz* biçimbiriminin özne ortacı oluşturduğunu göstermektedir:

1) Yazmas atım bolmas **yanılmas bilge** bolmas. “İskalamayan atıcı olmaz; yanılmayan âlim olmaz.” (*Dîvânu Lugâti 't-Türk*), (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 376).

(1) numaralı örnekte iki nitelme kuruluşu bulunmaktadır: **Yazmas atım** ve **yanılmas bilge**. **Yazmas** ortacı, “*atım*” (atıcı=edici / kılıcı) başadını, **yanılmas** ortacı da “*bilge*” başadını nitelermektedir. “*atım*” (atıcı) ve “*bilge*” sözcükleri, sıfat işlevli yantümcelerin özneleri konumundadır.

2) Suw içürmeske sût bîr. “Sana su içirmeyene sût içir.” (*Dîvânu Lugâti 't-Türk*), (Ercilasun, Akkoyunlu 2014:105).

(2) numaralı örnekte başsız sıfat işlevli yantümce yer almaktadır: **Suw içürmes** (su içirmeyen). Sıfat işlevli yantümcenin nitelediğı özne, başka bir deyişle başad, yüzey yapıda bulunmamaktadır. Ortaç üzerinde yer alan *-ke* biçimbirimini de üst/temel/anatümcede bulunan “*bîr-*” eylemi yüklemiştir; çünkü “*bîr-*” eylemi yönelme durumu alan bir ad öbeğı gerektirmektedir: *bir şeyi birine vermek*. Nitelenen başad üzerine gelmesi gereken yönelme durumu, başad yüzey yapıda bulunmadığı için ortaç üzerine getirilmiştir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'ten farklı olarak *Ķıřařu'l-Enbiyâ*'dan taranan şu örnekler -mAz biçimbiriminin nesne ortacı tipinde yapılar oluşturduğu yönündeki açıklamayı desteklemekte ve söz konusu biçimbirimün tümlecini niteleyen sıfat işlevli yantümcelerün kuruluşunda yararlanılan ortaç biçimbirimlerinden biri olduğunu göstermektedir:

1) (12) Uluğ yaşlığ ĥatun aldı, bir kiçig (13) yaşlığ kıız aldı, bir eğiz uluğ tağ üze **âdemî körmes, kuş kurt tēgmes yērde** (14) ĥoddı, kaçan ulđardı erse 'Avac andın ġâyib boldı, tağnıng bir kırağıka keldi (KE, 28r/12-14).

(Büyük yaşlı kadın aldı; bir küçük yaşlı kıız aldı; bir yüksek, ulu dağ üzerine, insanın görmeyeceği; kuşun, kurdun varmayacağı yere bıraktı; ihtiyarladığında ise Avac ondan / bu sebeple kayboldu, dağın bir kenarına geldi.)

(1) numaralı örnekte "yēr" başadı, **âdemî körmes** ve **kuş kurt tēgmes** sıfat işlevli yantümceleri tarafından nitelenmektedir:

[âdemî ____ körmes] yēr

[kuş kurt ____ tēgmes] yēr

Her iki sıfat işlevli yantümcenün nitelediği ortak unsur "yēr"dir; ancak metinde bu sözcük tekrar edilmemiştir. **âdemî körmes** sıfat işlevli yantümcesi "yēr" nesnesini, **kuş kurt tēgmes** sıfat işlevli yantümcesi de "yēr" tümlecini nitelemektedir. Aynı sözcük nitelense de nitelenen sözcüğün hangi öge olduğu konusunda yantümcenün yüklemi olan ortaç belirleyici olmaktadır. **Kör**⁴⁴ eylemi üye yapısı açısından belirtme durumu yüklenen bir öge (nesne) gerektirirken **tēg**⁴⁵ eylemi üye yapısı açısından yönelme durumu yüklenen bir öge (tümleç) gerektirmektedir. Sıfat işlevli yantümceler, iç sözdizimsel özellikler açısından analiz edilecek olursa:

⁴⁴ **kör**- (g-) basically 'to see something *Acc.*)' (Clauson 1972: 736a).

⁴⁵ **tēg**- (d-) properly 'to reach (a place *Dat.*)' (Clauson 1972: 476a).

a) [ādemī körmes] yêr (insanın görmeyeceği yer)

↓ ↓ ↓
ÖZNE YÜKLEM NESNE

b) [kuş kırt tégmes] yêr (kuşun kurdun varmayacağı yer)

↓ ↓ ↓
ÖZNE YÜKLEM TÜMLEÇ

(a) ve (b) örneklerinde görüldüğü gibi sıfat işlevli yantümcelerın özneleri ve yüklem olan ortaçları üzerinde hiçbir dilbilgisel işaretleyici bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle adcıl uyum görülmemektedir.

2) (1) Ya'nî eki yay endâzesince (2) tênglik Mevlîning 'azameti ve celâletiga yavuştı. Andın üstün maķâm yok. Nebiyy-i mürsel **melek-i muķarreb** (3) **tégmes yêrge** tégdi, (KE, 211v/ 1-3).

(Yani iki yay ölçüsü kadar / mesafesinde Allah'ın ululuğu ve yüceliğine yaklaştı. Peygamber, Allah'a yakın olan meleğin varmayacağı yere ulaştı.)

(2) numaralı örnekte “**melek-i muķarreb tégmes yêr**” kuruluşu yer almaktadır. Derin yapıda tümleç olan “yêr” başadı, **melek-i muķarreb tégmes** sıfat işlevli yantümcesi tarafından nitelenmektedir. Söz konusu sıfat işlevli yantümce iç sözdizimsel özellikler açısından analiz edilecek olursa:

a) [melek-i muķarreb tégmes] yêr

↓ ↓ ↓
ÖZNE YÜKLEM TÜMLEÇ

(a)'da yer alan sıfat işlevli yantümcenin öznesi ve yüklem olan ortacı hiçbir dilbilgisel işaretleyici içermemektedir, yani adcıl uyum bulunmamaktadır.

Tez çalışmasının bu bölümünde yer verilen bütün örneklerde -mAz biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlarının nitelediği tümlecın, yani başadın “yêr” sözcüğü olması dikkat çekicidir. Bunun sebebi olarak eylemin gerçekleştirildiği uzamın “ev, ova, köy...”

mahal adlarında olduğu gibi özellikle belirtilmemiş olması ve genel bir söyleyiş içermesi gösterilebilir.

3) (5) [Hikāyet]: ‘İsīni anası kiçiglikde mu‘allimge bērdi ve aydı: oğlumğa köp öğretgil az urğıl. (6) Mu‘allim aydı: ebced tēgil. ‘İsī aydı: ebced ma‘nīsi ne bolur? Mu‘allim aydı: evvel öğrengil, andın song (7) sorgay-sēn. İsī aydı: **bilmes** nerseni öğrenmes-men. Mu‘allim ayğıl tēyü urdı, ‘İsī aymadı, kēçe (8) évige barurda aydı: ey üstād anam vaşiyetin tutmadıng, köp öğret az urğıl tēmiş ērdi, (9) sēn meni köp urdung az öğretđing (KE, 172v/ 5-9).

(Kıssa: İsa’yı anası çocukluğunda muallime verdi ve “Oğluma çok öğret, az vur.” dedi. Muallim: “Ebcedi söyle” dedi. İsa: “Ebcedin anlamı nedir?” dedi. Muallim: “Önce öğren, ondan sonra soracaksın.” dedi. İsa: “Bilmediğim şeyi öğrenmem.” dedi. Muallim: “Söyle!” diye vurdu, İsa söylemedi, gece eve varınca: “Ey üstat! Anamın vasiyetini yerine getirmedi, çok öğret az vur.” demişti. Sen bana çok vurdun, az öğrettin.)

(3) numaralı örnekte görüldüğü üzere “**bilmes nerse**” kuruluşunda *bilmes* ortacı *nerse* başadını nitelemektedir:

[bil-mes] nerse

bil-ORT. nerse

Yüzey yapıda ise öznenin bulunmadığı görülmektedir. Öznenin yüzey yapıda yer almadığı durumlar için Ferhat Karabulut, çalışmasında konuyla ilgili olarak bir değerlendirmede bulunmuştur.

Karabulut’a göre,

❖ ___ ___ caz-gan qat

yazdığı / yaz-ı-l-an mektup

yapısı, herhangi bir bağlam içinde bulunmuyorsa ve özneyi çağrıştıran herhangi bir işaret yoksa genellikle edilgen olarak algılanmalıdır. Bunun sebebi de ortaç tarafından nitelenen ve derin yapının nesnesi olan başadın +canlı özellik göstermemesi, kılıcı / edici rolünü

üstlenememesidir (Karabulut 2011: 137-138). Ayrıca Karabulut, çalışmasında derin yapının öznesinin değil, özne dışında kalan diğer unsurlarının ortaç tarafından nitelenmesinin, yapının edilgen olma ihtimalini artırdığını belirtmekte ve konuyla ilgili çeşitli örneklere yer vermektedir (Karabulut 2011: 151).

Karabulut'un yorumları da dikkate alınarak bir değerlendirme yapılacak olursa (3) numaralı örnekte “**bilmes nerse**” kuruluşu için yüzey yapıda açık bir öznenin bulunmadığı daha önce belirtilmişti. Bu sebeple söz konusu kuruluşta yer alan *bilmes* ortacının etken çatılı edilgen yapı olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin netleştirilmesi gerekmektedir. Metin örgüsüne ve bağlama bakıldığında bu yapının etken yapı olarak değerlendirilmesi gerektiği konusunda bazı ipuçlarının bulunduğu görülecektir. Metinde İsa, muallime: “Ebcedin anlamı nedir?” sorusunu sorunca muallim İsa'ya: “Önce öğren, ondan sonra soracaksın.” cevabını verir. Buna karşılık İsa'nın “**bilmes nerse**” kuruluşuyla “Bilinmeyen şeyi öğrenmem.” anlamını vermek yerine “Bilmediğim şeyi öğrenmem.” anlamını vermek için bu yapıyı kullandığını düşünmek daha uygun olacaktır; çünkü soruyu soran ve cevabını bilmeyen kişi İsa'dır. Aynı zamanda sorunun cevabını öğrenmekle yükümlü olan kişi de İsa'dır. Bağlam içerisinde yer alan muallim ve bağlam dışında yer alan diğer bireyler bu sorunun cevabını bilebilirler. *Bilmes* ortacının etken çatılı edilgen yapı olarak değerlendirilmesi durumunda ise “bilmeyen kişinin İsa olduğu” odağından uzaklaşılacak ve daha genel bir anlam elde edilecektir. Bu da metin bağlamına uygun düşmeyecektir; çünkü İsa'nın, annesi tarafından muallime verilme sebebi, genel olarak bilinmeyen şeyleri değil, bilmediği şeyleri öğrenmesidir. Bu nedenle metin bağlamına dayanarak *bilmes* ortacının etken yapı olarak değerlendirilmesinin daha doğru olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle “**Bilmes nersen** öğrenmes-men.” Temel/üst/anatümcesinin öznesi olan *ben*, **bilmes** ortacının da yüzey yapıda görünmeyen öznesidir:

[(men) ____ bilmes] nerse

Çalışmanın korpusunu oluşturan ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Münebbihü'r-Rākidīn*'de -mAz biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlara rastlanmadığı görülmektedir.

3.4. Sıfat İşlevli Yantümcede Niteleyici ve Nitelenen Unsurların Diziliş Açısından Görülen Değişimler

İletişim hâlinde bulunan toplumlar birbirlerinin dillerinden doğal olarak etkilenmektedir. Türk dili de tarih boyunca çeşitli toplumlarla ilişki kurmuş ve bu toplumların dillerinden ister istemez etkilenmiştir.

Bugüne kadar olan Türkçe dil ilişkilerine bakıldığında, ilişki durumlarında sosyal etkenler; etkinin yön, tür, derece ve yoğunluk oranını büyük ölçüde etkilemiştir; fakat bu etkenler çok karmaşık bir biçimde dallanmış ve karşılıklı etkileşimde bulunmuş görünmektedir. Dil unsurlarının kopyalanması politik ve ekonomik taleplere uyum, hayranlık duyulan grupların dili kullanmadaki davranışlarını taklit ederek prestij kazanma isteği gibi bilinçli ya da bilinçsiz motiflerden kaynaklanmaktadır (Johanson 2007: 26).

Bir dil başka bir dil üzerinde etkilerini sözcük varlığının yanında sesbilim, biçimbilim, anlambilim, sözdizim gibi dilbilgisi düzlemlerinde de gösterebilmektedir.

Türkçe dil ilişkisi durumlarına bakıldığında sözdizim kalıplarının sıklıkla kopyalandığı görülmektedir. Sola dallanma, başka bir ifadeyle yönetilen-yöneten normu Türkçenin temel tipolojik özelliğidir. Sözdizimsel açıdan yönetilen (bağımlı olan unsur) baş olan unsurun önünde yer almaktadır. Dizilişte “yönetilen”, “yöneten”den önce gelmektedir. Türkçenin ilişki dillerinin pek çoğunda tipik sözdizimi Türkçe kalıplardan büyük oranda ayrılmaktadır. Örneğin Farsçada tümleçler, baş olan unsurlardan sonra gelmektedir (Johanson 2007: 103). *Seçilmiş kopyalar* konusunu işlerken Johanson, A birliklerine B'nin birleşme nitelikleri, başka bir ifadeyle sözcük ve tümcenin dış birleşebilirliği ve iç birleşme kalıplarının özelliklerinin de kopyalanabildiğini belirtmektedir. Johanson'a göre söz edilen durum sözdizimi ödünçlenmiş sözcükler,

sözcük grupları, öbekler, tümce türleri, tümce hiyerarşisi, istem, çatılar, sözdizim kalıpları, sözdizimsel açıdan belirlenmiş sözcük sınıfları, sözcük içerisinde biçimbirimlerin düzeni, art arda sıralanma ve kaynaşma arasındaki ilişki, bitişken ya da analitik yapılar arasındaki ilişkiler ve benzerlerinin yapısal biçimleriyle ilgilidir. B'nin birleşme ve anlam özellikleri sıklıkla A birliklerine kopyalanmaktadır (Johanson 2007: 34).

Türkçenin özgün sözdizimsel yapısına bakıldığında ortaçlarla kurulan sıfat işlevli yantümceler başadandan önce geldiği görülmektedir. Dizilişte önce niteleyici daha sonra nitelenen gelmektedir. Ortaçlarla oluşturulan sıfat işlevli yantümceler açısından diziliş Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan *Orhon Yazıtları*'nda da aynıdır:

(1) numaralı örnekte koyu ve italik kısım niteleyiciyi, koyu renkte olup italik olmayan kısım ise başadı/niteleneni göstermektedir:

1) y(e)ti yüz (e)r : bol(u)p : *(e)l[s(i)r(e)m(i)ş* : *k(a)g(a)ns(i)r(a)m(t)ş* : **bod(u)n(u)g** : küñ(e)dm(i)ş : kuul(a)dm(ı)ş : bod](u)n(u)g : tü[rük : tö]rüsün : [ıçg(ı)nm(ı)ş] bod(u)n(u)g : (e)çüm (a)pam : törüsünçe : y(a)r(a)tm(ı)ş : boşg[(u)r]m(ı)ş (BK D11, BK D12), (Tekin 2014: 54).

Yedi yüz kişi olup devlet(siz) (ve) hakansız kalmış halkı, cariye olmuş, kul olmuş halkı, Türk örf ve âdetlerini bırakmış) halkı, atalarımın dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve) eğitmiş (BK D11, BK D12), (Tekin 2014: 55).

elsiremiş kagansıramış

bodun

NİTELEYİCİ

NİTELENEN / BAŞAD

Orhon Türkçesi döneminde sentetik sıfat işlevli yantümceler yani ortaçlarla oluşturulan sıfat işlevli yantümceler bulunurken Orhon Türkçesi döneminden sonraki dönemlerde analitik sıfat işlevli yantümceler görülmeye başlamıştır. Yeni bir niteleme yapısının ödüncülenmesinden ve yabancı dilin sözdizim yapılarının kopyalanmasından dolayı Orhon Türkçesinden sonraki dönemlerde niteleyici birimin nitelenen birimden

sonra geldiği görülmektedir. Diziliş açısından niteleyici birimin nitelenen birimden sonra gelmesinde Arapça ve Farsçanın sözdiziminin etkili olduğu söylenebilir. *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi, Kıssaşü'l-Enbiyâ* ve *Münebbihü'r-Râkidîn*'den taranan ve aşağıda analiz edilen örnekler sözü edilen durumu kanıtlar niteliktedir.

Niteleyici ve nitelenen unsurların sıralanışı açısından kapsamlı bir veritabanı olan *WALS*'e bakıldığında Farsçada dizilişin ad (noun) - sıfat işlevli yantümce (relative clause) biçiminde olduğu görülmektedir.⁴⁶ Arapçada da diziliş ad (noun) - sıfat işlevli yantümce (relative clause) biçimindedir.⁴⁷

Diziliş açısından önce nitelenenin sonra niteleyicinin geldiği sıfat işlevli yantümceleri analiz etmeye geçmeden önce “tam çekimli eylemle oluşturulan sıfat işlevli yantümce” ile “sıralı tümce” ayrımının yapılabilmesi açısından “sıralı tümce”nin nasıl oluştuğu ve karmaşık tümceden farkı üzerinde durmak gerekmektedir.

Sıralama (*co-ordination*) tümce, öbek ve sözcük gibi genellikle eşdeğer sözdizimsel statüler olan dilsel birimlerin bağlanma sonucu ya da sürecini belirtmek için dilbilgisel analizlerde kullanılan bir terim. *John walked and Mary ran* örneğinde sıralı tümceler görülmektedir. Bir sıralama bağlacı olan *and* bağlama işaretleyicisidir. Belli bir işaretleyici olmadan da kuruluşlar “sıralı” olarak da analiz edilebilmektedir: *There was an awkward, depressing silence*. Bu örnekte iki sıfatın koordine rolü aralarına *and* getirilerek test edilebilmektedir (Crystal 2008: 115). Sıralı yapı (*coordinate structure*), *and*, *but*, *or* gibi sıralama bağlaçlarıyla birleştirilen, iki ya da daha fazla ifadeyi içeren yapıdır (Radford 2004: 445).

Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi'nden taranan aşağıdaki örnekler incelendiğinde ilk bakışta sıralı tümceyi oluşturan temel/üst/anatümcelerden biri gibi algılanan yapıların aslında sıfat işlevli birer yantümce olduğu ve diziliş açısından

---

⁴⁶ Wals.info WALS Online-Feature 90A: Order of Relative Clause and Noun

⁴⁷ Wals.info WALS Online-Feature 90A: Order of Relative Clause and Noun

niteleyicinin baş olan unsurdan sonra geldiği görülmektedir; çünkü sözü edilen kuruluşlarda tam çekimli eylemle oluşturulan yapı, sıralı tümceyi oluşturan temel/üst/anatümcelerden biri değildir. *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi*'nde Arapçanın sözdizimi hâkimdir ve her bir sözcüğün altına Karahanlı Türkçesindeki karşılığı yazılmıştır.

1) *täzgingäy anlar üzä* (5) **oğlanlar cävidänä kılınmışlar** kaçan körsä sän saķıngay sän anlarını **yinçü turur saçılmış** (430r/5), (Ünlü 2004: 258).

(Onların etrafı ebedî olan gençlerle çevrilecektir, onları görünce saçılmış incidir sanacaksın.)

oğlanlar

cävidänä kılınmışlar

NİTELENEN / BAŞAD

NİTELEYİCİ

yinçü

saçılmış

NİTELENEN / BAŞAD

NİTELEYİCİ

(1) numaralı örnekte görüldüğü üzere nitelenen başadlar **oğlanlar** ve **yinçü**'dür, başadların niteleyicisi olan **cävidänä kılınmışlar** ve **saçılmış** unsurları **oğlanlar** ve **yinçü** başadlarından sonra getirilmiştir. *saķıngay sän anlarını yinçü turur saçılmış* kuruluşunda *saķıngay sän* ve *saçılmış* olmak üzere çekim öbeklerindeki zaman işaretleyicisi birbirinden farklı olan iki tam çekimli eylem, *täzgingäy anlar üzä oğlanlar cävidänä kılınmışlar* kuruluşunda da *täzgingäy* ve *cävidänä kılınmışlar* olmak üzere çekim öbeklerindeki zaman işaretleyicisi birbirinden farklı olan iki tam çekimli eylem bulunmaktadır; ancak bu yapılar sıralı bir tümce olarak nitelendirilemez; çünkü daha önce belirtildiği gibi bir yapının sıralı bir tümce olup olmadığı söz konusu yapıda bulunan temel/üst/anatümcelerden ilkinin tam çekimli eyleminin ardından “ve” bağlacı getirilmesi durumunda anlatımın bozulmamasıyla test edilebilmektedir. *saķıngay sän anlarını yinçü turur saçılmış* örneğinde görüldüğü üzere temel/üst/anatümcenin tam çekimli eylemi “*saķıngay sän*”dir. *täzgingäy anlar üzä oğlanlar cävidänä kılınmışlar* örneğinde de

temel/üst/anatümcenin tam çekimli eylemi *tāzgingäy*'dir. “*saķingäy sän*” ve *tāzgingäy*'den sonra getirilecek “ve” bağlacı eşdeğer sözdizimsel statüler olarak nitelendirilen tümceleri birbirine bağlamamaktadır. “ve” bağlacı kullanılması durumunda eylemlerin gerçekleştirilmesi açısından da bir sıralama söz konusu olmadığı için anlatımın akışı bozulmaktadır:

**saķingäy sän ve anlarnı yinçü turur saçılmış* → *Sanacaksın ve onları incidir saçılmış,

**tāzgingäy ve anlar üzä oĝlanlar cāvidānā kılmışlar* → Çevrilecektir ve onların etrafı ebedî olan gençlerle.

“ve” bağlacı eklendiğinde anlatım bozulduğu için *cāvidānā kılmışlar* ve *saçılmış* unsurları temel/üst/anatümcelerin çekimli eylemleri değildir, *oĝlanlar* ve *yinçü* sözcüklerinin niteleyicileridir.

2) dirāng kılmadı küdmädi kăldürmäkdin **bir buzaĝu söĝülmüş** (169r/2), (Kök 2004: 162).

(Kızzartılmış / kavrulmuş bir buzaĝı getirmek için beklemedi.)

bir buzaĝu

söĝülmüş

NİTELENEN/BAŞAD

NİTELEYİCİ

(2) numaralı örnekte nitelenen unsur *buzāĝu* 'dur ve niteleyicisi olan *söĝülmüş* birimi dizilişte *buzāĝu* sözcüğünden sonra getirilmiştir, yani *söĝülmüş* unsuru tam çekimli eylemle oluşturulan sıfat işlevli bir yantümcenin yüklemidir. *küdmädi kăldürmäkdin bir buzaĝu söĝülmüş* kuruluşunda *küdmädi* ve *söĝülmüş* olmak üzere iki tam çekimli eylemin varlığı söz konusudur; ancak bu yapı için “sıralı bir tümce” ifadesi kullanılamaz; çünkü bir yapının sıralı bir tümce olup olmadığı o yapıyı oluşturan temel/üst/anatümcelerden ilkinin tam çekimli eyleminden sonra “ve” bağlacı getirildiğinde anlatımın bozulmamasıyla test edilebilmektedir. *küdmädi kăldürmäkdin bir buzaĝu söĝülmüş* örneğinde temel/üst/anatümcenin tam çekimli eylemi “*küdmädi*”dir.

“küdmâdi”den sonra eklenecek olan “ve” bağlacının iki temel/üst/anatümceyi birbirine bağlamadığı görülmektedir “ve” bağlacı getirilmesi durumunda eylemlerin gerçekleştirilmesi açısından da bir sıralamadan söz edilemeyeceğinden anlatımın akışı bozulmaktadır:

* *küdmâdi ve kaldürmâdin bir buzağı söğülmüş* → * Beklemedi ve getirmek için bir buzağı kavrulmuş.

Örnekten anlaşıldığı üzere “ve” bağlacı eklenmesi durumunda anlatım bozulduğu için *saçılmış* unsuru bir temel/üst/anatümcenin tam çekimli eylemi değildir, *yinçü* sözcüğünün niteleyicisidir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'ten taranan aşağıdaki örnekler analiz edildiğinde de niteleyicinin, başka bir ifadeyle sıfat işlevli yantümcenin baş olan unsurdan/nitelenenden sonra geldiği görülmektedir.

1) Bu er ol uzun yaşağı. “Uzun ömürlü olmaya hakkı olan, bu adamdır.” (*Dîvânu Lugâti't-Türk*), (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 363).

Ercilasun ve Akkoyunlu tarafından “Uzun ömürlü olmaya hakkı olan, bu adamdır.” biçiminde anlamlandırılan *Bu er ol uzun yaşağı* örneği, diziliş açısından yüzey yapıda görüldüğü biçimiyle Modern Türkçede “Bu adamdır uzun yaşayacak (olan).” şeklinde ifade edilebilir.

(1) numaralı örnekte görüldüğü üzere, *uzun yaşağı* sıfat işlevli yantümcesi, *bu er* öbek yapısını nitelemektedir ve söz konusu öbek yapı üzerine getirilen *ol*, yüklemleştirici birim olma özelliği taşımaktadır. Nitelenen yüklemcil ad öbeği solda bulunurken sıfat işlevli yantümce sağda bulunmaktadır. Sıfat işlevli yantümce, ana/üst/temel tümcenin önesi konumundadır. *DLT*, sözlü dilden derlenen malzemeyi içermektedir ve sözlü dilde niteleyici, yani sıfat işlevli yantümce nitelenenden, yani başaddan sonra gelebilmektedir. Modern Türkçede konuşma dilinde de bu tür kullanımlarla karşılaşılabilir: *Ali'dir seni arayan. Fatma'dır beyin ameliyatına girecek olan.*

2) Bu yapı ol kesilgen. “Bu, devamlı kesilen iptir.” (*Dîvânu Lugâti't-Türk*), (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 228).

Ercilasun ve Akkoyunlu tarafından “Bu, devamlı kesilen iptir.” şeklinde anlamlandırılan *bu yapı ol kesilgen* örneği, sözcük dizilişi açısından yüzey yapıda yer aldığı biçimiyle Modern Türkçeye “Bu iptir kesilen.” şeklinde aktarılabilir.

(2) numaralı örnekte, tek bir sözcükten oluşan *kesilgen* sıfat işlevli yantümcesi, *bu yapı* öbek yapısını nitelemektedir ve *ol*, söz konusu öbek yapıyı yüklemleştirmektedir. Nitelenen yüklemcil ad öbeği solda, sıfat işlevli yantümce ise sağda yer almaktadır. Sıfat işlevli yantümce, ana/üst/temel tümcenin öznesidir.

Harezmi Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Kıssaşü'l-Enbiyâ*'dan taranan aşağıdaki örnekler incelendiğinde ilk bakışta sıralı tümceyi oluşturan temel/üst/yanıtümcelerden biri olduğu düşünülen yapıların aslında sıfat işlevli birer yantümce olduğu, dizilişte niteleyicinin nitelenenden sonra geldiği görülmektedir; çünkü sözü edilen kuruluşlarda tam çekimli eylem içeren yapı, sıralı tümceyi oluşturan temel/üst/yanıtümcelerden biri değildir. Yüzey yapıda *kim/ki* partikeli olmadan kendinden önceki tümcenin herhangi bir ögesini niteleyen ve tam çekimli eylemle oluşturulan sıfat işlevli bir yantümcedir. Belirtilen yapıların neden sıfat işlevli yantümce olarak değerlendirildiğini gösteren gerekçeler her bir örneğin altında ele alınacaktır.

1) (16) Aydılar: uşbu taşdın bir ingen çıkarğıl, kıızıl tülüg, tili kıara, boynı yoğun, (17) alını tülüg, **yelini yetilmiş**. Şâlih du'â kıldı: İdiyâ sen bilür sen, mendin ne kıolarlar. (*KE*, 34v/16-17).

(“İşte bu taştan kıızıl tüylü, dili kara, boynu kalın, alını tüylü, memesi büyümüş bir dişi deve çıkar!” dediler. Salih dua etti: Allah'ım sen bilirsin, benden ne istiyorlar.)

(1) numaralı örnek tümceden anlaşıldığı üzere Salih peygamberden taştan bir dişi deve çıkarması istenmektedir. Çıkarılması istenen dişi devenin özellikleri ise şu şekilde sıralanmıştır:

kızıl tüylü, dili kara, boynu kalın, alnı tüylü.

Geleneksel dilbilgisinde *kızıl tüylü* yapısı sıfat tamlaması, *alnı tüylü, dili kara, boynu kalın* yapıları da isnat grubu olarak adlandırılırken; modern dilbilimde baş olan unsur sözcük türü açısından sıfat olduğu için söz konusu bütün yapılar “sıfat öbeği” olarak adlandırılmaktadır. (1) numaralı örnekte, çıkarılması istenen diş devenin özellikleri sayılırken yüzey yapıda *turur* koşacını içermeyen ve yüklemi sıfat öbeği olup niteleme işlevi üstlenen *kızıl tüylü, dili kara, boynu kalın, alnı tüylü* yantümcelerinden ve tam çekimli eylemle oluşturulmuş sıfat işlevli bir yantümceden yararlanılmıştır. Belirtilen bu fiziksel özelliklerden sonra okuyucuda, gelecek olan diğer yapının da deveyle ilgili başka bir özelliğin anlatıldığı niteleme ifadesi olabileceği beklentisi oluşmaktadır. “**yelini yetilmiş**” kuruluşu ilk bakışta basit, bağımsız bir tümce gibi görünmesine rağmen daha önce sıralanan özellikleri anlamsal açıdan bütünlemektedir. Bu sebeple söz konusu kuruluş yüzey yapıda *kim/ki* partikelini içermeyen ancak tam çekimli eylemle oluşturulan bir sıfat işlevli yantümce olarak ele alınmaya daha uygundur. Başka bir deyişle devenin diş olması sebebiyle “memesinin büyümüş olması” gerektiğini anlatan “**yelini yetilmiş**” kuruluşu sıfat işlevli bir yantümcedir. Analiz edilen (1) numaralı örnekte *artık adıl* bulunmamaktadır.

(16) Aydılar: uşbu taşdın bir ingen çıkarğıl (**kim/ki**) kızıl tülüg, tili kıara, boynı yoğun, (17) alını tülüg, **yelini yetilmiş**.

Görüldüğü üzere “**yelini yetilmiş**” kuruluşundan sonra gelen “Şālih du‘ā kıldı: İdiyā sen bilür-sen, mendin ne kıolarlar.” (Salih dua etti: Allah’ım sen bilirsin, benden ne istiyorlar.) tümceleri Salih’ten istenen şeyin “belli özelliklere sahip olan diş devenin taştan çıkarılması” olduğunu göstermektedir. “**yelini yetilmiş (memesi büyümüş)**” kuruluşu da taştan çıkarılacak olan diş devenin taşması gereken özelliklerden sadece biridir. Bu noktada devenin fiziksel özellikleri sayılırken aniden “**Yelini yetilmiş. (Memesi büyümüş.)**” bağımsız, basit tümcesinin gelme ihtimali oldukça düşük bir

ihtimaldir. Bilindiği üzere bir yapının sıralı bir tümce olup olmadığı temel/üst/anatümcelerin tam çekimli eylemleri arasına “ve” bağlacı getirilmesiyle test edilebilir. Bu işlemin gerçekleştirilmesi durumunda anlatım bozulmuyorsa söz konusu yapı sıralı tümce olma özelliği taşıyor demektir:

Ali yemeğini yedi, hemen uyudu. → Ali yemeğini yedi ve hemen uyudu.

Örnekte görüldüğü üzere sıralı tümceler hem “ve” bağlacı olmadan hem de “ve” bağlacıyla birlikte kullanılabilen, aynı anlamı alıcıya verebilmektedir. “uşbu taşdın bir ingen çıkarğıl” tümcesinin tam çekimli eylemi olan *çıkargıl*’dan sonra “ingen” sözcüğünü niteleyen ve yüzey yapıda *turur* koşacını içermeyen *kızıl tülüg, tili kıara, boynı yoğun, alını tülüg* yapıları gelmektedir. Bu sebeple *çıkargıl* ile arkasından gelen niteleyici işlevi üstlenmiş yapılar arasına “ve” bağlacı giremez. Girmesi durumunda anlatım bozulur. *alını tülüg* yapısından sonra getirilecek “ve” bağlacı temel/üst/anatümceye *alını tülüg* gibi niteleme işlevli, eşdeğer sözdizimsel bir yapıyı, yani **yelini yetilmiş** sıfat işlevli yantümcesini bağlayacaktır. **yelini yetilmiş** kuruluşu, temel/üst/anatümce olarak algılandığında ve örnek bütün olarak değerlendirildiğinde anlatımın bozulduğu görülmektedir:

*uşbu taşdın bir ingen çıkarğıl, kızıl tülüg, tili kıara, boynı yoğun, (17) alını tülüg **ve** yelini yetilmiş. → *İşte bu taştan kızıl tüylü, dili kara, boynu kalın, alını tüylü bir dişi deve çıkar ve memesi büyümüş.

“Uşbu taşdın bir ingen çıkarğıl, kızıl tülüg, tili kıara, boynı yoğun, alını tülüg, yelini yetilmiş” tümcesinin nesnesi “kızıl tüylü, dili kara, boynu kalın, alını tüylü, memesi büyümüş bir dişi deve” dir. Günümüz Türkçesinden verilebilecek şu örnekle yukarıda ele alınan yapı arasında bir koşutluk görülmektedir:

Bana mağazadan bir elbise al rengi mavi, boyu uzun, kolu kısa, cebi dantelle süslenmiş.

Yüzey yapıda koşaç içermeyen, yüklemi sıfat öbeği olup niteleme işlevi üstlenen yantümceler: *renği mavi, boyu uzun, kolu kısa*

Tam çekimli eylemle oluşturulmuş sıfat işlevli yantümce: *cebi dantelle süslenmiş*

Tümce gelişiminde dizilişe değinilecek olursa Mundy'nin çalışmasından söz edilebilir. Mundy, yazılı dilde tümcenin esnek olduğunu ve iç yayılımla (internal expansion) geliştirildiğini, sözlü dilde kısa, değişmez/katı tümce örüntülerinin bu tür gelişime direndiğini belirtmektedir. Mundy'e göre *Kayseri'de bir damadı var. 'He has a son-in-law at Kayseri'*, tümcesi "*He has a son-in-law who is a doctor at Kayseri*" anlamını ifade etmek için geliştirildiğinde şu tümce biçimleri elde edilmektedir:

Yazılı stil: Kayseri'de doktor olan bir damadı var.

Sözlü stil: Kayseri'de bir damadı var, doktor.

Gelişimin ikinci biçimi için (sözlü stil) Mundy, *tümce ayırma* (sentence-plus) adını kullanmaktadır. Mundy'e göre bu durum konuşmadaki dikkatsizlikten ya da tesadüften kaynaklanmamaktadır. Aksine, dilin var olan sözdizimsel araçlarından biridir. Türkçede konuşma dilinde "Bir damadı var, doktor." kuruluşu doğal bir konuşmadır. Ancak diğer biçim, "Doktor olan bir damadı var." doğal değildir (Mundy 1955: 303).

Johanson'un konuya yaklaşımı ise şu şekildedir:

"Konuşma dili genellikle bileşik tümcelerden az çok vazgeçmemekte, yalnız kendi koşullarına uygun yapıları seçmektedir; filimsi önermeleri arasında ulaç önermelerini yeğ tutmaktadır. Şimdiki gazete dilinde çok rağbet gören, sınırlamayan ortaç önermeleri ise konuşma dilinde hemen hiç kullanılmaz. Genellikle bir baş tümce gibi başlamayan Türkçe ortaç önermeleri ise konuşma ortamına aykırı düşen bir hazırlığı gerektirmektedir." (Johanson 1975: 528).

Her iki yaklaşıma bakıldığında Mundy ortaçlarla oluşturulan sıfat işlevli yantümce kullanımını sözlü dilde doğal bulmamakta, Johanson ise genişletici sıfat işlevli yantümcelerinin sözlü dilde neredeyse hiç kullanılmadığını belirtmektedir. Sözlü dilde

ortaçlarla kurulan sıfat işlevli yantümcelere karşı eğilimin az olmasının sebebi alıcının / dinleyicinin zihnini çok zorlamamak ve en basit biçimde mesajı basit tümceler kanalıyla alıcıya / dinleyiciye aktarma isteği olabilir.

2) (14) Yūsuf başlığın yudı, yandı erse Cebrā'īl uçmaḥdın könglek (15) keltürdi, **nürdın yaratılmış**. Yūsufğa kēddürdi. Mālik Ze'r ma Yūsufğa atlas ton (16) kēddürdi (KE, 74v/14-16).

(Yusuf başlığını yıkadı, döndüğünde Cebrail cennetten nurdan yaratılmış bir gömlek getirdi, Yusuf'a giydirdi. Mālik Ze'r de Yusuf'a atlas don/elbise giydirdi.)

(2) numaralı örnekte Cebrail ve Malik Zer tarafından Yusuf'a giydirilen kıyafetlerden söz edilmektedir. Malik Zer'in Yusuf'a atlas elbise=atlas ton giydirdiği belirtilmektedir. “ton” sözcüğü, “atlas” sözcüğü ile nitelenmiştir. Başka bir ifadeyle Yusuf'a giydirilen elbisenin “atlas olduğu”nun altı çizilmektedir. Metnin daha öncesinde ise Cebrail'in cennetten bir gömlek getirdiği ve bunu Yusuf'a giydirdiği belirtilmiştir. Sözü edilen gömleğin özelliği ise “nurdan yaratılmış” olmasıdır. Giydirilen gömleğin niteliğini göstermesi açısından “**nürdın yaratılmış**” kuruluşu, tam çekimli bir eylemle oluşturulan, yüzey yapıda “kim/ki” partikelsiz kurulmuş olan sıfat işlevli bir yantümce olarak değerlendirilmelidir; çünkü bir sonraki tümcede giydirilen tonun “atlas”tan olduğu söylenmektedir.

Yūsuf başlığın yudı, yandı erse Cebrā'īl uçmaḥdın könglek (15) keltürdi (**kim/ki**) **nürdın yaratılmış**.

Yusuf'a giydirilen kıyafetlerin özellikleri belirtilirken bir niteleyiciden (atlas) bir de sıfat işlevli yantümceden ((**kim/ki**) **nürdın yaratılmış**) yararlanılmıştır. Anlamsal denklik, aslında niteleme çerçevesinde sözdizimsel bir denklige karşılık gelmektedir. İncelenen metinde temel/üst/anatümcenin tam çekimli eylemi olma özelliği taşıyan “**yudı, keltürdi, kēddürdi**” eylemleri yer almaktadır ve eylemlerde zamanı işaretleyen biçimbirim açısından bir uyum görülmektedir. Ancak belirtilen bu uyum “**nürdın**

yaratılmış” yapısı için geçerli değildir; çünkü bu yapının temel/üst/ana tümce olabilmesi için arkasından “erdi” gibi bir geçmiş zaman koşacının gelmesi gerekmektedir. Böyle bir durum söz konusu olmadığından “**nürdın yaratılmış**” yapısı sıfat işlevli bir yantümce olarak değerlendirilmelidir. *Cebrā`il uçmağdın könglek (15) keltürdi, nürdın yaratılmış* örneğinde görüldüğü üzere **nürdın yaratılmış** sıfat işlevli yantümcesi, temel/üst/ana tümcenin nesnesinin “**könglek**” niteleyicisidir.

3) (1) Olarñg bir kuğuğları bar (2) erdi, **olarğa yetgüçe**. İngen bota birle kelip olarñg kamuğ suwların içdi (KE, 35r/1-2).

(Onların onlara/kendilerine **yetecek kadar** bir kuyuları vardı. Dişi deve, yavruyla gelip onların bütün suyunu içti.)

(3) numaralı örnekte *bar erdi* ana/üst/temel tümcenin yüklemi, *içdi* temel/üst/ana tümcenin tam çekimli eylemidir. Bu unsurlar üzerinde yer alan zaman işaretleyicileri (-di) birbiriyle uyum içerisindedir. “**olarğa yetgüçe**” kuruluşu ise **yét-** eylemi üzerine -gü ve +çe biçimbirimlerinin eklenmesi ile oluşturulmuş sıfat işlevli bir yantümcedir ve *kuğuğ* sözcüğünü nitelemektedir. Söz konusu yapı, temel/üst/ana tümcenin öznesi konumundadır:

*Olarñg bir kuğuğları bar erdi **olarğa yetgüçe**. (Onların onlara/kendilerine **yetecek kadar** bir kuyuları vardı.)*

Sıfat işlevli yantümce ve bağlandığı ana/üst/temel tümce ayraçlama tekniğiyle şu şekilde gösterilebilir:

[Olarñg bir kuğuğları bar erdi [olarğa yetgüçe]]

-gU biçimbirimi kimi zaman temel/üst/ana tümcenin yüklemi olan eylem üzerine gelse de “**olarğa yetgüçe**” kuruluşunda görüldüğü üzere +çe biçimbirimini de üzerine almıştır. Bu sebeple “derece, sınır” anlatan +çe biçimbirimiyle oluşturulmuş bu yapının bir temel/üst/ana tümcenin tam çekimli eylemi olması söz konusu olmadığından sıralı

bağımlı/bağımsız tümce olduğu iddia edilemez. “**olarğa yêtgüçe**” kuruluşu yüzey yapıda “*kim/ki*” partikelsiz kullanılmış olan sıfat işlevli bir yantümcedir:

Olarning̃ bir kuduğları bar êrdi (**kim/ki**) olarğa yêtgüçe.

gü+çe, örnekte görüldüğü üzere edat öbeği işlevini üstlenmiştir.

Marcel Erdal, niteleyici *-gU+çA*'nın derece, sınır/limit ifade ettiğini belirtmektedir (Erdal 2004: 390).

Modern Türkçede sıfat işlevli yantümcelerde *-Dik* biçimbirimiyle oluşturulan ortaçlardan sonra dizilişte bir ilgece yer verildiği ve bu kuruluşun da bir adı nitelediği görülmektedir⁴⁸:

“İçerde istediğ-in kadar odun var.”

sıfat

isim (Göğüş 1968: 108).

Göğüş, *odun* adının sıfatı olarak *içerde istediğ-in kadar* yapısını göstermiştir; *içerde* sözcüğünü *istediğ-in* ortaçlı yapısının tümleci olarak değerlendirmiştir. Ancak *içerde* sözcüğü yüklemi *var* olan temel/üst/antümcenin tümleci olarak da ele alınabilmektedir.

(3) numaralı örnekte bulunan ve nitelirmede etkin unsur olan **yêtgüçe** yapısındaki *+çe* biçimbirimiyle Göğüş'ün verdiği “*İçerde istediğ-in kadar odun var.*” örneğinde yer alan *kadar* ilgecinin üstlendiği işlev açısından birbirine benzediği söylenebilir; çünkü *+çe* biçimbirimi ve işlev sözcüğü olan *kadar* ilgeci nitelendirme yapısının bir parçası olma özelliği taşımakta ve ölçü, derece ifade etmektedir.

---

⁴⁸ Harezmi Türkçesi eserlerinden olan *KE*'de de ortaçtan sonra (*gu* biçimbirimiyle oluşturulmuş ortaç) dizilişte bir ilgeç bulunabildiği ve bir başadın nitelendiği görülmektedir: (12) İbrâhîm aydı: bizde **‘ösr kolğu teg māl** yok, oğlanlarımız- [13] -[nı] niçe tileseñ algıl (*KE*, 45r/ 12-13). (İbrahim dedi: Bizde öşür isteyecek kadar mal yok, oğlanlarımızı ne kadar istersen al.)

+çe biçimbirimi ve *kadar* ilgeciyle niteleme yapıları kurulabildiği gibi söz konusu her iki birimle oluşturulan yapılar belirteç olarak da kullanılabilir:

Eğlendikleri kadar yoruldular.

belirteç

Ali söylediğiniz kadar sımarık değil.

belirteç   sıfat

(15) laħdimni men yatğuça ķazıng (KE, 239v/15)

belirteç

(Mezarımı benim yatabileceğim derinlikte kazın.)

4) (20) Konaķ aydı: è[l] (21) pād-şāhını ķarğamak yarağsız bolur. Kirtķa aydı: èw ileyinde açuķ yèrim bar èrdi, [atam]- [88r] (1) -dın mīrās téggen, anı mendin erksiz aldı, bu kūn kōnaķ atığa yèr tapmas-men (KE, 87v/ 20-21; 88r/ 1).

(Misafir: “Memleket padişahını lanetlemek kötü olur, uygun düşmez.” dedi. Yaşlı kişi: “Evin ön tarafında babamdan miras kalan boş yerim vardı. Onu benden izinsiz aldı, bu gün misafir atına yer bulamam.” dedi.)

(4) numaralı örnekte görüldüğü üzere misafirin memleket padişahını lanetlemenin kötü olduğunu söylemesi üzerine yaşlı kişi evin ön tarafında babasından miras kalan açık bir yerinin olduğunu, onu kendisinden izinsiz aldığını, bugün misafir atına yer bulamadığını söylemiştir. Yaşlı kişinin söylediği *èw ileyinde açuķ yèrim bar èrdi*, [atam]-dın mīrās téggen, anı mendin erksiz aldı tümcelerine bakıldığında geçmiş zaman işaretleyicisi alan iki temel/üst/anatümce yüklemine bulunduğu görülmektedir: *bar èrdi*, *al-dı*. Bu iki yüklemi içeren tümceler arasında [atam]-dın mīrās téggen kuruluşu yer almaktadır. Bu yapı, “evin ön tarafındaki açık yerin niteliğini” yani “babadan miras kalmış olduğu”nu anlatmaktadır. **téggen** bir temel/üst/anatümcenin yüklemi değil, yüzey yapıda “kim/ki” partikelini içermeyen, tam çekimli bir eylemle oluşturulmuş sıfat işlevli bir yantümcenin yüklemidir:

Ḳurtḳa aydı: ʿw ileyinde aḩuḩ yʿrim bar ʿrdi (kim/ki) [atam]-dın mīrās tēggen.

tēggen unsurunun bir temel/üst/anatümcenin yüklemi olabilmesi için metnin akışı açısından diğer temel/üst/anatümce yüklemelerinin içerdiği zaman işaretleyicisini alması gerekirdi, yani *teggen erdi* biçiminde bir yapıya yer verilmeliydi ya da bu unsur *bar ʿrdi*, *al-dı* temel/üst/anatümce yüklemeleri gibi **tēg-di** biçiminde *-di* biçimbirimini almalıydı. Söz konusu sıfat işlevli yantümce temel/üst/anatümcenin öznesi konumundadır:

atamdın mīrās tēggen aḩuḩ yʿrim bar ʿrdi.

5) (14) Şāliḩ (15) andın kēḩdi, bir uluḕ taḕḕa tēgdi, bireḕüni kördi, **namāz ḩıur**, Şāliḩ selām ḩıldı, ḩaber sordı (*KE*, 36v/ 14-15).

(Salih ondan geçti, bir ulu daḕa ulaştı, namaz kılan birini gördü, selam kıldı, haber sordu.)

(5) numaralı örnekte yer alan metinde üst/ana/temel tümcelerin tam çekimli eylemlerine bakıldığında bütün eylemlerin üzerinde aynı zaman (geçmiş zaman) işaretleyicisinin bulunduğu görülmektedir: *kēḩ-di*, *tēg-di*, *kör-di*, *ḩıl-dı*, *sor-dı*. Metinde yer alan **namāz ḩıur** yapısı ise diğer tam çekimli eylemlerden farklıdır. Söz konusu yapıda yer alan **ḩıur**, üzerine aldığı *-ur* biçimbiriminden dolayı diğer eylemlerden ayrılmaktadır. Bu yapının temel/üst/anatümcenin tam çekimli eylemi olarak değerlendirilebilmesi ve metin akışı açısından diğer temel/üst/anatümcelerin tam çekimli eylemleriyle benzer olduğunun söylenebilmesi için söz konusu yapı metinde **ḩıur erdi** biçiminde yer almalıydı ve geçmişte devam eden bir eylem niteliği taşınmalıydı; çünkü *namaz ḩıl-* eylemi süreç isteyen bir eylemdir ve bu yönüyle görünüş kategorisinde devamlılığı / sürmeyi anlatmaktadır. Ancak yapının metinde **namāz ḩıur** biçiminde görülmesi sebebiyle bu yapı yüzey yapıda “*kim/ki*” partikelsiz görünen tam çekimli bir eylemle oluşturulmuş sıfat işlevli bir yantümce olarak ele alınmalıdır:

bireḕüni kördi (kim/ki) namāz ḩıur.

namāz ḩıur kuruluşu Salih’in daḕa ulaştığında gördüğü kişiyi bir yönüyle tanımlayan bir yapıdır, yani Salih daḕa ulaştığında namaz kılan birini görmüştür. **namāz**

kıur niteleyicisi, *biregü* baş unsurunu nitelemektedir. Sıfat işlevli yantümce temel/üst/anatümcenin nesnesi konumundadır:

biregüni kördi namāz kıur.

6) (17) Erte (18) kıoptı, kâhinleri ündetdi, aydı: tüşüm bolur, têngiz kıırağında oltururmen, têngizdin (19) yetti sığır çıkar, tüşleri sarığ, yüzleri aq, **emükleridin süt aqar.** Kamuğı (20) körküg, semiz (KE, 89r/ 17-20).

(Sabah kalktı, kahinleri çağirttı, “Bir rüyam var/bir rüya gördüm, deniz kenarında otururum, denizden tüyleri sarı, yüzleri beyaz, memelerinden süt akan yedi sığır çıkar.” dedi. Tamamı güzel, semiz.)

(6) numaralı örnekte rüyada görülen sığırlardan söz edilmekte ve onların fiziksel özellikleri hakkında bilgi verilmektedir. Rüyada görülen bu sığırların özellikleri sayılırken *tüşleri sarığ* (tüyleri sarı), *yüzleri aq* (yüzleri beyaz) yapılarından yararlanılmıştır. Söz konusu yapılar bağımsız tümce değeri taşımamaktadır; yüklemi ad, sıfat türünde olan tümcelerin Harezmi Türkçesinde *turur* ile sonlanması beklenmektedir. Ancak örnekte görüldüğü üzere *turur* koşacı yüzey yapıda yer almamaktadır. Söz konusu yapılar niteleyici işlevi taşımaktadır ve bu sebeple bağımsız değildir, yani bağımlıdır. Belirtilen bu fiziksel özelliklerden sonra okuyucuda, gelecek olan bir sonraki yapının da sığırla ilgili başka bir özelliğın anlatıldığı niteleme ifadesi olabileceği düşüncesi uyanmaktadır. “**emükleridin süt aqar**” kuruluşu, bağımsız basit bir tümce olmaktan ziyade daha önce sıralanan özellikleri anlamsal açıdan tamamlaması nedeniyle yüzey yapıda “*kim/ki*” partikelsiz olan ve tam çekimli bir eylemle oluşturulmuş sıfat işlevli bir yantümce olarak ele alınmalıdır:

têngizdin yetti sığır çıkar (kim/ki) tüşleri sarığ, yüzleri aq, emükleridin süt aqar.

Sığırların özellikleri sayılırken yüzey yapıda *turur* koşacını içermeyen ve yüklemi sıfat olup niteleme işlevi üstlenen *tüşleri sarığ, yüzleri aq* yantümcelerinden ve tam çekimli eylemle oluşturulmuş sıfat işlevli bir yantümceden faydalanılmıştır.

“**emükleridin süt açar**” rüyada görülen sığırkların sahip olduğu özellikler arasında yer almaktadır. Bu noktada sığırkların fiziksel özellikleri belirtilirken “**emükleridin s t açar**” gibi bağımsız bir tümcenin gelme ihtimali oldukça düşüktür. Bu sebeple söz konusu yapı, sıfat işlevli bir yantümce özelliği taşımaktadır.

7) (2) Aru  sığırklar [semiz sığırklar]nı yutar, (3) onlarınġ kursağında h ı n merse k r nmes. Anı taņġlap tururda y tti baş buğday (4) kördüm, **tengizdin  ner**, boyları ting. Ol aru  sığırklar anı yegeli barurlar (KE, 89v/2-4).

(Zayıf sığırklar semiz sığırkları yutar, onların kursağında hiçbir Şey görünmez. Ona Őařırırken denizden yetişen, boyları dik, sağlıklı yedi baş buğday gördüm. O zayıf sığırklar onu yemek için giderler.)

(7) numaralı örnekte yer alan metinde *yedi baş buğday* g r ld ği belirtilmiş ve bu yedi baş buğdayın taşıdığı özellikler üzerinde durulmuştur. “Anı taņġlap tururda y tti baş buğday (4) kördüm, **tengizdin  ner**, boyları ting.” tümcesi sözdizimsel açıdan değerlendirilecek olursa sadece bir temel/üst/anatümce yükleminin varlığından söz edilebilir: *kördüm*. Bu yüklemden sonra gelen **tengizdin  ner** yapısı, bağımsız tümce olmaktan uzaktır;  nk  bu yapıyı takip eden **boyları ting** kuruluşu da bağımsız tümce olma özelliği taşımamaktadır. “boyları ting” yapısı, yüzey yapıda *turur* koşacı ile sonlanmayan ve yüklemi sıfat olup niteleme işlevi üstlenen bir yantümcedir ve bağımlı bir yapıdır. “boyları ting (boyları dik)” yapısı anlamsal açıdan *buğday* sözcüğünü tamamlamakta, sözdizimsel açıdan ise niteleyici olma özelliği taşımaktadır. Buna benzer Şekilde anlamsal açıdan *buğday* sözcüğünü tamamlayan başka bir yapı **tengizdin  ner** yapısıdır. Bu kez niteleme derin yapıda “kim/ki” partikelini içermesine rağmen yüzey yapıda içermeyen, tam çekimli eylemle oluşturulan sıfat işlevli bir yantümce aracılığıyla sağlanmıştır:

Anı taņġlap tururda y tti baş buğday kördüm (kim/ki) tengizdin  ner, boyları ting.

Yedi baş buğday, iki yönüyle nitelenmiştir: *tenġizdin ün̄er ve boyları tinġ*. Söz konusu sıfat işlevli yantümce, yüklemi *kördüm* olan temel/üst/anatümcenin nesnesi konumundadır.

Çalışmanın kapsamı çerçevesinde taranan Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden *Münebbihü'r-Rākidīn*'de de niteleyicinin baş olan unsurdan yani nitelenenden sonra geldiği sıfat işlevli yantümcelerle karşılaşılmaktadır. Bu sıfat işlevli yantümcelerin derin yapıda “*kim/ki*” partikelini içermesine rağmen yüzey yapıda içermeyen, tam çekimli eylemle oluşturulan sıfat işlevli yantümceler olduğu söylenebilir.

1) (15) İbni ‘Ömer'den (16) rivāyetdür kim gördi bir kişi **çārda oynar** şordı aña kim bu ne nesnedür (MR), (Yavuzarslan 2002: 395).

(İbni Ömer'den rivayettir ki kumar oynayan bir kişi gördü, bunun nasıl bir şey olduğunu ona sordu.)

(1) numaralı örnekte yer alan **çārda oynar** yapısı, niteleyici bir yapı olarak değerlendirilmelidir; çünkü anlamsal ilişkiler açısından bakıldığında *kişi* sözcüğünün **çārda oynar** yapısı ile nitelendiği görülmektedir. Görülen, “kumar oynayan bir kişi”dir. Yüzey yapıda “*kim/ki*” partikelsiz olan, tam çekimli bir eylemle oluşturulmuş sıfat işlevli bir yantümcenin varlığı söz konusudur:

gördi bir kişi (kim/ki) çārda oynar.

çārda oynar yapısının üst/ana/temel tümce olarak değerlendirilememesinin bir sebebi de üst/ana/temel tümcenin yüklemelerinin “gördi, şordı” üzerine geçmiş zaman işaretleyicisi almasıdır. **çārda oynar** yapısının üst/ana/temel tümce olarak değerlendirilebilmesi için kendisinden sonra geçmiş zaman koşacının (*erdi*) gelmesi ve diğer eylemlerle uyumlu olması gerekmektedir.

2) (13) ol ‘ilmi hālka neşr edüp eydürdi kim Mūsā (14) neciyyullāh baña böyle haber v̄erdi Mūsā kelīmullāhdan şöyle işitdüm tā şol kadar māl (15) cem‘ eyledi kim ġanī oldı bī-hād bī-‘ad Mūsā peyġāmb̄er ‘aleyhi's-selām bunı yavu kılmışdı (16) hīç kandalıġınuñ

haberini bilmezdi kime uğrasa şorardı tā bir kandalığın bileydi nāgāh (17) bir gün bir kişi geldi **elinde bir h̄nz̄ir yēder** boynında bir kara ip [EH236a] Mūsā ‘aleyhi's-selām (18) bu kişiye şordı kim fülān kişiyi bilür misin kandalur dēdi (MR), (Yavuzarslan 2002: 502). (O ilmi halka yayıp derdi ki Musa neciyyullah bana böyle haber verdi, Musa kelimullahtan şöyle işittim, şu kadar mal topladı ki zengin oldu, sınırsız sayısız Musa peygamber aleyhisselam bu malı kaybetmişti, hiç nerede olduğunun haberini bilmezdi, kime uğrasa sorardı, bir nerede olduğunu bileydi. Ansızın bir gün eliyle bir domuz çeken, boynunda bir kara ip olan bir kişi geldi. Musa aleyhisselam “Fılan kişiyi bilir misin?” diye sordu, neredir dedi.)

(2) numaralı örnekte yer alan “*nāgāh (17) bir gün bir kişi geldi **elinde bir h̄nz̄ir yēder** boynında bir kara ip*” tümcesi incelendiğinde tek bir temel/üst/anatümce bulunduğu ve bu temel/üst/anatümcenin de yüklemine “**geldi**” olduğu görülmektedir; çünkü **elinde bir h̄nz̄ir yēder** yapısından sonra gelen “boynında bir kara ip” kısmı tamamlanmamış bir yapıdır. Bu yapı “ansızın gelen kişi”yi betimlemektedir. Söz konusu yapıdan önce gelen **elinde bir h̄nz̄ir yēder** kuruluşu da yüzey yapıda “**kim/ki**” partikelsiz olan, tam çekimli bir eylemle oluşturulmuş sıfat işlevli bir yantümce olarak adlandırılabilir:

*nāgāh bir gün bir kişi geldi (**kim/ki**) elinde bir h̄nz̄ir yēder boynında bir kara ip.*

Metnin bütününe bakılıp anlamsal bir ilişki kurulduğunda ansızın gelen kişinin çeşitli özelliklerle tanımlandığı görülmektedir, “**elinde bir h̄nz̄ir yēder**”, “**boynında bir kara ip**” niteleyicileri *kişi* başadını çeşitli açılardan tamamlamaktadır. Bunun yanında metin örgüsü incelendiğinde, metinde yer alan diğer temel/üst/ tümcelerin yüklemine bakıldığında bu yüklemelerin *-dl* biçimbirimiyle sonlandığı görülmektedir: *eydürdi, şordı, dēdi*. Belirtilen bu eylemler, “*nāgāh (17) bir gün bir kişi geldi **elinde bir h̄nz̄ir yēder** boynında bir kara ip*” tümcesinin yüklemi olan *geldi* eylem formuyla biçimbilimsel açıdan uyum içerisindedir ve üzerlerine *-dl* biçimbirimini almıştır.

3.5. Sentetik Sıfat İşlevli Yantümcelerden Analitik Sıfat İşlevli Yantümcelere Geçiş

Tarihî Türk dillerinde niteleme işlemi, farklı modellerdeki sıfat işlevli yantümcelerle sağlanmaktadır. Niteleme, *Orhon Yazıtları*'nda ortaç biçimbirimiyle oluşturulan sentetik sıfat işlevli yantümcelerle yapılırken Eski Uygur Türkçesi döneminde *kim / ki* partikeliyle oluşturulan analitik sıfat işlevli yantümcelerle yapılmaya başlanmıştır. Sentetik sıfat işlevli yantümcelerde niteleyici, başaddan önce gelirken *kim / ki* partikeliyle oluşturulan analitik sıfat işlevli yantümcelerde başad, niteleyiciden önce gelmektedir. *Kim / ki* partikelini içeren analitik sıfat işlevli yantümce⁴⁹ ana/üst/temel tümcenin öznesi, nesnesi, tümleci olabilmektedir.

Ali Akar, *Türk Dili Tarihi* adlı eserinde Türkçenin Hint-Avrupa dillerinin tümce yapısıyla karşılaştığı ilk yazı dilinin Eski Uygurca olduğunu, bu dönemde Türk diline Hint-Avrupa dillerinden yeni sözcük ve kavramlarla birlikte bağlı ve birleşik tümce yapılarının da girdiğini belirtmekte (Akar 2010: 115), Eski Uygurcada özellikle *n ağzında* birleşik tümcelere rastlandığını ifade etmektedir (Akar 2010: 123).

Aşağıda yer alan ve Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden taranan ve analitik sıfat işlevli yantümce olarak nitelendirilen örnekler, sözcük dizilişi açısından Türkçenin sözdizimine aykırı düşen bir sıralamanın var olduğunu göstermektedir:

1) Ot kim iğaçdan ünüp yana iğaçag örtâyür 'the fire which arises from a tree and then burns the tree' (M I 7, 3) (Erdal 2004: 375).

Analitik sıfat işlevli yantümce ve nitelediği başad, ayraçlama tekniğiyle şöyle gösterilebilir:

---

⁴⁹ Vladimir Drimba'nın *Syntaxe Comane* adlı eserinde *kim* partikeli ile oluşturulan analitik sıfat işlevli yantümce örneklerine yer verdiği görülmektedir: *ol boşaq kim men aytım ...* (61^r 19); *ol körkli kişi kim sen kördiñ* (62^v 19) (Drimba 1973: 86).

Ot [kim iğaçdan ünüp yana iğaçag örtâyür]

Ağaçtan yükselip yine ağacı yakan ateş

(1) numaralı örnekte görüldüğü üzere dizilişte önce *ot* başadı / nitelenen, daha sonra *kim* partikelini de içeren niteleyici, başka bir deyişle analitik sıfat işlevli yantümce gelmektedir. Türkçenin özgün sözcük dizilişinden farklı olarak başad/nitelenen solda; niteleyici, yani analitik sıfat işlevli yantümce ise sağda yer almaktadır. Analitik sıfat işlevli yantümcede başadla eşgönderimli olan bir artık adıl bulunmamaktadır.

2) Tonnuş biti kim kişinäñ tärisintä ünüp yana kişinäñ kanıñ kántü sorar ‘the clothes’ louse which arises from a person’s skin and then itself sucks the person’s blood’ (M I 8, 15) (Erdal 2004: 375).

Nitelenen / başad ve niteleyici olan analitik sıfat işlevli yantümce ayraçlama tekniğiyle şu şekilde gösterilebilir:

tonnuş biti [kim kişinäñ tärisintä ünüp yana kişinäñ kanıñ kántü sorar]

kişinin derisinden yükselen yine kişinin kanını kendisi emen elbisenin biti

(2) numaralı örnekte de önce gelen birim, *tonnuş biti* başadadır, söz konusu başad öbek yapı olma özelliği taşımaktadır. Dizilişte daha sonra ise *kim* partikelini de içeren analitik sıfat işlevli yantümcenin geldiği görülmektedir. Öbek yapı biçiminde olan başad solda, analitik sıfat işlevli yantümce ise sağda yer almaktadır. Örnekte görüldüğü üzere analitik sıfat işlevli yantümcede *kántü* artık adılı kullanılmıştır. Artık adıl, başadın bir parçası olan *bit* sözcüğüyle eşgönderimlidir.

3) körmädiñ mü anlarnı kim berildilär ülüş kitābdın (40r/6-7), (Kök 2004: 36).

Bu örnek Modern Türkçede “Kendilerine kitaptan pay verilenleri görmedin mi?” biçiminde ifade edilebilir ve başad ile niteleyecisi olan analitik sıfat işlevli yantümce ayraçlama tekniğiyle şu şekilde gösterilebilir:

anlarnı [kim berildilär ülüş kitābdın]

(3) numaralı örnekte sözcük dizilişi açısından nitelenen unsur olan *anlar* başadının önce geldiği, *kim* partikelini içeren analitik sıfat işlevli yantümcenin ise sonra geldiği görülmektedir. Solda yer alan *anlar* başadı, aynı zamanda kişi adılıdır. *anlarını [kim berildilär ülüş kitābdın]* analitik sıfat işlevli yantümcesi, ana/üst/temel tümcenin nesnesi konumundadır. Ana/üst/temel tümce, bir soru tümcesidir ve bu soru tümcesinin tam çekimli eylemi olan *körmädiñ*, nitelenen *anlar* başadına *-ni* belirtme durumunu yüklemiştir. Analitik sıfat işlevli yantümcede başadla eşgönderimli olan bir artık adılın yer almadığı görülmektedir.

4) säwünç bergil anlarğa kim kertgündilär kıldılar ädgülüklär (4r/7-8), (Kök 2004: 3).

Bu örnek, Modern Türkçeye “İnanıp iyi işler yapanlara müjdele.” biçiminde aktarılabilir ve nitelenen unsur olan başad ile niteleyici olan analitik sıfat işlevli yantümce ayraçlama tekniğiyle şu şekilde gösterilebilir:

anlarğa [kim kertgündilär kıldılar ädgülüklär]

(4) numaralı örnekte görüldüğü üzere dizilişte önce *anlar* başadı / nitelenen, daha sonra *kim* partikelini de içeren analitik sıfat işlevli yantümce gelmektedir. *Anlar* başadı solda yer alırken analitik sıfat işlevli yantümce sağda yer almaktadır. Nitelenen unsur / başad kişi adılıdır. *anlarğa [kim kertgündilär kıldılar ädgülüklär]* analitik sıfat işlevli yantümcesi, ana/üst/temel tümcenin tümleci konumundadır. Ana/üst/temel tümcenin tam çekimli eylemi olan *bergil*, *anlar* başadına *-ka* yönelme durumunu yüklemiştir. *Kim* partikeli ile oluşturulan analitik sıfat işlevli yantümcede başad ile eşgönderimli olan herhangi bir artık adıl yer almamaktadır.

5) (13) Aymışlar: ‘Azīz hem Zelīhā Yūsufdın nerseler kördi kim özgelerdin körmədiler (KE, 87r/13).

(5) numaralı örnek, Modern Türkçede “Demişler: Aziz ve Zeliha, başkalarından görmediği şeyleri Yusuf’tan gördü.” biçiminde ifade edilebilir. Örnekte görüldüğü üzere “nerseler” başadı nitelenmektedir. Ancak *kim* partikeliyle oluşturulan analitik sıfat işlevli

yantümce, nitelenen başaddan sonra değil ana/üst/temel tümcenin tam çekimli eylemi olan *kördi*'den sonra gelmektedir. Nitelenen başad solda, analitik sıfat işlevli yantümce sağda yer almaktadır. Analitik sıfat işlevli yantümce, ana/üst/temel tümcenin nesnesi konumundadır. *Kim* partikeliyle oluşturulan analitik sıfat işlevli yantümcede “nerseler” başadıyla eşgönderimli olan herhangi bir artık adıl bulunmamaktadır.

6) (14) İdiyā bu kerāmet kim maṅga bērdīng, ağın kimersege bērdīng mü, maṅga bērilgen ‘ilm ağınlarge bērildi mü? (KE, 129r/ 14).

(6) numaralı örnek Modern Türkçeye “Allah’ım bana verdiğin bu kerameti başka kimseye verdin mi, bana verilen ilim başkalarına verildi mi?” biçiminde aktarılabilir, analitik sıfat işlevli yantümce ve nitelediği başad ayraçlama tekniğiyle şöyle gösterilebilir:

bu kerāmet [kim maṅga bērdīng]

Örnekte görüldüğü üzere dizilişte önce nitelenen *bu keramet* öbek yapısı, sonra *kim* partikeliyle oluşturulan analitik sıfat işlevli yantümce gelmektedir. Nitelenen başad solda, sıfat işlevli yantümce sağda yer almaktadır. Analitik sıfat işlevli yantümce, ana/üst/temel tümcenin nesnesi konumundadır. Analitik sıfat işlevli yantümcede, nitelenen *bu keramet* öbek yapısıyla eşgönderimli olan herhangi bir artık adıl kullanılmamıştır.

7) Ol madde (5) ki gelür çok çok geleydi (MR), (Yavuzarslan 2002: 116).

(7) numaralı örnek Modern Türkçede “Gelen o madde/cisim çok çok geleydi.” biçiminde ifade edilebilir, nitelenen başad ve analitik sıfat işlevli yantümce ayraçlama tekniğiyle şu şekilde gösterilebilir:

Ol madde [ki gelür]

Örnekte görüldüğü üzere dizilişte önce nitelenen *ol madde* öbek yapısı, sonra *ki* partikeliyle oluşturulan analitik sıfat işlevli yantümce gelmektedir. Nitelenen başad solda, analitik sıfat işlevli yantümce sağda yer almaktadır. Analitik sıfat işlevli yantümce,

ana/üst/temel tümcenin öznesi konumundadır. Analitik sıfat işlevli yantümcede nitelenen *ol madde* öbek yapısıyla eşgönderimli olan herhangi bir artık adıl kullanılmamıştır.

8) uçmağa giriser degülsiz tā şol zekāt u şadağa ki (4) vèürsüz rızā-yı ƙalbile vermeyince (MR), (Yavuzarslan 2002: 358).

(8) numaralı örnek Modern Türkçeye “Verdiğiniz şu zekâtı ve sadakayı içinizden gelerek vermeyince cennete girecek değilsiniz.” biçiminde aktarılabilir.

şol zekāt u şadağa [ki vèürsüz]

Ayraçlama tekniğiyle gösterilen örnekte görüldüğü üzere dizilişte önce nitelenen *şol zekāt u şadağa* öbek yapısı, sonra *ki* partikeliyle oluşturulan analitik sıfat işlevli yantümce gelmektedir. Nitelenen unsurlar, başka bir ifadeyle ikili başad içeren öbek yapı solda, sıfat işlevli yantümce sağda yer almaktadır. Analitik sıfat işlevli yantümcede nitelenen *şol zekāt u şadağa* öbek yapısıyla eşgönderimli olan herhangi bir artık adıl kullanılmamıştır.

3.6. Ödünçlemeye Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Sözdizimsel Değişimler: *Kim/Ki* Partikeli İle Oluşturulan Analitik Sıfat İşlevli Yantümcelerde Artık Adıl Kullanımı

Modern Türkçede “birleşik tümce türleri” ana başlığı altında incelenen alt başlıklardan biri de “*ki*” partikeli ile oluşturulan yantümcelerdir.

Tekin’in iddiasına göre *ki* ile oluşturulan birleşik tümceler Türkçeye ilişkide bulunduğu Hint-Avrupa dilleri aracılığıyla geçmiş, Uygurlar’ın yerleşik hayata geçmesiyle başlayan bu ilişki Türkçede yer almayan bazı tümce biçimlerinin taklit edilmesine sebep olmuş, bu biçimler hem tercüme eserlerde hem de telif eserlerde kullanılmaya başlamış ve belli bir oranda dile yerleşmiştir (Tekin 1976: 185-186).

Tulum’un incelemelerine göre Eski Türkçede, büyük oranda İran dillerinden çevrilen Mani ve Hristiyan metinlerinde yer alan *ki*’li birleşik tümceler, Batı Türkçesinde, Anadolu sahasında, başlangıçtan bu yana Farsçadan tercüme edilmiş eserlerde sıklıkla kullanılmıştır. Farsça “*ki*”nin yerine Türkçe “*kim*” soru adılının kullanılması dışında,

biçimsel olarak Farsça tümcelerden neredeyse hiçbir farkı bulunmayan söz konusu tümceler, Eski Osmanlıcada telif eserlerde yaygın bir biçimde kullanılmıştır (Tulum 1978: 1).

Tulum'a göre Eski Türkçe döneminde "ki" yerine soru adlı olan "kim" kullanılmaya başlanmıştır ve "kim" ki'nin çeşitli işlevlerini üstlenmiştir, bu nedenle Eski Osmanlıcada "ki" ve "kim" aynı işlevlerle yanyana kullanılmış olan iki birim olma özelliği taşımaktadır (Tulum 1978: 1).

Sarı'nın incelemelerine göre *Yüz Hadis Yüz Hikâye* adlı eserde Farsça "ki" ya da Türkçe "kim" ile oluşturulmuş çok sayıda birleşik tümce bulunmaktadır. Söz konusu tümcelerin bazılarında Farsça "ki" ve Türkçe "kim" tümcenin bir ögesini açıklamak amacıyla kullanılmıştır. Açıklanan öge yantümce işlevi üstlenmiştir. Örneğin; **özneyi açıklama:** "... *her gişi ki Tanrı korkusundan ağlaya*, ol damuya girmeye." (E54b-10) "Tanrı korkusundan ağlayan kişi, damuya girmeye.", **nesneyi açıklama:** "*Bir iş kim işlersiz* anuñ şonın gözedüñ." (E99a-9) "İşlediğiniz bir işin sonunu gözetin." (Sarı 2016: 163-165). Yavuzarslan, "ki" ve "kim" ile kurulan birleşik tümcelerin yantümcesini temel tümceye sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiil ekleriyle bağlayabileceğini ifade etmektedir (Yavuzarslan 2002: 83).

Alanyazına bakıldığında sözdizimsel değişimin

- 1) Yeniden analiz etme (reanalysis)
- 2) Uzanım / kaplam (extension)
- 3) Ödünçleme (borrowing) (Harris and Campbell 1995) olmak üzere sadece üç mekanizmasının olduğu öne sürülmektedir (Campbell, Mixco 2007: 200).

Sözdizimsel değişimin üçüncü mekanizması olan *ödünçleme* terimi tarihî Türk dillerinde artık adıl kullanımıyla doğrudan ilişkilidir. Çalışmanın bu bölümünde dilde çeşitli işlevler üstlenen *kim/ki* partikelinin niteleyici yapılar kurma özelliği üzerinde

durulacak, niteleyici yapılar oluşturulurken yararlanılan ve Farsçanın bir özelliği olup Türkçeye kopyalanan, başka bir deyişle ödünçlenen “artık adılar” konusu örneklerden hareketle ele alınacaktır. Bu sebeple ilk olarak “artık adıl (*resumptive pronoun*)”ın ne olduğu anlatılacaktır.

3.6.1. Artık Adıl

Sıfat işlevli yantümcedeki nitelenen adın boş izi yerine kullanılan adıl “**artık adıl**”⁵⁰ olarak adlandırılmaktadır (Turan 2012: 195).

David Crystal, “**resumptive**” madde başı için “Önceki unsurun anlamını bazı açılardan yineleyen bir yapı ya da unsuru ifade etmek için dilbilgisel çözümlenelerde kullanılan bir terim.” (Crystal 2008: 415) ifadelerini kullanmıştır.

Farsça, ÖNE (özne, nesne, eylem) dizilişinin görüldüğü bir dildir. Bu diziliş, kişi adılarının sıfat işlevli yantümcelerde tekrarlanarak kullanılmasına izin vermektedir. Farsçada sıfat işlevli yantümceler, baş niteleyici unsurlar (*head-modifying constituents*)dır. Tamamı, tipik olarak değişmeyen tümleyici (*complementizer*) “ke” (ki) ile gösterilmektedir. Farsça sıfat işlevli yantümceler bir boşluk (*gap*) ya da artık adıl (*resumptive pronoun*) içermektedir. Boşluk ya da artık adıl, sıfat işlevli yantümcenin nitelediği ad öbeğiyle doğrudan ilişkilidir. Bazı durumlarda sadece boşluklara izin verilirken bazı durumlarda sadece artık adılara izin verilmektedir. Hem boşlukların hem de artık adıların alternatif olarak izin verildiği bazı durumlar da bulunmaktadır (Taghvaipour 2014: 145).

---

⁵⁰ Danışmanlığını Prof. Dr. Sumru Özsoy’un yaptığı “Resumptive pronouns in Turkish / Türkçede artık adılar” adlı yüksek lisans tezi 2004 yılında tamamlanmıştır. *Bk.* Meral, Hasan Mesud (2004), *Resumptive Pronouns in Turkish*, Boğaziçi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

(1)

mærd-i [ke şoma **u** ra² diruz molaqat kærdid]...

man-RES COMP you **he** RA yesterday meet-PAST-2pl ...

The man whom you met (***him**) yesterday...

(1) numaralı örnekte sıfat işlevli yantümce artık adıyla gösterilmiştir. “**u**” (**o**) adılı, örneğin “he” tekrar eden bir biçimde kullanılmıştır (Taghvaipour 2014: 146).

Taghvaipour, çalışmasında “ke” (ki) için *tümleyici* (complementizer) terimini kullanmıştır. Ancak **particle** (*partikel / parçacık*) dilbilgisel betimlemelerde, dilbilgisel işlevli değişmez parçaları ifade etmek için kullanılan bir terim (Crystal 2008: 352) olarak tanımlanmaktadır. Dilbilgisel işlevli değişmez bir parça / parçacık olması sebebiyle bu çalışmada *kim/ki* için “partikel” teriminin kullanılması uygun görülmüştür.

Farsça sıfat işlevli yantümcelerde boşlukların ve artık adılların dağılım örüntüsü, iki faktöre bağlıdır: Bunların sıfat işlevli yantümce içerisindeki konumu, sıfat işlevli yantümcenin sınırlayıcı olup olmaması (Taghvaipour 2014: 146).

Tarihî Türk dillerine “ödünclemeye bağlı olarak ortaya çıkan sözdizimsel değişimler: *kim/ki* partikeli ile oluşturulan analitik sıfat işlevli yantümcelerde artık adıl kullanımı” konusu çerçevesinde bakıldığında *Orhon Yazıtları*’nda ortaçlarla oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerin yani sentetik sıfat işlevli yantümcelerin bulunduğu görülmektedir. Bu sebeple artık adıl kullanımına rastlanmamaktadır; çünkü *kim* partikeli Orhon Türkçesinde yer almamaktadır. Bu tezin korpusunu oluşturan Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait taranan eserlerde *kim/ki* partikeli⁵¹ ile oluşturulan analitik sıfat işlevli yantümceler yer aldığından artık adılların kullanımı söz konusudur.

---

⁵¹ Marcel Erdal da “*kim*” için “*partikel*” terimini kullanmaktadır. Erdal, *kim* partikeliyle oluşturulan sıfat işlevli yantümceleri “analitik sıfat işlevli yantümceler (*analytical relative clauses*)” başlığı altında ele almıştır (Erdal 2004: 443).

Çalışmanın içeriği doğrultusunda taranan örnek tümceler, *Orhon Yazıtları*'nda başaddan önce gelen sentetik sıfat işlevli yantümceler (*synthetical relative clauses*) bulunduğunu göstermektedir. Sentetik sıfat işlevli yantümceyle kastedilen, ortaçlarla oluşturulan sıfat işlevli yantümcelelerdir.

Orhon Türkçesinde bulunmayan *kim* partikelinin, Uygurcada yalın durumu *kim* biçiminde olan soru adılı ve belgisiz adıl *käm*, *kimni* vb.den gelme ihtimali bulunmaktadır (Erdal 2004: 447).

Yazıtlar'dan sonraki dönemi içeren Eski Türkçede, sağa dallanan (right-branching) bir ilgilendirme stratejisinin varlığı söz konusudur, ilgilendirme işleminde *kim* partikeli, seyrek olarak da *kayu* kullanılmıştır (Erdal 2004: 443).

M. Erdal, hem sentetik hem de analitik sıfat işlevli yantümcelelerin temel/üst/anatümcede yer alabileceğini belirtmekte ve konuyla ilgili olarak şu örneği vermektedir: (M III nr.6 II r3) *ol ašanmiš aš kim ol ät özintä kirür ölür* 'The eaten food which enters that body dies' (Erdal 2004: 444).

Erdal'ın verdiği *ol ašanmiš aš kim ol ät özintä kirür ölür* örneğinde sentetik sıfat işlevli yantümceyi oluşturan unsur, *-miš* biçimbirimini üzerine alan *ašanmiš* ortacıdır. Analitik sıfat işlevli yantümce ise *kim* partikeliyle kurulmuştur:

[ol ašan-miš aš [kim ol ät öz-in-tä kir-ür]] ölür

ol ašan-ORT. aš PART. ol ät öz-İYE.BUL. kir-GENİŞ Z.

O yenilmiş yiyecek ki o vücuda girer ölür

(Vücuda giren yenilmiş yiyecek ölür.)

Karahanlı Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Divânu Lugâti't-Türk*'ü “**kim**” partikeli ile oluşturulan sıfat işlevli yantümceleler açısından taradık; ancak sözü edilen türden yapılara rastlamadık. *DLT* çeviri bir eser olmadığı için bu tür yapıların kullanılmadığı düşünülmektedir.

Karahanlı Türkçesi *Satır-Arası Kur'an Tercümesi'*nden taranan şu örnekler ise Farsçadan ödünçlenen/kopyalanan tümce yapısının etkisiyle *kim* partikeline başvurularak oluşturulan analitik sıfat işlevli yantümcelerde “artık adıl”ların kullanıldığını göstermektedir. “*kim*” partikeliyle kurulan sıfat işlevli yantümcelerde nitelenen ad ile eşgönderimli olan bir “artık adıl” yer almaktadır.

1) (6) ozuşunlar yarlıkamak tapa idinizlârdin (7) ol **büstân**ka kim **anı** keḩlik-i kök yer keḩlik-i tæg
keḩlik-i tæg anutuldı anlarka kim (8) kærtgündilär täñrikä yalavaçına (398r/6), (Ünlü 2004: 223).

(Tanrı'nızdan merhamete doğru, Allah'a ve peygamberine inananlar için hazırlanan, genişliği gökle yerin genişliği gibi olan o cennete koşuşun.)

[ol **büstân**-ka [kim **a-nı** keḩlik-i kök yer keḩlik-i tæg
ol büstân-YÖN. PART. a-GEN. keḩlik-İYE.3.TEK. kök yer keḩlik-İYE.3.TEK. tæg
anut-ul-dı anlar-ka kim kærtgün-di-lär
anut-EDİL.GEÇMİŞ Z. anlar-YÖN. PART. kærtgün-GEÇMİŞ Z.3.ÇOĞ.
täñri-kä yalavaç-ı-η-a]]
täñri-YÖN. yalavaç-İYE. 3.TEK. YÖN.

(1) numaralı örnekte yer alan sıfat işlevli yantümcede **büstân** sözcüğünün nitelendiği ve bu sözcükle eşgönderimli olan “**anı**” artık adının kullanıldığı görülmektedir.

2) (5) äwürgäy ök miz seni **ol kıblä**ka kim tilär säñ **anı** (17r/5 (Kök 2004: 15).

äwürgäy ök miz seni [ol **kıblä**ka [kim tilär säñ **anı**]]

döndür-ecek biz sen-i o kible-ye ki dile-r sen onu

(Seni dilediğin o kibleye döndüreceğiz.)

[ol kıblä-ka [kim tilä-r säñ a-nı]]

ol kıblä-YÖN. PART. tilä-GENİŞ Z. säñ a-BEL.

(2) numaralı tümcede nitelenen unsur **kıblā** sözcüğüdür ve önünde işaret / gösterme sıfatı (o) bulunmaktadır. **ol kıblā** ad öbeğiyle eşgönderimli olan artık adıl ise metinde görüldüğü üzere *tilā-* eyleminin nesnesi konumunda olan “**anı**”dır.

Harezmi Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Kısaşü'l-Enbiyā*'dan ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Münebbihü'r-Rākidīn*'den taranan örneklere bakıldığında da ödünçlenen Farsça tümce yapısına bağlı olarak “artık adıl”ların kullanıldığı ve Farsça dil özelliklerinin kopyalandığı görülmektedir. “**kim/ki**” partikeliyle oluşturulan sıfat işlevli yantümcede nitelenen ad ile eşgönderimli olan bir “artık adıl”ın varlığı belirtilen tarihî metinler için de söz konusudur.

1) (17) **Ol arık** kim Hızır ve İlyās **andın** suw iç-er-êrdiler. Kırudı, uçmağın ta‘ām kēlmes (18) boldı, çāre tapmadılar, êlge kirdiler, bir kırtka évinge keldiler, ta‘ām tilediler (*KE*, 160v/17-18).

“**kim**” partikeliyle oluşturulan sıfat işlevli yantümce:

[**Ol arık** [kim Hızır ve İlyās **an-dın** suw iç-er-êr-di-ler]] kıru-dı

Ol arık PART. Hızır ve İlyās a-n-AYR. suw iç-GÖR. êr-GEÇMİŞ Z.3.ÇOĞ.

O arık ki Hızır ve İlyas ondan su iç-er i-diler kurudu

Hızır ve İlyas'ın su içtiğı o arık kurudu.

(1) numaralı örnek günümüz Türkçesine “Hızır ve İlyas'ın su içtiğı o arık kurudu, cennetten yiyecek / yemek gelmez oldu, çare bulmadılar, memlekete girdiler, bir yaşlının evine geldiler, yemek / yiyecek istediler.” biçiminde aktarılabilir. Metinde görüldüğü üzere **ol arık** ad öbeği nitelenmektedir ve **ol arık** ad öbeği ile eşgönderimli olan “**andın**” artık adılı kullanılmıştır. Artık adıl içeren “**Ol arık** kim Hızır ve İlyās **andın** suw iç-er-êrdiler” yantümcesi, “**Ol arık** kim Hızır ve İlyās **andın** suw iç-er-êrdiler kırudı” temel tümcesinin öznesi konumundadır. Bu sebeple (1) numaralı örnekte yer alan “**Ol arık** kim Hızır ve İlyās **andın** suw iç-er-êrdiler. Kırudı,” yazımı “**Ol arık** kim Hızır ve İlyās **andın** suw iç-er-êrdiler kırudı” biçiminde yeniden düzenlenmelidir; çünkü “iç-er-êrdiler”

temel/üst/anatümecenin yüklemi değil “**kim**” partikeli ile oluşturulan ve tam çekimli bir eylem içeren yantümecenin yüklemine bir parçasıdır. Temel/üst/anatümecenin yüklemi ise “**kurudı**”dır.

2) (14) Su’âl: ‘âlem içinde kayu **yèr-dür** kim **anġa** bir yolu kün tēgdi, ağın tēgmegey? Cevāb (15) ol turur kim: Nīl deryāsı turur. Mūsī ‘aşā birle urganda suwlar ayrılıp deryā tüpige kün (16) tüşdi, ağın tüşmegey (*KE*, 115v/14-16).

(Soru: Dünyada güneş ışığının bir kez ulaştığı, başka ulaşmayacağı (yer), hangi yerdir? Cevap odur ki: Nil deryasıdır. Musa, asayla vurduğunda sular yarıp denizin dibine güneş ışığı düştü, başka düşmeyecek.)

‘âlem içinde [kayu **yèr-dür** [kim **anġa** bir yolu kün tēgdi, ağın tēgmegey?]]

dünya iç-inde hangi yer-dir ki o-na bir kez gün deġ-di başka deġ-meyecek

Dünyada güneş ışığının bir kez ulaştığı, başka ulaşmayacağı (yer), hangi yerdir?

[kayu yèr-dür [kim anġ-a bir yolu kün tēg-di, ağın tēg-me-gey?]]

kayu yèr-BİLD. PART. anġ-YÖN. bir yolu kün tēg-GEÇMİŞ Z. ağın tēg-NEG.GEL. Z.

KE’den alınan (2) numaralı örnek tümcede görüldüğü üzere nitelenen unsur **yèr** sözcüğüdür ve başad olan bu sözcükle eşgönderimli olma özelliği taşıyan “**anġa**” artık adılı kullanılmıştır.

3) ‘Alī ražiye Allāhu ‘anhu dēdi kim bu **bir günāhdur** ki hīç [N230a] bir ümmet **bunı**⁵² işlemedi illā Lūt kavmi işledi (*MR*), (Yavuzarslan 2002: 454).

(‘Alī ražiye Allāhu ‘anhu, “Bu, hiçbir ümmetin işlemediği sadece Lut kavminin işlediği bir günahdır.” dedi.)

“**ki**” partikeliyle oluşturulan sıfat işlevli yantümce:

[bu **bir günāhdur** [ki hīç bir ümmet **bunı** işlemedi illā Lūt kavmi işledi]]

Bu, hiçbir ümmetin işlemediği sadece Lut kavminin işlediği bir günahdır.

⁵² Artık adıl, bir işaret adılıdır: *bu*

[bu bir günāh-dur [ki hīç bir ümmet bu-nı işle-me-di
bu bir günāh-BİLD. PART. hīç bir ümmet bu-BEL. işle-NEG.GEÇMİŞ Z.
illā Lūt kavm-i işle-di]]
illā Lūt kavm-İYE.3.TEK. işle-GEÇMİŞ Z.

(3) numaralı metinde görüldüğü üzere **bir günāh** ad öbeği nitelenmektedir ve bu ad öbeğiyle eşgönderimli olan **bunu** artık adılı kullanılmıştır.

4) Resül ‘aleyhi’s-selām buyurdı kim **yedi t̄ayife** var kim Hāḡ Ta‘ālā (11) kıyāmet gününde **bulara** nazar-ı rahmet kılmaya (MR), (Yavuzarslan 2002: 454).

(Resul aleyhisselam, Hak Teâlâ’nın kıyamet gününde acıyarak bakmayacağı yedi bölüğün bulunduğunu buyurmaktadır.)

[**yedi t̄ayife** var [kim Hāḡ Ta‘ālā kıyāmet gün-in-de **bular-a** nazar-ı
yedi t̄ayife var PART. Hāḡ Teâlā kıyāmet gün-İYE.3.TEK. bular-YÖN nazar-ı
rahmet kı-l-ma-ya]]
rahmet kı-l-NEG.İST.3.TEKİL.

(Hak Teâlâ’nın kıyamet gününde acıyarak bakmayacağı yedi bölük var.)

(4) numaralı metinde bulunan “**kim**” partikeliyle oluşturulmuş sıfat işlevli yantümcede nitelenen unsur **yedi t̄ayife** ad öbeğidir ve bu ad öbeğiyle eşgönderimli olan **bulara** artık adılına yer verilmiştir.

5) **şol kimseler** kim **anlar** mescidi (6) mesken edindiler anda zikir ‘ibādet kılmāğı kendülere h̄irfet kıldılar (MR), (Yavuzarslan 2002: 494).

(Mescidi mesken edinen şu kişiler, onda zikir ibadeti yapmayı kendilerine iş ettiler.)

[**şol kimse-ler** [kim **a-n-lar** mescid-i mesken edin-di-ler]]
şol kimse-ÇOK. PART. a-n-ÇOK. mescid-BEL. mesken edin-GEÇMİŞ Z. 3.ÇÖĞ.

(5) numaralı metinde görüldüğü üzere “**kim**” partikelinden yararlanılarak oluşturulan sıfat işlevli yantümcede **şol kimseler** ad öbeği nitelenmektedir ve belirtilen ad öbeğiyle eşgönderimli olma özelliği taşıyan **anlar** artık adılı kullanılmıştır.

3.7. Yeni Bir Sıfat İşlevli Yantümce Oluşumu: *Sıfat + Bolğan / Olan + Ad*

Modern Türkçede *ol-* eylemi üzerine *-an* biçimbiriminin getirilmesiyle oluşturulan *olan* ortacının tümceden çıkarılması sonucunda tümcenin dilbilgisel açıdan kabuledilemez olarak nitelendirileceği örnek tümceler aşağıda sunulmuştur. Söz konusu ortacın tümceden çıkarılmama sebepleri ise her bir örneğin altında belirtilmiştir.

a) Sıfat işlevli yantümcenin yüklemine bir parçası olup yardımcı eylem olarak kullanılan *olan* ortacı:

“Güzel haberi duyunca mutluluktan **sarhoş olan genç** büyük bir parti vermeye hazırlanıyor.” tümcesinde *olan* ortacı, sıfat işlevli yantümcenin yüklemi olan birleşik eylemin (*sarhoş olmak*) bir parçası olması nedeniyle tümceden atılamamaktadır. Tümceden çıkarılması durumunda ise anlatım yarım kalmakta, ileti alıcıya doğru bir biçimde ulaşmamakta ve dilbilgisel açıdan bozuk bir tümce ortaya çıkmaktadır:

* *Güzel haberi duyunca mutluluktan sarhoş genç büyük bir parti vermeye hazırlanıyor.*

b) Başıbozuk yapılar oluşturmada kullanılan *olan* ortacı:

“**İki çocuğu olan teyzem** bir kasabada doktorluk yapıyor.” tümcesi de *olan* ortacı olmadan bozuk bir tümce olarak nitelendirilecektir; çünkü derin yapıda söz konusu tümce “Teyzemin iki çocuğu var ve teyzem bir kasabada doktorluk yapıyor.” biçiminde yer almaktadır. *Teyze* sözcüğü nitelenmek istendiğinde “iki çocuğu olan teyzem” başıbozuk yapısı ortaya çıkmaktadır:

[___ iki çocuğu olan] teyzem (Teyzemin iki çocuğu var.)

Yantümce, “sahip olmak” anlamını taşıyan *olan* ortacı olmadan kullanılamamaktadır; çünkü söz konusu ortaç “*iki çocuğu olan*” eylem öbeğinin başı konumundadır. Bu sebeple bu örnek için başsız bir eylem öbeği düşünülemez. ***İki çocuğu olan teyzem*** kuruluşunda yer alan *olan* ortacı yardımcı eylem değildir. Örnekte görüldüğü üzere *iki çocuğu olmak* “iki çocuk dünyaya getirmek” anlamında kullanılmamıştır. Bu

sebeple *olan* ortacının sözdizimsel bir işlevinin bulunduğu; ancak “çocuk dünyaya getirmek” manasında anlamsal bir işlevinin bulunmadığı söylenebilir. Derin yapıda yer alan “Teyzemin iki çocuğu var.” tümcesinde yüklem olan “var” sözcüğü sıfat işlevli yantümcede *olan* ortacına dönüşmüştür.

MR'de yer alan “**‘aklı olan kimse** bundan çok [N249a] ma'nī fehm eder cehd et ki andan biri sen olasın (*MR*), (Yavuzarslan 2002: 482) (Aklı olan kimse bundan çok anlam çıkarır, çalış ki onlardan biri sen ol.) örneğinde **‘aklı olan kimse** kuruluşu derin yapıda “Kimsenin / kişinin aklı var, kişi / kimse akla sahiptir.” biçimindedir. **Kimse** sözcüğünün nitelenmesi durumunda **‘aklı olan kimse** başıbozuk yapısı ortaya çıkmaktadır:

[___ akli olan] kimse

Derin yapıdaki anatümce: *Kimsenüñ akli vardır.*

Bu yantümce de “sahip olmak” anlamını içeren *olan* ortacı olmadan kullanıldığında dilbilgisel açıdan bozuk olacaktır; çünkü *olan* ortacı eylem öbeğinin başıdır.

c) Başsız sıfat işlevli yantümce kurmada başvurulanan *olan* ortacı:

“*Ebru'nun iki kardeşi var. Biri hiç yurtdışına çıkmadı ve bekar. Yıllardır **ülkeden uzak olan** ise dün İtalya'da evlenmiş.*” örneğinde görüldüğü üzere bağlama bakıldığında sıfat işlevli yantümcenin başı olabilecek unsur, başka bir ifadeyle “kardeş” sözcüğü yüzey yapıda yer almamaktadır (*evden uzak olan kardeşi*) ve *olan* ortacı baş konumunda bulunmaktadır. Söz konusu yapı, başsız sıfat işlevli yantümceler olarak adlandırılmaktadır. Bu örnek için de **ülkeden uzak olan** eylem öbeğinin başı olarak nitelendirilen *olan* ortacının tümceden silinmesi söz konusu olamaz. Ortacın silinmesi durumunda **“Ebru'nun iki kardeşi var. Biri hiç yurtdışına çıkmadı ve bekar. Yıllardır **ülkeden uzak** ise dün İtalya'da evlenmiş.*” bozuk tümcesi ortaya çıkacaktır. Sıfat işlevli yantümcede aynı anda hem başadın hem de ortacın silinmesi mümkün değildir.

KE'den taranan aşağıdaki örnekte “**za'ıf ulnung ulı, küngnüń künđi bolđanlar**” sıfat işlevli yantümcesinde baş olan unsurun yüzey yapıda bulunmadığı ve **bolđanlar** ortacının baş olması sebebiyle sıfat işlevli yantümceden silinemeyeceği görölmektedir.

(17) men-dėđ za'ıf ulnung ulı, küngnüń künđi bolđanlarđa (18) azretđin⁵³ ne beřaret keltürdüń? (*KE*, 219r/17-18).

(Benim gibi güçsüz/zayıf kölenin kölesi, cariyenin cariyesi olanlara huzurdan ne müjde getirdin?).

Daha detaylı yapılan bir araştırma sonucunda yukarıda belirtilen *a*, *b*, *c* maddelerine *olan* ortacı olmadan kullanılamayan yapıları içeren yeni maddeler eklenebilir.

a, *b*, *c* örnekleri göröldüğü üzere “alttümce” olarak adlandırılan sıfat işlevli yantümceler içermektedir.

Modern Türkçede tümceler oluşturulurken sıfat yerine sıfat işlevli yantümcelerden yararlanılabilir: “*güzel kadın*” yerine “*güzel olan kadın*”. Böylece sabit / durağan içeriklerin dışına ıkılarak canlılık içeren anlatımlara ulaşılmaktadır. Hangi kuruluşun tercih edileceği konusunda sunulacak içerikler bakımından ne tür bilgilerin, hangi ayrıntıyla verileceği etkili olmaktadır. Ayrıca kullanım amacı ve bağlam da bu noktada belirleyicidir (Erkman Akerson, Ozil 2015: 209).

Daha önce yukarıda *olan* ortacının bazı yapılar içerisinde kullanımının zorunlu olduğu belirtilmişti. Ancak Akerson ve Ozil'in de ifade ettiği gibi Modern Türkçede kimi zaman *sıfat+ad* biçimindeki kuruluşlara, yani ad öbeklerine başvurulurken kimi zaman da *sıfat+olan+ad* biçimindeki kuruluşlara başvurulabilmektedir. *sıfat+olan+ad* kuruluşundan *olan* ortacı silindiğinde dilbilgisel açıdan bozukluk söz konusu olmasa da farklı bir yapıya geiş olduğu, başka bir ifadeyle sıfat işlevli yantümceden ad öbeğine

---

⁵³ Mevlı ta'ālā

geçildiği söylenebilir. Bu bölümde “Tarihî metinlerde *sıfat + bolğan / olan + ad* biçimindeki kuruluşun ortaya çıkış sebebi üzerinde durulacaktır.

Yukarıda verilen bilgiler ve yapılan yorumların ardından tarihî Türk dillerine *sıfat + bolğan / olan + ad* biçiminde oluşturulan kuruluşlar açısından bakılacak olursa *Orhon Yazıtları*’nda *ğan* biçimbirimiyle oluşturulan *bolğan* ortacına ve bu ortaçla kurulan *sıfat + bolğan / olan + ad* yapısına rastlanmamaktadır. Eski Uygur Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, *Irk Bitig* ve elektronik korpus olan *VATEC* (Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus “İslam Öncesi Eski Türkçe Metinler: Elektronik Corpus”) taranmış; ancak yapılan taramalar sonucunda *sıfat + bolğan / olan + ad* biçimindeki kuruluşlarla karşılaşmamıştır.

Orhon Yazıtları ve taranan Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde *sıfat + bolğan / olan + ad* yapısına rastlanmamasının sebebi o dönemlerde dilde böyle bir yapının gelişmemesine veya böyle bir yapının var olsa bile o dönemin yazılı metinlerinin yetersiz olmasından dolayı bu yapıya rastlanmaması gibi durumlara dayandırılabilir.

Somut verilerden hareketle, taranan ilk dönem metinlerinde ve *DLT*’te yer almadığı söylenebilen *sıfat + bolğan / olan + ad* kuruluşu, Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi yazılı metinlerinde kullanılmıştır. Bu kuruluşun ortaya çıkma nedeni olarak derin yapıda yüklemi sıfat olan bir tümcenin yüzey yapıya çıkarken ortaçlı yapıya, başka bir ifadeyle sıfat işlevli bir yantümceye dönüştürülmesi gösterilebilir.

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Kıssaşü’l-Enbiyâ* ve *Nehcü’l-Ferâdis*’ten taranan *sıfat + bolğan / olan + ad* biçimindeki kuruluşlar aşağıda yer almaktadır:

1) (4) Şeytân bildi kim ferîşteler mancınîkni (5) basıp tururlar, bir arıĝ pāk kişi bolup keldi, kâfırlarĝa aydı: siz munı tuta bilmes-siz, (6) ammâ mununĝ bir hîlesi bar, **yawuz bolğan hatunlarını** keltürgü erenler olarnıĝ (7) birle fâhişe kılsalar ançada mancınîk kıpar, tedi (*KE*, 41v / 4-7).

(Şeytan meleklerin mancınığı aldığını bildi, iyi amel sahibi bir kişi olarak geldi, kafirlere dedi: “Siz bunu tutamazsınız ama bunun bir hilesi var, kötü olan kadınları getirecek erkekler onlarla zina yapsalar o anda mancınık yükselir.” dedi.)

(1) numaralı örnekte **yawuz bolğan** sıfat işlevli yantümcesi, **hatunlar** başadını nitelemektedir. **yawuz bolğan hatunlar** kuruluşu, derin yapıda yüklemi sıfat olan “*Hatunlar yawuz turur.*” tümcesinden türemiştir. Derin yapıdaki basit tümcenin yüklemi olan “yawuz turur” dönüşümler sonucu sıfat işlevli yantümcede **yawuz bolğan** biçimini almıştır.

Derin yapıdaki anatümce: *Hatunlar yawuz turur.*

Sıfat işlevli yantümce: [____ yawuz bolğan] hatunlar

2) (5) Taqı bu tört ming altun kim sanğa (6) atadın qaldı, cümlesini helāk qılding, **bu fānī bolğan dünyā**ke harc qılding, tēp üküş va’z ve nasīhat qıldı (NF, 425 / 5-6).

(“Sana babadan kalan bu dört bin altının tamamını yok ettin, bu fani olan dünyaya harcadın.” diye birçok vaaz ve öğüt verdi.)

(2) numaralı örnekte “**bu fānī bolğan dünyā**” [**bu fānī bolğan**] dünyā kuruluşu yer almaktadır. Nitelenen unsur ise dünyā başadıdır. “**bu fānī bolğan dünyā**” kuruluşu, derin yapıda yüklemi sıfat olan “*Bu dünyā fānī turur.*” tümcesinden gelişmiştir. Derin yapıdaki basit tümcenin yüklemi olan “*fānī turur*”, sıfat işlevli yantümcede **fānī bolğan** biçimine dönüşmüştür.

Derin yapıdaki anatümce: *Bu dünyā fānī turur.*

Sıfat işlevli yantümce: [Bu ____ fānī bolğan] dünyā

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Münebbihü’r-Rākidīn* de **sıfat + bolğan / olan + ad** kuruluşu açısından incelenmiş ve aşağıda yer alan örneklere ulaşılmıştır.

1) anuñiçün ki **mütekebbir olan kimse** kâdir degül ki kendü nefesine hayrâtdan ne (6) şanursa bir mü'min kardaşına dahı anı şana ya hoz kimseye alçaklık kıla (MR), (Yavuzarslan 2002: 128).

(onun için ki **büyük / yüce olan kimse** kudret ve kuvvet sahibi değil ki kendisi için ne iyilik isterse bir mümin kardeşi için de onu istesin ya da herhangi birine alçaklık etsin.)

(1) numaralı örnekte görüldüğü üzere “**mütekebbir olan**” sıfat işlevli yantümcesi başad olan **kimse** sözcüğünü nitelemektedir. “**mütekebbir olan kimse**” kuruluşu, derin yapıda yüklemi sıfat olan “*Kimse mütekebbir durur.*” tümcesinden gelişmiştir. Derin yapıdaki basit tümcenin yüklemi olan “**mütekebbir durur**”, gerçekleşen dönüşümler sonucu sıfat işlevli yantümcede **mütekebbir olan** biçimini almıştır.

Derin yapıdaki anatümce: *Kimse mütekebbir durur.*

Sıfat işlevli yantümce: [____ mütekebbir olan] kimse

2) Yā Mūsā eger **nemmām (15) olan kimseler** fi‘line tevbe kılmasa tā şol vaqte erişse kim cān hulkūma gele (16) dili tolaşa ve kelime-i şehādeti dēyemeye (MR), (Yavuzarslan 2002: 241).

(Ya Musa! Eğer **arabozucu olan kimseler** yaptığı işlere tevbe edemeyip can çekişirse dili dolanacak ve kelime-i şhadet getiremeyecek.)

(2) numaralı örnekte **nemmām olan** sıfat işlevli yantümcesi, çokluk biçimbirimini üzerinde taşıyan **kimseler** başadını nitelemektedir. **nemmām olan kimseler** kuruluşu, derin yapıda yüklemi sıfat olan “*Kimseler nemmām durur.*” tümcesinden gelişmiştir. Derin yapıdaki basit tümcenin yüklemi olan “*nemmām durur*”, dönüşümler sonrasında sıfat işlevli yantümcede **nemmām olan** biçimini almıştır.

Derin yapıdaki anatümce: *Kimseler nemmām durur.*

Sıfat işlevli yantümce: [____ nemmām olan] kimseler

3.8. Bağlılaşık İlgilendirme İle Oluşturulan Sıfat İşlevli Yantümcelerinin Gelişimi

Tarihî Türk dillerindeki “bağlılaşık ilgilendirme (*correlative relativisation*)” yapılarını değerlendirmeye ve taranan örnek yapıları incelemeye geçmeden önce Modern Türkçe açısından konunun içeriğine ilişkin temel bilgilere ve örneklere yer verilecektir. Temel bilgilerin sunumu, tarihî metinlerden taranan örneklerin analizlerinin daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır.

Bağlılaşık yantümceler, üsttümceye/anatümceye (*matrix clause*) eklenen sıfat işlevli yantümcelelerdir ve nitelenen ad öbeğine eklenmezler. Birçok dilde bu tür sıfat işlevli yantümceleler bulunmaktadır (Davidson 2008: 1). Bağlılaşık yantümceleler ve ilişkili olduğu unsurlar, artgönderimsel olarak (*anaphorically*) birbirine bağlıdır ve birbirine yakın olmak zorunda değildir (Davidson 2008: 6).

Bu bölümün konu başlığında geçen *bağlılaşık ilgilendirme* (*correlative relativisation*) teriminin kapsamına giren yapılar için Fatma Erkman Akerson ve şeyda Ozil ortak çalışmalarında “*niteleme işlevli koşul yantümceleleri*” ifadesini kullanmıştır. Niteleme işlevli koşul tümcesiyle iki ayrı işlev (koşul ve niteleme) değil koşulu işaretleleyen biçimbirimle kurulan niteleme tümceleleri, yani sadece niteleme işlevi kastedilmektedir.

Akerson ve Ozil’e göre koşul biçimbirimiyle kurulan tümceleler, Türkçede sıfat işlevli yantümcelelerin yerine niteleme yapmak için kullanılabilen ve en sık başvurulan tümcelelerdir. Bu tür yantümcelelerde “*hangi*” sözcüğünün ardından nitelenen unsur gelmektedir. “*Hangi taşı kaldır-san, altından apanoğlu çıkıyor.*” tümcesinde nitelenen unsur “taş”tır ve bu sözcük niteleme işlevi gören koşul yantümcesi içerisinde yer almaktadır. Konuşma ortamlarında böyle nitelemelere sıklıkla rastlanmaktadır. “*Hangi*” sözcüğünü içeren kuruluşlarda sadece sınırlayıcı işlev görülmektedir (Erkman Akerson, Ozil 2015: 253).

Akerson ve Ozil koşul ifade eden tümcelerde eylemlerin neredeyse tam anlamıyla donanımlı olduğunu, eylem üzerine önce -sA biçimbiriminin eklendiğini, daha sonra ise tüm kişi çekimsel biçimbirimlerinin eklenebildiğini ve -sA biçimbiriminden önce de zaman, kip, görünüş işaretleyicilerinin yer aldığını belirtmektedir:

a) “Hangi işe **başlasa-m / başlasa-n / başlasa-Ø / başlasa-k / başlasa-nız / başlasa-lar**, yarıda kalıyor.”

“**Başla-dığım / başla-dığın / başla-dığı**... her iş yarıda kalıyor.”

b) “Hangi resmi **beğen-iyorsan**, (onu) alalım.”

“Senin **beğen-diğin** resmi alalım.”

c) “Hangi filmi **görmek iste-rsen**, (ona) gideriz.”

“Senin **görmek iste-diğin** filme gidelim.”

d) “Hangi işe **başla-mışsam / başla-dıysam**, yarıda kaldı.”

“**Başla-dığım** her iş yarıda kaldı.”

e) “Hangi işten **başla-yacaksam / başla-malıysam** (onu) açıkla.”

“**Başla-yacağım / başlamak zorunda ol-duğum** işi açıkla.”

f) Sınavı hangi aday **başar-ırsa / başar-dıysa / başar-mışsa**, onu işe alacağız.”

“Sınavı **başar-an** adayı işe alacağız.”

Yukarıda yer alan örnekler, koşul tümcelerine başvurularak yapılan nitelermelerin tamamının sıfat işlevli yantümecelerle de yapılabildiğini göstermektedir (Erkman Akerson, Ozil 2015: 253). Sıfat işlevli yantümecelerde eylem üzerinde bazı özellikler gösterilemediği için yardımcı unsurlardan yararlanılmaktadır: *-meliysem* yerine sıfat işlevli yantümceden de görüldüğü üzere “*başlamak zorunda olduğum*” kuruluşu kullanılmaktadır (Erkman Akerson, Ozil 2015: 254).

Niteleme işlevli tümceler oluşturabilmek için -sA biçimbirimiyle kurulan yapılarda belgisiz adıl işlevi üstlenen “kim”e de başvurulmaktadır.

“26 numaralı bileti kim çekmişse, o gelsin!” tümcesine bakıldığında belirlenim değerinin düşük olduğu görülmektedir. “Bilet çeken” bireylerin oluşturduğu bir kümeden bir birey “belli bir sayıyı” çekmiştir. Buna bağlı olarak yapılan bu niteliklemeyle “genel bilet çekenler” kümesi teke indirgenmiştir. Küme sınırlandırılmasına rağmen söz konusu tek üyenin kim olduğu daha netleşmemiştir. Belirtisizliğin ortadan kalkması “izleyicilerden biri 26 numaralı biletle ortaya çıktığı zaman” gerçekleşecektir (Erkman Akerson, Ozil 2015: 256-257).

3.8.1. Tarihî Türk Dillerinde Bağlılaşık İlgilendirme ve Araçları

Tarihî Türk dillerinde *bağlılaşık ilgilendirme* konusunu ele aldığımızda *Orhon Yazıtları*'nda *kim* ve *kayu* ile oluşturulan *bağlılaşık ilgilendirme* örneklerine rastlanmadığı görülmektedir. Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde ise yeni bir sıfat işlevli yantümce örüntüsüne/yapısına geçiş olmasıyla birlikte *kim* ve *kayu*, “bağlılaşık ilgilendirme araçları” olarak kullanılmıştır. Tez için oluşturulan korpusta yer alan eserlerin taranması sonucu Karahanlı Türkçesi döneminde *kim* ve *nü*, Harezmi Türkçesi döneminde *kim*, *ḳayu* ve *né*, Eski Anadolu Türkçesi döneminde *kim*, *ḳanḳı* ve *ne* gibi bağlilaşık ilgilendirme araçlarına başvurulduğu görülmektedir. Ayrıca tarihî Türk dillerinde bir adıl içeren ad öbeğiyle de bağlilaşık ilgilendirmenin yapılabildiği örnekler mevcuttur: *ne yir*.⁵⁴

M. Erdal da Orhon Türkçesinden sonraki dönemi kapsayan Eski Türkçede, *kim* partikelinin seyrek olarak da *kayu*'nun kullanıldığını belirtmektedir (Erdal 2004: 443).

Birçok Türk dilinde olduğu gibi Eski Uygurca da iki tümcecikli bir tümce örüntüsüne (a two-clause sentence pattern) sahiptir. Yantümce, bir soru adılı-belgisiz adıl ve *-sAr* ile oluşturulan bir eylem biçimi içermektedir. Temel/üst/anatümcede açık ya da

---

⁵⁴ Marcel Erdal'a ve Rus ekolüne göre *ne yir* ad öbeğindeki *ne* birimi adıdır. Türkiye Türkolojisine göre ise *ne* birimi soru sıfatı olarak adlandırılmaktadır.

örtük bir biçimde artık (tekrar) gönderim (*resumptive reference*) bulunmaktadır (Erdal 2004: 499). Artık / tekrar gönderim ya artık adıyla ya da artık adlı içeren öbeklerle yapılabilmektedir.

Adıl, değişken bir argüman olarak işlemektedir. Bu tür durumlarda bir ilgi adından bahsetmek yanlış olacaktır; çünkü bu durum, söz konusu unsurun belirsiz-genelleyici anlamını gizleyecektir. Sonuçta oluşan içerik, genelleyici ilgilendirmeye eşittir. *tavar kimniġ üklisä bağlik aņar kărgäyür*⁵⁵ ‘Whoever acquires much wealth, being a *bäg* befits him’. Değişken, yantümcedeki öznenin (*tavar* ‘wealth’) sahibidir; temel/üst/anatümcede yönelme durumu alan nesnesidir. *Kimniġ* ve *aņar* sözcükleri birbiriyle ilişkilidir. İçerik, koşullu / şartlı yapıya da çevrilebilir: ‘If anybody acquires much wealth, it befits him to become a *bäg*.’ (Erdal 2004: 500). *tavar kimniġ üklisä bağlik aņar kărgäyür* örneği ayraçlama tekniğiyle şu şekilde gösterilebilir:

[*tavar kimniġ üklisä*] bağlik aņar kărgäyür

*Kimniġ tamarï yogun bolsar kanagï yeņil*⁵⁶ (TT VII 42,3) ‘If somebody has thick veins, it is easy to let his blood’ ve *kimdä birök kertgünĉ bar ärsär ol kişi temin ĉin kişi tetir*⁵⁷ (TT V B 112-113) ‘Whoever possesses faith, however, that person is straightway called a true person.’ (Erdal 2004: 500). Ayraçlama tekniği kullanılarak *Kimniġ tamarï yogun bolsar kanagï yeņil* örneği şöyle çözümlenebilir:

[*Kimniġ tamarï yogun bolsar*] kanagï yeņil

Bu örnekte görüldüğü üzere belgisiz adıl işlevi üstlenen “**kim**” üzerinde tamlayan biçimbirimi yer almaktadır. Temel/üst/anatümcede belgisiz adıyla (yantümcede bulunan)

---

⁵⁵ Kim çok mal varlığı elde ederse beylik ona yakışır. / Çok mal varlığı elde edene beylik yakışır. / Kimin çok mal varlığı varsa beylik ona yakışır.

⁵⁶ Kimin damarı kalınsa onun kanını almak kolaydır. Damarı kalın olanın kanını almak kolaydır.

⁵⁷ Kim inanca / imana sahipse ancak o kişi hemen gerçek / doğru kişi olarak adlandırılır. / Kimde iman / inanç varsa ancak o kişi hemen gerçek / doğru kişi olarak adlandırılır.

ilişkili olan bir artık adılın bulunmadığı görülmektedir. Ancak derin yapıda belgisiz adıyla ilişkili olan birim *aniñ*'dir.

Örnekler belgisiz adılın tamlayan, bulunma durumunda olduğunu göstermektedir. Normalde belgisiz adıl, yalın durumdadır ve belki de bu sebeple yantümecenin başında sıklıkla görülmektedir. Yantümcede yer alan bu unsur, normalde temel/üst/anatümecenin de öznesidir: *kim ölüť ölürgüči ärsär, ol ayig kilinč tüšin kántü özi aşayur* (U IV C 119-121) 'Whoever is a murderer, he will himself suffer the result of that sin' (Erdal 2004: 500-501). Söz konusu örnek "Kim katilse, o günahının sonucuna (kendisi) katlanacaktır. / Katil olan günahının sonucuna (kendisi) katlanacaktır." biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilir. *kim ölüť ölürgüči ärsär, ol ayig kilinč tüšin kántü özi aşayur* örneği, ayraçlama tekniğiyle gösterilecek olursa:

[kim ölüť ölürgüči ärsär] ol ayig kilinč tüšin kántü özi aşayur

Bu örnekte görüldüğü üzere, işlevi belgisiz adıl olan "*kim*" üzerinde herhangi bir biçimbirim bulunmamaktadır. Temel/üst/anatümcede, belgisiz adıyla (yantümcede bulunan) ilişkili olan unsur ise *ol*'dur.

Ol ödün qañı qan yarlıy yarlıyqadı kim taluyqa barayın tesär kiriñlär oylum teginkä eş boluñlar (*İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, XXI-XXII), (Hamilton 2011: 21). (O zaman babası han buyurdu: "Kimler 'okyanusa gideyim.' derlerse gelsinler (saraya girsinler) ve oğlum prensin arkadaşı olsunlar (*İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, XXI-XXII), (Hamilton 2011: 21). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'nde yer alan bu örnek tümcenin günümüz Türkçesine aktarımı "O zaman babası han buyurdu: "Okyanusa gideyim diyenler gelsinler (saraya girsinler) ve oğlum prensin arkadaşı olsunlar." biçiminde de yapılabilmektedir. Yantümcede yer alan ve belgisiz adıl işlevini üstlenen *kim*, ana/temel/üsttümecenin öznesidir: *kim taluyqa barayın tesär kiriñlär*. Temel/üst/anatümecenin yüklemi olan *kiriñlär* (3. çoğul kişi) yantümecenin öznesinin de 3. çoğul kişi olduğunu göstermektedir; ancak belgisiz adıl yantümcede *kimler* biçiminde

değil *kim* biçimindedir ve çokluk biçimbirimi almamıştır. *kim taluyqa barayın tesär kirinlär* örneği ayraçlama tekniğiyle şu şekilde gösterilebilir:

[*kim taluyqa barayın tesär*] *kirinlär*

Değişken, bir adıl içeren ad öbeği de olabilmektedir: *nägü sakinč sakinsar sän, bütmäz*⁵⁸ (TT VII 28,4) ‘Whatever plans you are considering, they will not materialize.’ *amti köñülündäki nă busuşuñ sakinčij ärsär ... irak tarkargil*⁵⁹ (TT X 136) ‘Get rid of any sorrow or worry there is in your heart ...’ *är-* eylemi burada “varoluş” ifade etmektedir. Dikkate değerdir ki bu örneklerde ana/temel/üsttümcede artık adıl bulunmamaktadır (Erdal 2004: 501). Erdal’dan alıntılan örnekler, ana/temel/üsttümecenin ve yantümecenin sınırlarının belirtilmesi açısından ayraçlama tekniğine başvurulmuş şu şekilde gösterilebilir:

[*nägü sakinč sakinsar sän*] *bütmäz*

Görüldüğü üzere *nägü sakinč sakinsar sän* kuruluşu, ana/temel/üsttümecenin öznesi konumundadır.

[*köñülündäki nă busuşuñ sakinčij ärsär*] ... *irak tarkargil*

köñülündäki nă busuşuñ sakinčij ärsär kuruluşu, görüldüğü üzere ana/temel/üsttümecenin tümleci konumunda bulunmaktadır.

Bir adımsız belgisiz adıl (*adnominal indefinite pronoun*) ve temel/üst/ana/temel/üsttümcede onunla ilişkili bir birimin (*correlate*) bulunduğu da görülmektedir: (*kayu kişi ög kañ köñlin bertsär, ol tinlig tamuluk bolur*⁶⁰ (KP 9,5) ‘Any person who breaks the heart of

---

⁵⁸ Her ne düşünce / planı dikkate alıyorsan gerçekleşmeyecek / Dikkate aldığın düşünce / plan gerçekleşmeyecek.

⁵⁹ Şimdi gönlünde ne dert, keder varsa kurtul. / Şimdi gönlünde olan dertten, kederden kurtul.

⁶⁰ Hangi kişi annesinin, babasının kalbini kırarsa o insan cehennemlik olur. / Annesinin, babasının kalbini kıran kişi cehennemlik olur.

his parents, that creature becomes a candidate for hell'(Erdal 2004: 501). Yantümcede yer alan *kayu kişi* ve temel/üst/anatümcede bulunan *ol tünlig* birbiriyle ilişkilidir.

Tekrarlanan unsurun adil olmadığı, adıla yakın öbek (*near-pronominal phrase*) olduğu örnekler de bulunmaktadır: *ol kişi*:

*Kim kayu küsäsär Ketumati kánttäki ... kutlug tünliglar ara ätizü olorup ašagalı, birlä olorup mänilägäli, ol kişi ädgü kilinč kilzun*⁶¹ (Mait) ‘Whoever wishes to enjoy sitting among the blessed creatures of Ketumati and to make music, to sit together and be happy, that person should perform good deeds.’ (Erdal 2004: 502).

Tekin’e göre “-sar” biçimiriyle yapılan ilgileme tümcelerinde öznenin başında *kayu* ya da *kim kayu* yer almaktadır, söz konusu özne çoğunlukla temel/üst/anatümcede tekrarlanmaktadır: *kim kayu tünlig bu nomuğ, umuğ inağ tut-sar, ol tünlig yime kut bulmuşlarka sar-ur* (TT VI 37-38) ‘Bu dini dayanak ve sığınak olarak telakki eden kimse saadet bulmuşlardan sayılır.’ (Tekin 1966: 54).

Tekin’in ifadeleriyle belgisiz sayı anlatan nicelik-niteleme yantümceleri “ne, neteg” vb. bağlayıcılarla da oluşturulmaktadır: *ne kut kol-sar, barça tüzü tükedi bulzunlar* (M III 49, 9-11) ‘İstedikleri bütün saadeti bulsunlar.’ (Tekin 1966: 54).

Bağlılaşık ilgilendirme konusuyla ilgili verilebilecek bir diğer örnek: *talkan kimniğ bolsa añar bäkäs katar* (DLT fol. 221) ‘He who has roasted barley mixes it with syrup’. (Erdal 2004: 500). Bu örnek Modern Türkçede “Ezilmiş, kavrulmuş tahılı olan ona meyve suyu şurubu / bekmes katar. / Kimin ezilmiş, kavrulmuş tahılı olsa ona meyve suyu şurubu / bekmes katar.” biçiminde ifade edilebilir.

Karahanlı Türkçesi *Satır-Arası Kur’an Tercümesi*’nde bağlılaşık ilgilendirmeyle oluşturulan sıfat işlevli yantümce örnekleri görülmektedir:

---

⁶¹ Kim Ketumati kentinin kutlu varlıkları arasında enstrüman çalmak, oturup yemek yemek, birlikte oturup neşelenmek isterse o kişi iyi işler yapsın.

1) Tanrı yārīsi birlä yārī berür **kimkä tiläsä** ol küsüş yarlıkağan (294v/2), (Ünlü 2004: 112).

(Allah, dilediğine yardım eder; O aziz, merhamet edicidir.)

(1) numaralı örnekte görüldüğü üzere belgisiz adıl işlevi üstlenen “**kim**”⁶² üzerinde yönelme durumunu işaretleyen **-kä** biçimbirimi bulunmaktadır. **kimkä tiläsä** kuruluşu, temel/üst/anatümecenin tümleci konumundadır. Temel/üst/anatümcede, belgisiz adıyla (yantümcede yer alan) ilişkili bir birim, artık adıl yüzey yapıda yer almamaktadır; ancak derin yapıda ise ilişkili olan birim “**anğa**”dır → (anğa) yārī berür. Ayraçlama tekniği kullanılarak *Tanrı yārīsi birlä yārī berür kimkä tiläsä* tümcesi şu şekilde çözümlenebilir:

Tanrı yārīsi birlä yārī berür [kimkä tiläsä]

2) ägär tiläsä ärdi tañrı (8) toqışmağaylar ärdi vālīkin tañrı kıılır **nä tiläsä** (32r/7-8 (Kök 2004: 28).

(Eğer Allah dileseydi savaşmayacaklardı; ancak Allah dilediğini yapar.)

---

⁶² M. Ceritoğlu Slav, German ve Latin dillerindeki -kendi ifadesiyle- *ilgi cümlesine* benzeyen yapıların *Codex Cumanicus*'ta bulunan tercüme dinî metinlerde yer aldığını belirtmektedir. Ceritoğlu'na göre temel dil olan Türkçeyle yazılmış metinlerde *ilgi cümlelerini* (kendi ifadesi) oluşturmak amacıyla model dillerde olduğu gibi soru adılı olarak kullanılan birimlerden faydalanılmış ve model dildeki *ilgi cümlesi* (kendi ifadesi) oluşturma işlevi, temel dil olan Türkçedeki soru adıllarına kopyalanmıştır (Ceritoğlu 2016: 540). Türkçe *ilgi cümlesi* (kendi ifadesi) kurmak amacıyla başvurulan adıllardan biri de *kim*'dir. *Codex Cumanicus*'ta yer alan *kim* adılıyla ilgili örnekler için bk. Ceritoğlu 2016: 541-544. Ceritoğlu'nun ifadesiyle *ilgi cümlesi*, oluşturulacak olan tümcede nesne konumunda bulunacaksa *kim* üzerinde belirtme durumu işaretleyicisi yer alır: *Anda tapğaysiz yañı han toğurmuş, kimni siz izdersiz.* (353) “Aradığınız yeni han doğurmuş olanı orada bulacaksınız.” (Ceritoğlu 2016: 541). Vladimir Drimba tarafından hazırlanan *Syntaxe Comane* adlı eserde *kim* adılı ile oluşturulmuş sıfat işlevli yantümce örnekleri: **kim eter benim buyruxum, ol meni söwer** (62^f 16) (Kim benim emrimi yerine getirir o beni sever / Benim emrimi yerine getiren beni sever.) **kim anı burun sayışlasa ol uyalmaz...** (63^f 21) (Kim onu önce düşünürse o utanmaz / onu önce düşünen utanmaz (Drimba 1973 : 31, 33).

(2) numaralı metinde bağlaşıklık ilgilendirme ile oluşturulan sıfat işlevli yantümcede belirsizlik ve genelleme ifade eden “**nä**” adılına başvurulmuştur. Temel/üst/anatümcenin öznesi “tañrı”, eylemi “kılur”, nesnesi ise bağlaşıklık ilgilendirmeyele oluşturulan “**nä tiläsä**” kuruluşudur. Yüzey yapıda “**nä**” adılıyla ilişkili olan herhangi bir birim, artık adılın bulunmadığı görülmektedir; ama derin yapıda söz konusu adıyla ilişkili olan birim “**anı**” (**onu**)dır: (*anı*) *kılur. tañrı kılur nä tiläsä* tümcesi, ayraçlama tekniğiyle şöyle gösterilebilir:

tañrı kılur [nä tiläsä]

Harezmi Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Kıssaşü'l-Enbiyâ*'da da bağlaşıklık ilgilendirme ile oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerinin bulunduğu görülmektedir.

1) (9) **Kim** ol kün cevāb aydı erte neçeme çığay (10) erte hac ötegey tağı **kim** cevāb aymadı erte neçeme küçlüg bolsun hac ötegey (*KE*, 53v/ 9-10).

[**Kim** ol kün cevāb aydı erte] neçeme çığay erte hac ötegey

Kim o gün cevap ver-di i-se ne kadar yoksul i-se haccı yerine getir-ecek

[**kim** cevāb aymadı erte] neçeme küçlüg bolsun hac ötegey

Kim cevap ver-me-di i-se ne kadar güçlü ol-sun hac yerine getir-me-yecek

(O gün cevap veren ne kadar yoksulsa hac yerine getirecek ve cevap vermeyen ne kadar güçlü olursa olsun hac yerine getirmeyecek.)

(1) numaralı örnekte görüldüğü üzere belgisiz adıl işlevi üstlenen “**kim**” yalnız durumdadır ve bağlaşıklık ilgilendirmeyele oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerinin başında yer almaktadır. Belgisiz adıl işlevi üstlenen **kim**, aynı zamanda “*hac ötegey*” ve “*neçeme küçlüg bolsun hac ötegey*” temel/üst/anatümcelerinin de öznesidir. Her iki temel/üst/anatümcede, belgisiz adıla gönderimde bulunan artık adıl bulunmamaktadır. “*kim*” adılına başvurularak kurulan bağlaşıklık sıfat işlevli yantümce, Modern Türkçede -An ortaç biçimbirimiyle oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerinin karşılığıdır.

2) (8) Mevlî ta‘âlâ olarning tégresinde aqar qumdın qolları [yaratmış]. Tün kündüz aqar, her yılda bir kün tına[r] (9) aqmas. **Kimning köngli** tilese kirür **kimning köngli** tilese çıkar (KE, 216v/ 8-9).

(Mevla Teala onların çevresinde akar kumdan vadiler yaratmış. Gece gündüz akar, her yıl bir gün durur, akmaz. Gönlü dileyen girer, gönlü dileyen çıkar.)

- [Kim-ning köngli-i tile-se] kirür

Kim-GEN. köngli-İYE.3.TEK. tile-ŞART

Kimin gönlü dilese girer.

Gönlü dileyen girer.

- [kim-ning köngli-i tile-se] çıkar

Kim-GEN. köngli-İYE.3.TEK. tile-ŞART

Kimin gönlü dilese çıkar.

Gönlü dileyen çıkar.

(2) numaralı örnekte belgisiz adıl işlevi gören “kim”in tamlayan biçimbirimi aldığı “**kimning**” görülmektedir. Sadece “*kirür*” ve “*çıkar*” yüklemelerinden oluşan temel/üst/anatümcelerde ise “**kimning**” ile ilişkili olan herhangi bir birim, artık adıl yer almamaktadır. Bağlılaşık ilgilendirmeye oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerin ortak yüklemi “tilese”, ortak öznesi ise “kimning köngli” dir. Temel/üst/anatümcenin öznesi ise yüzey yapıda bulunmayan 3. tekil kişidir.

3) (10) ‘Umlâq aydı: ey Ya‘küb, men bu kün sening elgingde bulun-men, **né** tileseng kılgıl, manğa sendin (11) taqı sening Tangrıngdın düşmânraq kimerse yok (KE, 64v/10-11).

(Umlak: “Ey Yakup! Bugün senin memleketinde tutsağım, dilediğini yap, bana senden ve senin Tanrı’ndan daha düşman kimse yok.” dedi.)

[nè tile-se-ŋg] kılğıl

nè tile-ŞART-2.TEK.

Ne dilerse yap.

Dilediğini yap .

(3) numaralı örnekte bağılaşık sıfat işlevli yantümce oluşturulurken anlamsal açıdan belirsizlik ve genelleme içeren “nè” adılından yararlanılmıştır. “nè” adılı ile kurulan bağılaşık sıfat işlevli yantümce Modern Türkçede -*Dik* ortaç biçimbirimiyle oluşturulan sıfat işlevli yantümcelere karşılık gelmektedir. Sadece “kılğıl” yükleminden oluşan temel/üst/anatümcede “nè” adılıyla ilişkili olan herhangi bir birim, artık adıl yüzey yapıda yer almamaktadır; ancak derin yapıda söz konusu adıyla ilişkili olan birim “anı” (onu) adılıdır: (anı) kılğıl.

4) (19) Aymışlar: (20) kırk tün kün yağın yağdı, tégme bir katresi tegirmen taşı çaklıg érdi. (21) Dünyāda **ķayu tağ** ediz érse aning üstünde kırk karı suw érdi (KE, 25r/19-21). (Demişler: kırk gece gündüz yağmur yağdı, her bir damlası değirmen taşı gibiydi. Dünyada (en) yüksek olan dağın üstünde kırk karış su vardı.)

Dünyada [**ķayu tağ** ediz érse] aning üstünde kırk karı suw érdi

Dünyada hangi dağ yüksek i-se onun üstünde kırk karış su var-dı

Dünyada (en) yüksek olan dağın üstünde kırk karış su vardı

[ķayu tağ ediz ér-se]

ķayu tağ ediz ér-ŞART

(4) numaralı örnekte “tağ” öznesinin başında **ķayu** bulunmaktadır. Bu durum, değişkenin bir adıl içeren ad öbeği olduğunu göstermektedir. Bağılaşık ilgilendirmeyle oluşturulan sıfat işlevli yantümcede bir adımsı belgisiz adıl (adnominal indefinite pronoun) yani **ķayu** ve temel/üst/anatümcede onunla ilişkili olan “aning” artık adılı bulunmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Münebbihü'r-Rākidīn* ve *Kıyas-ı Enbiya*'da da bağlaşıklık ilgilendirme ile oluşturulan sıfat işlevli yantümcelere rastlanmaktadır:

1) (20) Resül hazreti 'aleyhi's-selām buyurdı her **kim** bir mü'mini incidse (21) beni incidmiş gibidür kim her **kim** beni incidse Hakk Ta'ālā'yı incidmişdür (MR), (Yavuzarslan 2002: 300-301).

(Resul Hazreti Aleyhisselam buyurdu: “Bir mümini inciten, beni incitmiş gibidir. Beni inciten Hak Teala'yı incitmiştir.”)

✓ [her **kim** bir mü'mini incidse] beni incidmiş gibidür

Bir mümini inciten, beni incitmiş gibidir.

[her kim bir mü'min-i incid-se]

her kim bir mü'min-BEL. incid-ŞART

✓ [her **kim** beni incidse] Hakk Ta'ālā'yı incidmişdür

Beni inciten Hak Teala'yı incitmiştir.

[her kim ben-i incid-se]

her kim ben-BEL. incid-ŞART

(1) numaralı örnekte belgisiz adıl işlevini üstlenen “**kim**” yalın durumda bulunmaktadır. **Kim** adılı, aynı zamanda “*beni incidmiş gibidür*”, “*Hakk Ta'ālā'yı incidmişdür*” temel/üst/anatümcelerinin de öznesidir. Görüldüğü üzere her iki temel/üst/anatümcede de belgisiz adıyla (yantümcede yer alan) ilişkili bir birim, artık adıl yer almamaktadır.

2) (10) ve ‘Anza daḥı Kudār bin Selefı kığırdı ve ol bir kısacuk yaşıl gözlü aşkar eridi pes (11) ‘Anza aña eyitdi **kanḳı kızım** dilerseñ saña virem (KI.E), (Yılmaz ve diğ. 2013: 130).

(ve Anza da Kudar bin Selef'i çağırdı ve o kısacık, yeşil gözlü, kumral bir adamdı. Anza ona: “Dilediğin kızımı sana vereyim.” dedi.)

[**kankı kızım** dilerseñ] saña virem

Hangi kızım dilersen sana vereyim

Dilediğin kızımı sana vereyim

[kankı kız-ım dile-r-se-ñ]

kankı kız-İYE.1.TEK. dile-GENİŞ Z.ŞART-2.TEK.

(2) numaralı örnekteki bağlaşıklık ilgilendirmeyele oluşturulan sıfat işlevli yantümcede görüldüğü üzere “**kızım**” nesnesinin başında **kankı** yer almaktadır. Bu durum, değişkenin bir adıl içeren ad öbeği olduğuna işaret etmektedir. Bağlaşıklık ilgilendirmeye başvurularak kurulan sıfat işlevli yantümcede bir adımsı belgisiz adıl yani “**kankı**” bulunmaktadır. *saña virem* temel/üst/anatümcesinde ise “**kankı**” ile ilişkili olan herhangi bir birim yüzey yapıda yoktur; ancak derin yapıda ise “**kankı**” ile ilişkili olan unsur “**anı**” (**onu**) adılıdır: *anı virem*.

3) (14) velîkin senüñ konşuluğunu severin imdi **kankı** evde dileriseñ durğıl (*KI.E*), (Yılmaz ve diğ. 2013: 190).

[**kankı evde** dileriseñ] durğıl

Hangi evde dilersen dur

(Dilediğin evde dur.)

[kankı ev-de dile-r-i-se-ñ]

kankı ev-BUL. dile-GENİŞ Z.-i-ŞART-2.TEK.

(3) numaralı örnekte “**evde**” tümlecinin başında **kankı** bulunmaktadır ve değişken bir adıl içeren ad öbeğidir. Bağlaşıklık ilgilendirmeyele oluşturulan sıfat işlevli yantümcede bir adımsı belgisiz adıl (adnominal indefinite pronoun) yani **kankı** bulunmasına rağmen *durğıl* yükleminden oluşan temel/üst/anatümcede belgisiz adıyla ilişkili olan herhangi bir birim yüzey yapıda bulunmamaktadır; ancak derin yapıda **kankı** ile ilişkili olan unsur “**anda (orada)**” çekimli adılıdır: *anda durğıl*.

4) (6) ve yir feriştelere dağı ol gişkiye du‘ā (7) kıılıp Tañrıdan anuñ yarlığanmağın dilerler ve ilerüki zamānda iblīs la‘īn göklere ağarıdı ve **ne yire** (8) dilerise varup dururdı nitekim Ādem peygāambar göđe çıkıiban uçmağdan çıkardı (*KI.E*), (Yılmaz ve diğ. 2013: 222).

(ve yer melekleri de o kişkiye dua edip Tanrı’dan onun bağışlanmasını isterlerdi ve ileriki zamanda Şeytan lanetlenmiş göklere çıkardı ve dilediği yere varırdı, nitekim Adem peygamber göğe çıkıp cennetten çıkardı.)

[**ne yire** dilerise] varup dururdı

Ne yere dilerse varıp dururdu

Dilediği yere varırdı.

[ne yir-e dile-r-i-se]

ne yir-YÖN. dile-GENİŞ Z.-i-ŞART 3.TEK.

(4) numaralı örnekte “**yire**” tümlecinin başında “**ne**” adılı yer almaktadır. Bu durum, değişkenin bir adıl içeren ad öbeği olduğunu göstermektedir. Bağılışık ilgilendirmeyeyle oluşturulan sıfat işlevli yantümcede bir adımsı belgisiz adıl (adnominal indefinite pronoun) olan **ne** bulunmaktadır. Ancak *varup dururdı* temel/anatümcesinde belgisiz adıyla ilişki olan herhangi bir birim yer almamaktadır.

5) (8) melik bize gişi viribidi katına kığırdı anuñıçun kim (9) melige iki gişi gelmiş çerileri yok ve silāhları yok velākin bir ‘asāları varımış ve **ne** bulur ise yudarımış (10) hattā kim demür ve taş ve ağaç dağı yudarımış (*KI.E*), (Yılmaz ve diğ. 2013: 255).

(Hükümdar bize kişi gönderdi, huzuruna çağırıldı; çünkü hükümdara askerleri olmayan ve silahları olmayan iki kişi gelmiş. Ancak bir asaları varmış ve bulduğunu yutarmış, hatta demir ve taş ve ağaç bile yutarmış.)

[**ne** bulur ise] yudarımış

Ne bulur i-se yutar-mış

Bulduğunu yutarmış.

[ne bul-ur i-se]

ne bul-GENİŞ Z. i-ŞART 3.TEK.

(5) numaralı örnekte görüldüğü üzere bağlaşıklık sıfat işlevli yantümce oluşturulurken anlamsal açıdan belirsizlik ve genelleme içeren “ne” adlına başvurulmuştur. Sadece “yudarımış” yükleminden oluşan temel/üst/anatümcede “ne” adıyla ilgili herhangi bir birim, artık adıl yüzey yapıda bulunmamaktadır; ancak derin yapıda bu adıyla ilişkili olan birim “anı” (onu) çekimli adılıdır: (anı) yudarımış.

6) (17) benden artuğ (18) kimseye muhabbetün olmaya ve ben ne dersen anı tutasın ben dedüğüm nesneden ırak (19) olasın (MR), (Yavuzarslan 2002: 149).

(Benden başka kimseyle muhabbetin olmasın ve benim dediğimi yerine getir, benim dediğim şeyden uzak dur.)

[ben ne dè-r-se-m] anı tutasın

Ben ne dersem o-nu tutasın

Benim dediğimi yerine getir.

[ben ne dè-r-se-m]

ben ne dè-GENİŞ Z.ŞART-1.TEK.

(6) numaralı örnekte görüldüğü üzere bağlaşıklık sıfat işlevli yantümce oluşturulurken anlamsal açıdan belirsizlik ve genelleme içeren “ne” adlına başvurulmuştur. *anı tutasın* temel/üst/anatümcesinde “ne” adıyla ilişkili olan “anı” (onu) yer almaktadır.

3.9. Derin Yapıda Ad Soylu Bir Yükleme Sahip Olan ve Yükleme Biçimsel veya Sözlüksel (leksikal) Açıdan Olumsuz Olan Basit Tümcelerin Sıfat İşlevli Yantümceye Dönüşümü

En az çaba yasasına uymak, dilde etkili ve çarpıcı bir ifade gücü oluşturmak gibi sebeplerden dolayı sözlü dilde ve yazılı dilde basit tümceler yantümce hâline getirilmektedir. Bir tümce derin yapıdan yüzey yapıya çıkarken bazı dönüşümler geçirmektedir. Tez çalışmasının bu bölümünde derin yapıda ad soylu bir yükleme sahip olan ve yüklemi biçimsel/morfolojik ya da sözlüksel/leksikal açıdan olumsuz olan basit tümcelerın sıfat işlevli yantümceye dönüşümü tarihî Türk dillerinden örneklerle ortaya konulacaktır.

Orhon Yazıtları, yukarıda yer alan başlık çerçevesinde taranmış; ancak *Orhon Yazıtları*'nda derin yapıda ad soylu bir yükleme sahip olan ve yüklemi biçimce ya da anlamca olumsuz olan basit tümcelerın sıfat işlevli yantümceye dönüşmüş biçimlerine rastlanmamıştır. Başka bir deyişle, olumsuz ad tümceleri yüzey yapıya çıkarken sıfat işlevli yantümceye dönüşmemiş ve olumsuz anlam, bağımlı yapılar olan sıfat işlevli yantümcelerle değil bağımsız yapılar olan basit tümcelerle ifade edilmiştir. *Orhon Yazıtları* bütüncü / korpus açısından sınırlıdır. *Orhon Yazıtları*'nda herhangi bir yapının (stilistik olarak) yer almaması dilde o yapının olmadığı anlamını taşımaz; ancak somut verilerden yola çıkılacak olursa herhangi bir yapının Türk dilinin ilk yazılı metinleri olan *Orhon Yazıtları*'nda yer almadığı söylenebilir. Tezin korpusunda yer alan Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde, derin yapıda ad soylu bir yükleme sahip olan ve yüklemi biçimce ya da anlamca olumsuz olan basit tümcelerın sıfat işlevli yantümceye dönüşebildiği örnekler mevcuttur. Eski Uygur Türkçesi döneminde ve Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te dönüşüm sonrası ortaya çıkan sıfat işlevli yantümcenin

yüklemi konumunda *yok* leksikal sözcüğünün bulunduğu, Harezmi Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Kıssaşü'l-Enbiyâ*'da dönüşüm sonrası ortaya çıkan sıfat işlevli yantümcenin yüklemi konumunda *ermes* ortacının ve *yoğ* leksikal sözcüğünün bulunduğu, Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Kıssa-ı Enbiya*'da ise dönüşüm sonrası ortaya çıkan sıfat işlevli yantümcenin yüklemi konumunda *olmayan* ortacı ve *degül* olumsuzluk koşacının bulunduğu görülmektedir. Bu durum tarihî Türk dillerinde derin yapıda ad soylu bir yükleme sahip olan ve yüklemi biçimce ya da anlamca olumsuz olan basit tümcelerin sıfat işlevli yantümceye dönüştükten sonra sıfat işlevli yantümcenin yüklemi konumunda ortaçlar dışında *yok* leksikal sözcüğünün ve *degül* olumsuzluk koşacının bulunabildiğini göstermektedir.

Aşağıda *-Orhon Yazıtları*'ndan farklı olarak- derin yapıda olumsuz ad tümcesi olma özelliği gösteren basit tümcelerin yüzey yapıda sıfat işlevli yantümceye dönüşmüş biçimlerini gösteren örnekler tespit edilmiş ve çözümlemeler yapılmıştır.

*bökün bar yaran yok baksiz mänjüsüz ät'öz*⁶³ 'the fickle and transient body which is here today and gone tomorrow' (r12, Ölmez & Raschmann 2002: 133'te Laut tarafından yeniden düzenlenen bir Mait baskı bilgisi (colophon) içinde): *bö+kün bar* ve *yaran yok, bar* 'existent' and *yok* 'non-existent' yüklemlerinin niteleyici olarak kullanıldığını, zaman belirteçleriyle birlikte kullanıldığını ve dolayısıyla eylemsiz sıfat işlevli yantümcelere benzediğini göstermektedir (Erdal 2004: 388). *bökün bar yaran yok baksiz mänjüsüz ät'öz* öbeği, derin yapıda yer alan "güçsüz, ölümlü vücut bugün burada / hayatta; ama yarın burada değil / hayatta değil" kuruluşunun Eski Uygur Türkçesindeki karşılığında türemiştir. Başka bir deyişle bu kuruluş, bir ad tümcesinin niteleyici bir yapıya dönüşmüş biçimidir. Söz konusu öbeğin dönüşüme uğramadan önce Eski Uygur Türkçesindeki olası ad tümcesinin rekonstrüksiyonu şu şekilde kurulabilir:

baksiz mänjüsüz ät'öz bökün tınlıg yaran tınsız / ölüg / tınlıg ermez.

---

⁶³ Bugün var olan, yarın yok olacak olan güçsüz, ölümlü vücut

Konuyla ilgili olarak verilebilecek bir diğör örnek: *kirtünç köngüli yok tınlıglar* “ımanlı gönlü olmayan canlılar” (OdaSekiz B 101-103) (Ağca 2010: 202). *kirtünç köngüli yok tınlıglar* öbeğinin dönüşüme uğramadan önce Eski Uygur Türkçesinde yer alan olası ad tümcesinin rekonstrüksiyonu şu şekilde kurulabilir:

tınlıglarınığ kirtünç köngüli yok. → [kirtünç köngüli yok] tınlıglar

Görüldüğü üzere *yok* sözcüğü, derin yapıda yer alan “tınlıglarınığ kirtünç köngüli yok.” olumsuz ad tümcesinin yüklemidir ve dönüşümler sonucu ortaya çıkan [*kirtünç köngüli yok*] *tınlıglar* sıfat işlevli yantümcesinin de yüklemi konumundadır.

bar ve *yok*, “bar bakır, yok altın” atasözünde olduğu gibi konu bile olabilmektedir. *bar bakır, yok altın* (DLT fol. 181) “What is present is (like) copper (one cares nought about it), what is absent is (precious like) gold” (Erdal 2004: 417-418). “Elde bulunan şey bakır gibidir, ona değer verilmez; bulunmayan şey ise değer bakımından altın gibidir.” (*Divānu Lugāti ’t-Türk*), (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 155). *bar bakır, yok altın* kuruluşu da eylemsiz sıfat işlevli yantümcelere benzemektedir. Atasözleri, az sözle çok şey anlatan yapılar olduğu için “*bar bakır, yok altın*” atasözüyle kastedilen “*bakır bar, altın yok*” “bakır var(dır), altın yok(tur)” gibi basit bir anlamsal içerik değildir. Söz konusu yapıya bu açıdan bakıldığında yüklemelerin önce, öznelerin sonra geldiği de söylenemez. Bu sebeple *bar* ve *yok* sözcükleri “*bar bakır, yok altın*” kuruluşunda özne konumunda yer almaktadır ve öznedir. Bazen yapılan anlamsal / semantik değerlendirmeler, bir yapıya ilişkin sözdizimsel bilgiler açısından yol gösterici olabilmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu yapıyla anlatılmak istenen “elde bulunan şeyin bakıra, elde bulunmayan şeyin de altına benzediği”dir.

Harezmi Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Kıssaşü ’l-Enbiyā*’dan taranan şu örnekler de derin yapıda “olumsuz ad tümcesi” olarak adlandırılan kuruluşların yüzey yapıda sıfat işlevli bir yantümceye dönüşmüş biçimlerini yansıtmaktadır:

1) (1) K̄amuğ t̄evelemini aldılar. T̄eveçi kaçıp Mekkege k̄eldi ve aydı: Ey Mekke halkı **sanı**
(2) **saķışı yok çerig** keldi Mekkeni bozđalı, oğul kız es̄ir kılđalı (KE, 180r/1-2).
(Bütün develeri aldılar. Deveci kaçıp Mekke'ye geldi ve "Ey Mekke halkı! Mekke'yi harap etmek; oğlu, kızını esir etmek için sayısı olmayan / sayısız asker geldi." dedi.)

[____ sanı saķışı yok] çerig

(1) numaralı örnekte yer alan "**sanı saķışı yok**" sıfat işlevli yantümcesi **çerig** başadını nitelemektedir. **sanı saķışı yok çerig** kuruluşunun derin yapıdaki karşılığı ise "Çerign̄ing sanı saķışı yok" olumsuz ad tümcesidir. "**sanı saķışı yok çerig**" kuruluşu başıbozuk bir yapı olarak adlandırılabilir; çünkü sıfat işlevli yantümceye dönüşüm sürecinde "çerign̄ing sanı saķışı" ad öbeği parçalanmış ve ad öbeğinin tümleci olan *çerig*, sıfat işlevli yantümcede nitelenen unsur, yani başad olmuştur. Günümüz Türkçesinde yer alan "**haddi hesabı olmayan zenginler**" öbeği de "**sanı saķışı yok çerig**" kuruluşuna benzemektedir; ancak "haddi hesabı olmayan zenginler" öbeğinde yüklem olan unsur "olmayan" ortacı iken "**sanı saķışı yok çerig**" kuruluşunda yüklem **yok** sözcüğüdür. **Yok** sözcüğü aynı zamanda derin yapıda yer alan "Çerign̄ing sanı saķışı yok" ad tümcesinin olumsuz yüklemidir. Derin yapıda ad soylu bir yükleme sahip olan ve yüklemi biçimsel veya sözlüksel (leksikal) açıdan olumsuz olan basit tümcelerin sıfat işlevli yantümceye dönüşükten sonra yantümcenin yüklemi **bolmağan** ortacı olabilmektedir. Ancak bu yönüyle *bolmağan* ortacı Türk dilinin ilk dönem metinlerinde yer almazken sıfat işlevli yantümcede yüklem olan unsurun **yok** leksikal sözcüğü olduğu görölmektedir. "**sanı saķışı yok çerig**" kuruluşunda da yüklem **yok** sözcüğüdür. Bu sebeple Türk dilinin ilk dönem metinlerinde yer alan orijinal biçimin (1) numaralı örnekte yer alan sıfat işlevli yantümcede göröldüğu üzere korunduğu söylenebilir. Aşağıda yer alan (2) numaralı örnek metindeki sıfat işlevli yantümcenin yüklemi olan **yok** için de yapılan bu açıklamalar geçerlidir.

2) (19) Sāre İbrāhīmka andağ aydı: Mening kâbînim ol turur: (20) üç iş kılığıl, bir ol kim Hâcerni **él yoq, kişi yoq yérde** koğğıl (KE, 48r/19-20).

(Sare İbrahim'e şöyle dedi: "Benim çeyizim şudur: Üç iş yap, biri şudur ki Hacer'i halkın, kişinin olmadığı yerde bırak.)

(2) numaralı örnekte yer alan "**él yoq, kişi yoq**" sıfat işlevli yantümcesi **yér** başadını nitelemektedir. **él yoq, kişi yoq yér** kuruluşu, derin yapıda "**Bir yérde él kişi yoq.**" olumsuz ad tümcesine karşılık gelmektedir. Görüldüğü üzere derin yapıdaki ad tümcesinin yüklemi sözlüksel / leksikal açıdan olumsuzluk ifade eden "**yoq**" sözcüğüdür. Sıfat işlevli yantümceye dönüşüm aşamasında, olumsuz ad tümcesinin yüklemi olan "**yoq**" sözcüğü değişmemiş ve bu sözcük sıfat işlevli yantümcede bir ortacın üstlendiği işlevi üstlenmiştir. Bu tür durumlarda eylemsiz sıfat işlevli yantümcelerin var olduğu söylenebilir.

3) (1) kadehler- (2) -ni **kök yér suwı érmes suw** birle toldurğıl (KE, 149r/1-2).

(Kadehleri gök (ve) yer suyu olmayan su ile doldur.)

(3) numaralı örnekte **kök yér suwı érmes suw** kuruluşu yer almaktadır:

[___ kök yér suw-ı ér-mes] suw

[___ kök yér suw-İYE.3.TEK. ér-ORT.] suw

kök yér suwı érmes suw kuruluşu, derin yapıdaki "*Suw kök yér suwı érmes.*" olumsuz ad tümcesinden gelişmiştir. Olumsuz ad tümcesinin yüklemi olan **érmes**, sıfat işlevli yantümcenin de ortaç olan yüklemidir. Örnekte görüldüğü üzere **ér-** eylemi, "olmak" anlamında kullanılmıştır ve **érmes** biçimi de "**olmayan**" olumsuz ortacının eşdeğeridir.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden *Kıyas-ı Enbiya*'da yer alan şu örnekler de derin yapıda "olumsuz ad tümcesi" olarak nitelendirilen kuruluşların yüzey yapıda sıfat işlevli bir yantümceye dönüştüğünü göstermektedir:

1) (8) ve illā **bulardan olmayan kişi** nitedür kim ol dem alup (9) cehd édüp dünyānuñ fenā aşşısıyıçün deñizlere gire (*MR*), (Yavuzarslan 2002: 527).

(ve sadece bunlardan olmayan kişi nasıldır ki o zaman harcayıp çalışıp dünyanın geçici kazançları için denizlere girsin.)

(1) numaralı örnekte bulunan **bulardan olmayan** sıfat işlevli yantümcesi “**kişi**” başadını nitelemektedir ve **bulardan olmayan kişi** kuruluşu, derin yapıda yer alan “*Kişi bulardan degüldür.*” olumsuz ad tümcesinden gelişmiştir. Derin yapıdaki olumsuz ad tümcesinin yüklemi olan *bulardan degüldür*, sıfat işlevli yantümcede *bulardan olmayan* biçimine dönüşmüştür. **Olmayan** ortacı, derin yapıda olumsuz ad tümcesinin yüklemine (*bulardan degüldür*) bir parçası olan *degül*’e karşılık gelmektedir.

2) (1) peygambār eyitdi sen ol dīn üzere degülsin velākin (2) **ol dīnden degül nesene**yi ol dīn içine givirdüñ (*KI.E*), (Yılmaz ve diğ. 2013: 310).

(Peygamber: “Sen o din üzerine değilsin ama o dinden olmayan şeyi o din içine soktun.” dedi.)

Derin yapıdaki anatümce: *Nesene ol dīnden degüldür.*

Sıfat işlevli yantümce: [____ ol dīnden degül] nesene

3) (8) Süleymāna eyitdi giçiliğiñde ne görklü hükm kılrduñ ve saķnuķ ve fazılluyıduñ ve işüñ (9) şöyle muħkemidi kim aķluñ seni **hoş degül neseneden** yıgarıdı (*KI.E*), (Yılmaz ve diğ. 2013: 396).

(Süleyman’a: “Küçüklüğünde ne güzel karar verirdin ve Allah’ın emirlerini yerine getirendin ve faziletliydin ve davranışın şöyle sağladı ki aklın seni hoş olmayan şeyden menederdi.” dedi.)

Derin yapıdaki anatümce: *Nesene hoş degüldür.*

Sıfat işlevli yantümce: [____ hoş degül] nesene

4) (1) iy oğlum eylūgi ve iħsānuñı ehline eylegil **ehli degül gişıye iħsān** (2) eylemegil (KLE), (Yılmaz ve diğ. 2013: 430).

(Ey oğlum, iyiliği ve lūtfunu ehline yap ehli olmayan kişıye iyilik yapma!)

Derin yapıdaki anatümce: *Gişi (eylūk) ehli degüldür.*

Sıfat işlevli yantümce: [____ (eylūk) ehli degül] gişi

(2), (3) ve (4) numaralı örneklerde görüldüğü üzere derin yapıda yer alan ad tümcelerinin yüklemi **“degül”** olumsuz koşacını içermektedir ve bu sebeple olumsuz birer ad tümcesinin varlığı söz konusudur. Derin yapıdaki olumsuz ad tümceleri, uğradığı dönüşümler sonucu sıfat işlevli yantümce biçimini almıştır ve sıfat işlevli yantümcenin yüklemeleri **“degül”** olumsuz koşacını bünyesinde barındırmaktadır. Sözlüksel / leksikal bir birim olan **“degül”** olumsuzluk koşacı, sıfat işlevli yantümcelerin kuruluşunda, yüklem olan ortaçlar gibi davranmaktadır. **“Degül”**ün eşdeğeri olan ortaç **“olmayan”** olumsuz ortacıdır.

SONUÇ

Sıfat işlevli yantümceler bir ya da birden fazla ad veya ad öbeğini niteleyen, bazen yüzey yapıda nitelenen başad düşürüldüğü için başsız sıfat işlevli yantümce olarak adlandırılan ve kimi zaman başka bir yantümce içerisinde de bulunabilen alttümcelecilerdir, üst/ana/temel tümceye bağımlı yapılarıdır.

Bu çalışmada tarihsel sözdizim alanına katkı sağlamak amacıyla sıfat işlevli yantümceler artzamanlı bir bakış açısıyla ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmiş, tarihî Türk dillerinde sıfat işlevli yantümceler açısından sözdizimsel değişimler tespit edilmiştir. Değişimlerin saptanmasında tarihsel dilbilim ve tarihsel sözdizim yöntemlerinden yararlanılmıştır. Korpusu oluşturan eserlerden taranan örneklerden hareketle tarihî Türk dillerinde sıfat işlevli yantümceler ve sıfat işlevli yantümcelecilerde görülen sözdizimsel değişimlerle ilgili olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1) Tarihî Türk dillerinde niteleme işleminin *ortaçlarla kurulan sıfat işlevli yantümcelecilerle (sentetik sıfat işlevli yantümceleciler), kim/ki partikeli ile oluşturulan sıfat işlevli yantümcelecilerle (analitik sıfat işlevli yantümceleciler), bağlulaşık ilgilendirme ile oluşturulan sıfat işlevli yantümcelecilerle, yüzey yapıda kim/ki partikeli içermeyen ama kim/ki partikeli ile oluşturulan sıfat işlevli yantümcelecilerin özelliğini taşıyan yantümcelecilerle* gerçekleştirildiği görülmektedir.

2) Ortaçlarla oluşturulan sıfat işlevli yantümceleciler başka bir ifadeyle sentetik sıfat işlevli yantümceleciler, Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan *Orhon Yazıtları*'ndan günümüze kadar varlığını sürdürdüğü için sözdizimsel açıdan Türk dilinin karakteristik bir özelliğini yansıtmaktadır.

3) Yapı ve işlev açısından karmaşık tümce olarak değerlendirilen ortaçlı kuruluşların Orhon Türkçesi döneminde bile görülmesi, iletişimin basit tümcelecilerle sağlandığı ve daha basit tümcelecilerin kullanıldığı bir dönemin var olma olasılığını akıllara getirmektedir; fakat

Orhon Yazıtları'ndan daha eski yazılı belgelere ulaşamaması sebebiyle söz edilen bu durum ispat edilememektedir.

4) Tarihi Türk dillerine ortaçlarla oluşturulan sıfat işlevli yantümceler açısından bakıldığında günümüzdeki kadar karmaşık/kompleks ve gelişmiş yapıların bulunmadığı söylenebilir; çünkü Modern Türkçede kimi zaman ortaçlarla oluşturulan dört, beş tane sıfat işlevli yantümce arka arkaya sıralanabilmektedir. Böyle bir durumda hangi sıfat işlevli yantümcenin neyi nitelediği konusunda anlaşılabilirlik oranı düşmekte ve okuyucu metni yeniden okuma ihtiyacı duymaktadır, en az çaba yarasının bu sebeple sözü edilen durum bakımından çok işlediği söylenemez; çünkü basit tümcelerin aksine sıfat işlevli yantümceleri üretmek ya da algılamak zihinde ekstra bir hazırlık ve süreç gerektirmektedir.

5) Tarihi Türk dillerinde sıfat işlevli yantümceler açısından görülen en büyük sözdizimsel değişimlerden biri özne-yüklem uyumudur. Tarihi Türk dilleri, *-mİş* biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlarda özne-yüklem uyumu açısından görülen sözdizimsel değişimler çerçevesinde değerlendirilecek olursa korpusta yer alan eserlerden taranan örnekler Orhon, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde *-mİş* biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlarda özne-yüklem uyumunun bulunmadığını göstermektedir. Sıfat işlevli yantümcenin ortacı üzerinde iyelik işaretleyicisi yer almadığından adıl uyumun varlığından söz edilemez. Taranan Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde *-mİş* ortaç biçimbirimiyle oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerde ortacın iyelik işaretleyicisi aldığı ve adıl uyumun bulunduğu görülmektedir. Korpusta yer alan Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde ise sıfat işlevli yantümcenin ortacı üzerinde iyelik işaretleyicisi bulunmadığından adıl uyumun varlığı söz konusu değildir; çünkü *-mİş* ortaç biçimbirimi belirtilen dönemde özne ortacı tipinde yapılar kurmaktadır. Özne ortaçlı kuruluşlarda da adıl uyum bulunmamaktadır.

6) Tarihi Türk dillerine *-DUk* biçim birimiyle oluşturulan nesne ortağı kuruluşlarda özne-yüklem uyumu açısından bakıldığında Orhon Türkçesinde ortağ üzerinde iyelik işaretleyicisinin yer almadığı, bu sebeple de adıl uyumun bulunmadığı görülmektedir. Taranan Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde ise sıfat işlevli yantümecenin ortacı iyelik işaretleyicisi içermektedir. Bu yüzden adıl uyumun varlığı söz konusudur. *DLT*'te *-DUk* biçim birimiyle oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerin ortağları üzerinde iyelik işaretleyicisi yoktur, başka bir ifadeyle adıl uyum bulunmamaktadır. Taranan Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde ise belirtilen biçim birimle kurulan sıfat işlevli yantümecenin ortacı üzerinde iyelik işaretleyicisi bulunmaktadır, adıl uyum vardır. Korpusta yer alan Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerine bakıldığında da sıfat işlevli yantümecenin *-DUk* biçim birimiyle oluşturulan ortacı üzerinde iyelik işaretleyicisinin bulunduğu, adıl uyumun var olduğu görülmektedir.

7) Tarihi Türk dillerinde sıfat işlevli yantümceler açısından görülen sözdizimsel değişimlerden biri de başlangıçta özne ortacı olan bir biçim biriminin daha sonraki süreçte nesne ortacı tipinde yapılar oluşturmasıdır. Bu konu için *-r*, *-Ar* ve *-mAz* biçim birimleri örnek olarak gösterilebilir. Tarihi Türk dilleri, söz konusu biçim birimlerin kurduğu yapılar açısından sırasıyla şöyle değerlendirilebilir: Orhon Türkçesinde *-r*, *-Ar* biçim birimiyle oluşturulan sıfat işlevli yantümceler öznesini nitelerken Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde hem öznesini hem de tümlecini nitelemektedir. Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden olan *DLT*'te *-r*, *-Ar* biçim birimiyle oluşturulan sıfat işlevli yantümceler öznesini nitelemektedir. Harezmi Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Kıssaşü'l-Enbiyâ*'da bu ortağ biçim birimiyle oluşturulan sıfat işlevli yantümceler hem nesnesini hem de tümlecini nitelemektedir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Münebbihü'r-Râkîdîn*'de ise söz konusu biçim birimle ilgili nesne ortağı kuruluşların yer almadığı görülmektedir; çünkü bu dönemde ayrışma başladığı için *-duk/-dük* biçim birimiyle oluşturulan ortağlar nesnesini ve tümlecini nitelemektedir.

Benzer bir sözdizimsel değişiklik *-mAz* biçimbirimiyle oluşturulan sıfat işlevli yantümceler için de geçerlidir. Tarihî Türk dillerine bakıldığında başlangıçta *-mAz* biçimbiriminin özne ortacı tipinde yapılar kurduğu, daha sonraki bazı dönemlerde ise nesne ortacı tipinde yapılar oluşturduğu görülmektedir. *Orhon Yazıtları*'nda *-mAz* biçimbirimiyle oluşturulan sıfat işlevli yantümceler öznesini nitelerken Eski Uygur Türkçesinde tümlecini ve nesnesini nitelemektedir. *DLT*'te bu biçimbirimle oluşturulan ortaçlar özneyi, Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde arasında yer alan *Kıssaşü'l-Enbiyâ*'da ise tümlecini ve nesnesini nitelemektedir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Münebbihü'r-Râkidîn*'de ise *-mAz* biçimbirimiyle oluşturulan nesne ortaçlı kuruluşlara rastlanmamıştır. Başka bir ifadeyle bu biçimbirimle kurulan sıfat işlevli yantümce, nesnesini ya da tümlecini nitelememektedir.

8) *Orhon Yazıtları*'nda ortaçlarla kurulan sıfat işlevli yantümceler görülürken Eski Uygur Türkçesiyle birlikte *kim/ki* partikeliyle oluşturulan analitik sıfat işlevli yantümceler ortaya çıkmıştır. Yeni bir sıfat işlevli yantümce yapısı ödünçlendiği ve yabancı dilin sözdizimsel yapıları kopyalandığı için Orhon Türkçesini takip eden dönemlerde diziliş açısından niteleyici unsurun nitelenen unsurdan sonra geldiği görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkışında Doğu dilleri arasında yer alan Arapça ve Farsçanın etkili olduğu sonucuna varılabilir.

9) Bilindiği üzere sıralı tümceler tam çekimli bir eylem içerir ve niteleme işlevi üstlenmez. Sıfat işlevli yantümceler ise tam çekimli bir eylem içerebilir ve sıralı tümcelerden farklı olarak niteleyici olma işlevi taşır. Sıralı tümce ve sıfat işlevli yantümcelerinin sahip olduğu ortak özellik her ikisinin de tam çekimli eylemle oluşturulmasıdır. Sıralı tümce ve sıfat işlevli yantümcenin sınırları net olarak belirlenmeli ve iki yapı arasında ayırım yapılmalıdır. Bu aşamada, alttümce/yantümce ve ana/üst/temel tümce arasındaki anlamsal ilişki, sözdizimsel faktörler ve bazı biçimbilimsel faktörlerin etkisi dikkate alınmalıdır.

10) Tarihî Türk dilleri “ödünçlemeye bağlı olarak ortaya çıkan sözdizimsel değişimler: *kim/ki* partikeli ile oluşturulan analitik sıfat işlevli yantümcelerde artık adıl kullanımı” konusu çerçevesinde değerlendirildiğinde *Orhon Yazıtları*’nda ortaçlarla kurulan sıfat işlevli yantümcelerin başka bir ifadeyle sentetik sıfat işlevli yantümcelerin yer aldığı görülmektedir ve bundan dolayı artık adıl kullanımı söz konusu değildir; çünkü *kim* partikeli Orhon Türkçesinde bulunmamaktadır, bu partikel analitik sıfat işlevli yantümcelere geçişle ortaya çıkmıştır. Bu tezin korpusu içerisinde yer alan Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait taranan eserlerde ise *kim/ki* partikeli ile oluşturulan analitik sıfat işlevli yantümceler bulunduğu için artık adılların kullanımı söz konusudur. Ancak *DLT* çeviri bir eser olmadığı için *kim/ki* partikeli ile oluşturulan yapıların gelişmemiş olabileceği durumu akla gelmektedir. Ayrıca *DLT*’nin sözlü dilden derlenen malzemeyi kapsamaması sebebiyle sözlü dilde bu tür yapıların kullanılmamış olma ihtimali de söz konusudur. *DLT*’te *kim/ki* partikeli ile kurulan sıfat işlevli yantümceler yer almadığından artık adılların kullanıldığı örneklere rastlanmamıştır.

11) *kim/ki* partikeli ile oluşturulan yapılarda nitelenen başaddan sonra sıfat işlevli yantümcenin değil, ana/üst/temel tümcenin tam çekimli eyleminin gelebildiği görülmektedir: *Aymışlar: ‘Azîz hem Zeliḥā Yūsufdın nerseler kōrdi kim özgelerdin kōrmediler (KE, 87r/13)*. Örnekte görüldüğü üzere bahsedilen durum, analitik sıfat işlevli yantümcenin ana/üst/temel tümcenin nesnesi konumunda olduğunda ortaya çıkmaktadır.

12) Tarihî Türk dilleri *sıfat + bolğan / olan + ad* kuruluşu açısından değerlendirildiğinde *Orhon Yazıtları*’nda *-ğan* biçim birimiyle oluşturulan *bolğan* ortacına ve söz konusu ortaçla kurulan *sıfat + bolğan / olan + ad* kuruluşuna rastlanmadığı görülmektedir. Taranan Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde de *sıfat + bolğan / olan + ad* biçimindeki kuruluşların yer almadığı sonucuna varılmıştır. *Orhon Yazıtları* ve taranan Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde *sıfat + bolğan / olan + ad* kuruluşuyla

karşılaşılmasının çeşitli nedenleri olabilir: Belirtilen dönemlerde dilde böyle bir yapının gelişmemesi, böyle bir yapının var olsa bile o dönemin yazılı metinleri yetersiz olduğu için bu yapıya rastlanmaması vb. Orhon Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ve *DLT*'te yer almadığı söylenebilen *sıfat + bolğan / olan + ad* kuruluşu Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi yazılı metinlerinde bulunmaktadır. Söz konusu yapının ortaya çıkış sebebi olarak derin yapıda yüklemi sıfat olan bir tuncenin yüzey yapıya çıkarken ortaçlı yapıya, yani sıfat işlevli bir yantümceye dönüştürülmesi gösterilebilir.

13) Bağlılaşık ilgilendirmeye oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerin gelişimi konusunda tarihî Türk dilleri şöyle değerlendirilebilir: *Orhon Yazıtları*'nda *kim* ve *kayu* ile oluşturulan *bağlılaşık ilgilendirme* örneklerine rastlanmadığı görülmektedir. *Orhon Yazıtları*'ndan sonraki dönemde, başka bir deyişle Eski Uygur Türkçesi döneminde ise yeni bir sıfat işlevli yantümce örüntüsüne/yapısına geçiş olmasıyla birlikte *kim* ve *kayu*, “bağlılaşık ilgilendirme araçları” olarak kullanılmıştır. Tez için oluşturulan korpusta yer alan eserlerin taranması sonucu Karahanlı Türkçesi döneminde *kim* ve *nü*, Harezmi Türkçesi döneminde *kim*, *kayu* ve *nê*, Eski Anadolu Türkçesi döneminde *kim*, *kankı* ve *ne* gibi bağlılaşık ilgilendirme araçlarına başvurulduğu görülmektedir.

Ayrıca tarihî Türk dillerinde bir adıl içeren ad öbeğiyle de bağlılaşık ilgilendirmenin yapılabildiği örnekler mevcuttur: *nägü sakinč* sakinsar sän, bütmez ‘Whatever plans you are considering, they will not materialize.’ (Erdal 2004: 501) “Her ne düşünce/planı dikkate alıyorsan gerçekleşmeyecek. *Ne yire* dilerise varup dururdı (*KI.E*), (Yılmaz ve diğ. 2013: 222).

14) Tarihî Türk dilleri derin yapıda ad soylu bir yükleme sahip olan ve yüklemi biçimce ya da anlamca olumsuz olan basit tuncelerin sıfat işlevli yantümceye dönüşümü konusu çerçevesinde değerlendirildiğinde *Orhon Yazıtları*'nda bu tür yapılara rastlanmadığı görülmektedir. Bu durum olumsuz anlamın bağımlı yapılar olan sıfat işlevli yantümceler aracılığıyla değil bağımsız yapılar olarak nitelendirilen basit tuncelerle ifade edildiğini

göstermektedir. Tezin korpusunu oluşturan Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde, derin yapıda ad soylu bir yükleme sahip olan ve yüklemi biçimce ya da anlamca olumsuz olan basit tümcelerin sıfat işlevli yantümceye dönüşebildiği örneklerle karşılaşılmıştır. Eski Uygur Türkçesi döneminde ve Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te dönüşüm sonrası ortaya çıkan sıfat işlevli yantümcenin yüklemi konumunda **yok** leksikal sözcüğünün yer aldığı, Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Kıssaşü'l-Enbiyâ*'da dönüşüm sonrası ortaya çıkan sıfat işlevli yantümcenin yüklemi konumunda **ermes** ortacının ve **yok** leksikal sözcüğünün yer aldığı, Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan *Kıssa-ı Enbiya*'da ise dönüşüm sonrası ortaya çıkan sıfat işlevli yantümcenin yüklemi konumunda **olmayan** ortacı ve **degül** olumsuzluk koşacının bulunduğu sonucuna varılmıştır.

15) Tarihî Türk dillerinde sözdizimsel açıdan büyük değişiklikler olmadığına dair Türkoloji alanında yaygın bir görüş bulunmaktadır. Belki de bu algı yüzünden tarihî Türk dilleri sözdizimsel değişimler açısından ayrıntılı bir biçimde incelenmemiştir. Ancak bu tezde artzamanlı bir bakış açısıyla analiz edilen örnekler, sözdizim alanının konusu olan sıfat işlevli yantümcelerde dikkate değer değişimlerin ortaya çıktığını göstermiştir. Sözdizim alanının diğer konuları da artzamanlı bir bakış açısıyla incelenip ortaya çıkan değişimler ve gelişimler tespit edilebilir.

KAYNAKLAR

- Abdullaev, Elövset Z. (1975), “Türk Dillerinde Bağımlı Birleşik Cümlelerin Evrimi Üzerine”, *I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler 1972'den Ayrı Basım*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 519-523.
- Ağca, Ferruh (2010), *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları Dil Araştırmaları 02.
- Aitchison, Jean (2001), *Language Change: Progress or Decay?*, USA: Cambridge University Press.
- Akar, Ali (2010), *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Ötüken.
- Alyılmaz, Cengiz (1994), *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Arat, Reşid Rahmeti (1985), *Kutadgu Bilig-Çeviri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Argunşah, Mustafa-Galip Güner (2015), *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, Aysu (1997), *Kıssaşü'l-Enbiyâ I, Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, Aysu (2014), *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi / Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Aydın Özkan, Işıl (2017), *Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aygen, Gülşat (2003), “Are there “non-restrictive” preresatives in Turkish”, *Harvard Working Papers in Linguistics* 8, 199-215.
- Bayraktar, Nesrin (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Burling, Robbins (1992), *Patterns of Language-Structure, Variation, Change*, Academic Press, Inc.
- Campbell, Lyle - Mauricio J. Mixco (2007), *A Glossary Of Historical Linguistics*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Ceritoğlu, Murat (2016), “Dil İlişkileri Bağlamında Codex Cumanicus’ta ‘Kim, Neçik, Kaçan ve Kayda’ Sözlere”, *Türk Dünyası’nda İlmî Araştırmalar Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kastamonu.
- Clauson, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.
- Crystal, David (2008), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, 6th Edition, Blackwell Publishing.
- Csató, Éva Ágnes (1990), “Typological Review Of Relative Clause Constructions In Some Turkic Languages”, *Current Issues In Turkish Linguistics-Proceedings of the Fifth International Conference on Turkish Linguistics*, Hitit Yayınevi, 28-32.
- Çağatay, Saadet (1947), “Eski Osmanlıca’da Fiil Müştakları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 5, 525-552.
- Dankoff, Robert and James Kelly (1984), *Compendium of The Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk, Part I*, Harvard University Printing Office.
- Dankoff, Robert and James Kelly (1984), *Compendium of The Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk, Part II*, Harvard University Printing Office.
- Daşdemir, Muharrem (2015), *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Davison, Alice (2008), “Weak and Strong Correlatives”, *Linguistic Society of America*, 1-9.
- Deniz Yılmaz, Özlem (2009), *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, Nuh (2011), *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

- Drimba, Vladimir (1973), *Syntaxe Comane*, Leiden : E. J. Brill.
- Eckmann, János (2014), *Nehcü'l-Ferādīs / Tıpkıbasım ve Çeviri Yazı*, (Yayımlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, Kemal (1980), *Eski Türkçede İsim-Fiiler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2731.
- Eraslan, Kemal (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2012), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet B.- Ziyat Akkoyunlu (2014), *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, Marcel (2004), *A Grammar Of Old Turkic*, Leiden: Brill.
- Erdem, Melek (2007) “Türkmen Türkçesinde İç Cümleciklerin Morfosentaktik Açıdan İncelenmesi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3, 26-51.
- Erguvanlı, Eser Emine (1984), *The Function Of Word Order in Turkish Grammar*, Berkeley-Los Angeles-London:University Of California Publication In Linguistics 106.
- Erguvanlı-Taylan, Eser (1993), “Türkçede -DIK Ekinin Yantümcelerdeki İşlevi Üzerine”, *Dilbilim Araştırmaları*, Cilt 4, 161-171.
- Erkman-Akerson, Fatma- S. N. Şeyda Ozil (2015), *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Faarlund, Jan Terje (1990), *Trends in Linguistics - Studies and Monographs 50 / Syntactic Change Toward a Theory of Historical Syntax*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

- Fromkin, Victoria vd. (2011), *An Introduction To Language*, 9th Edition, Canada: Wadsworth Cengage Learning.
- Gadjieva, N. Z. (1973), *Osnovnie puti razvitiya sintaksiçeskoj strukturi tyurkskih yazikov*, Moskva.
- Gadjieva, N. Z.-B. A, Serebrennikov (1986), *Sravnitelno-istoriçeskaya grammatika tyurkskih yazikov-sintaksis*, Moskva.
- Göğüş, Beşir (1968), “Türkçede Cümlemsilerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s. 89-142.
- Gökçe, Faruk (2013), *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Göksel, Aslı and Celia Kerslake (2005), *Turkish: A Comprehensive Grammar*, London and New York: Routledge.
- Gürkan, Duygu Özge (2016), *Türkçede Belirteç İşlevli Bağımlı Cümleler*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Haig, Geoffrey (1998), *Relative Constructions in Turkish*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Hamilton, James Russell (2011), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Çev. Vedat Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hickey, Raymond (2001), “Language change”, in: Jef Verschueren, Jan-Ola Östman, Jan Blommaert and Chris Bulcaen (eds) *Handbook of pragmatics*, 2001 installment. Amsterdam: John Benjamins, pp. 1-33.
- Hocageldiyev, Nargılıç (1974), *Gülle Degen Sünbüller*, Aşkabat: Türkmenistan Neşriyatı.
- Hock, Hans Henrich (1991), *Principles Of Historical Linguistics*, Second Revised and Updated Edition, Mouton de Gruyter Berlin. New York.

- Hovdhaugen, Even (1972), "Relative Clauses In Turkish", *I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 551-554.
- İmer, Kâmile (1973), "Türk Yazı Dilinde Dil Devriminin Başlangıcından 1965 Yılı Sonuna Kadar Özleşme Üzerine Sayıma Dayanan Bir Araştırma", *Türkoloji Dergisi*, V / 1, 175-190.
- İmer ve diğerleri (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Johanson, Lars (1975), "Fiilimsi Önergelerin Görevleri Üzerine", *I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler*, Ankara, 525-529.
- Johanson, Lars (1998), "The History of Turkic", *The Turkic Languages*, London and New York: Routledge.
- Johanson, Lars and É. Á. Csátó (eds.) (1998), *The Turkic Languages*, London and New York: Routledge.
- Joseph Brian D.- Richard D. Janda (2003), *The Handbook of Historical Linguistics*, Blackwell Publishing.
- Kara, Mehmet (2012), *Türkmen Türkçesi Grameri*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Karabulut, Ferhat (2009), "Köktürkçenin Sıfat Fiilli Yapı Tipolojisi", *Bilig*, Kış / 2009, Sayı 48: 91-118.
- Karabulut, Ferhat (2011), *Türk Dilinde ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi- Dilbilimsel Bir İnceleme*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karahan, Akartürk (2015), *Eski Uygurcada Bağlaçlar*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kıran, Zeynel - Ayşe Eziler Kıran (2013), *Dilbilime Giriş*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Knecht, Laura (1979), "The Role Of The Genitive Suffix In Relative Clauses In Turkish: A Reply To Dede", *Berkeley Linguistic Society*: 5, s.180-197.
- Koca, Selcen (2018), *Tarihî Türk Lehçelerinde Klitikler (8-15. Yüzyıl)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

- Kornfilt, Jaklin (1998), “Motivating Morpho-Syntactic Changes in Turkic Subordinations”, *Proceedings of the Twenty-Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society: General Session and Parasession on Phonetics and Phonological Universals*, 139-149.
- Konfilt, Jaklin (2001), “Functional Projections and Their Subjects in Turkish Clauses”, *The Verb in Turkish*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Kök, Abdullah (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 1v-235v/2) (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Larson, Richard & Naoko Takahashi (2007), “Order & Interpretation in Prenominal Relative Clauses”, *Proceedings of the 2nd Workshop on Altaic Formal Linguistics*, MIT Working Papers in Linguistics, 101-119.
- Laut, Jens Peter (2002), “Gedanken zum alttürkischen Stabreim”, *Splitter aus der Gegend von TURFAN-Festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstags* (Herausgegeben von Mehmet Ölmez / Simone Christiane Raschmann), İstanbul-Berlin: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 35.
- Lehmann, Winfred P. (1992), *Historical Linguistics: An Introduction*, 3rd Edition, London and New York: Routledge.
- Malmkjær, Kirsten (2010), *The Linguistics Encyclopedia*, Third Edition, London and New York: Routledge.
- McMahon, April M. S. (1995), *Understanding Language Change*, Cambridge University Press.
- Meral, Hasan Mesud (2004), *Resumptive Pronouns in Turkish*, Boğaziçi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Mihalicek, Vedrana - Christin Wilson / Editors (2011), *Language Files - Materials For An Introduction To Language and Linguistics*, Eleventh Edition, The Ohio State University Press Columbus.
- Mundy, C. S. (1955), "Turkish Syntax As A System Of Qualification", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 17, s. 279-305.
- Nalbant, Mehmet Vefa (2006), "Türkçede Tarihî Türk Dili Alanında Fonksiyon Değiştirmeye Bir Örnek: *Tut- Fiili*", *Bilig, Yaz / 2006*, Sayı: 38: 137-148.
- Ozil, Şeyda (1994), "Temel Tümcelerde ve Ortaçlı Yapılarda Kip Anlatımı", *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yayınevi.
- Öner, Mustafa (2007), "Tatar Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Parlatır, İsmail (2009), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Radford, Andrew (2004), *Minimalist Syntax: Exploring the Structure of English*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Roberts, Ian (2007), *Diachronic Syntax*, Oxford University Press.
- Robins, Robert H. (1971), *General Linguistics: An Introductory Survey*, Great Britain: Longman.
- Ruhlen, Merritt (2006), *Dilin Kökeni-Ata Dilin Gelişimi*, (Çev. İsmail Ulutaş), Ankara: Hece Yayınları.
- Sarı, Mustafa (2016), *Erzurumlu Darir Yüz Hadis Yüz Hikâye Türk Dilinde Art Zamanlı Değişmeler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Serebrennikov, B. A- N. Z. Gadjieva (2011), *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri*, (Çev.: Tefik Hacıyev, Mustafa Öner), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Soper, John (1996), *Loan syntax in Turkic and Iranian*, (Revised and edited by Andras J. E. Bodrogligeti), Bloomington: Eurolingua.

- Sultanzade, Vügar (2012), “The Syntactic Valency of Some Verbs in The Book of Dede Korkut: Diachronic Differences”, *Bilig*, Spring 2012, Number 61, 223-244.
- Taghvaipour, Mehran (2014), “Resumption in Persian Relative Clauses: An HPSG Analysis”, *Proceedings of Formal Grammar 2004*, Paola Monachesi, Gerhard Jäger, Gerald Penn and Shuly Wintner (eds.), CSLI Publications.
- Tamir, Ferhat (2007), “Kazak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tekin, Şinasi [1966] 1965, “Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 35-63.
- Tekin, Şinasi (1976), “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Tekin, Talât (1994), *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara: Simurg.
- Tekin, Talât (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- Tekin, Talât (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- Tekin, Talât (2013), *İrk Bitig*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Talât (2014), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tercanlıoğlu, Leyla (2000), *Linguistics For Tefl Students*, İstanbul: Multilingual.
- Trask, Robert Lawrence (1994), *Language Change*, London and New York: Routledge.
- Trask, Robert Lawrence (2005), *Key Concepts In Language and Linguistics*, Taylor & Francis e-Library.
- Tulum, Mertol (1978), Ma’ârif-nâme (Metin ve ki’li Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme), İstanbul.
- Turan, Fikret (2000), “Participial Constructions in Old Anatolian Turkish: A Morpho-Syntactic Analysis”, *Zarf: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 1*, KKTC, s. 54-74.

- Turan, Ümit Deniz (2012), *Genel Dilbilim-I*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2378, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1375.
- Underhill, Robert (1972), “Turkish Participles”, *Linguistic Inquiry*, Vol. 3, No. 1 (Winter, 1972), 87-99.
- Uzun, Nadir Engin (2000), *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual.
- Uzun, Nadir Engin (2006), *Biçimbilim-Temel Kavramlar*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Üçok, Necip (2004), *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, İstanbul: Multilingual.
- Ünlü, Suat (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 235v/3450r7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Vardar, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.
- Yavuzarslan, Paşa (2002), *Münebbihü'r-Râkîdîn (Uyurları Uyandırıcı)-Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin -I-*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuzarslan, Paşa (2015), *Kamus-ı Türkî (Şemseddin Sami)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, Emine ve diğ. (2013), *Kıyas-ı Enbiya (Metin-Sözlük-Dizin-Notlar)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yücel, Tahsin (1998), “Dil Devriminin Gelişimi”, *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, S. XI, s. 3-12.

İnternet Kaynakları

(<http://wals.info/chapter/122>)

(<http://wals.info/valuesets/122A-tur>)

(<http://wals.info/chapter/123>)

(<http://wals.info/valuesets/96A-tur>)

(<http://wals.info/feature/90A>)

(<http://wals.info/chapter/96>)

(https://wals.info/languoid/lect/wals_code_tur)

(<http://www.lugatim.com>)

(<https://v3.tnc.org.tr>)

DİZİN

A

ad öbeği · ix, 49, 57, 67, 68, 110, 122, 123, 146, 148, 160, 165, 167, 168, 173
adcıl uyum · vii, 33, 45, 60, 61, 78, 84, 85, 86, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 114, 179, 197
adcıl uyumu · 60, 93
adımsı belgisiz adıl · 160, 165, 167, 168
alttümce · 57, 101, 151, 180
ana/üst/temel tümce · 128, 180
analitik sıfat işlevli yantümce · 118
ardışık sıfat işlevli yantümceler · vii, 65, 67
artbiçimce · 60
artgönderimsel · 155
artık adıl · 43, 124, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 158, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 169, 181
artık adillar · vii, 142
artsüremlil dilbilim · vi
artzamanlı · vi, 11, 27, 38, 39, 177, 183, 197
ayrık tümce · 62, 63
aynık tümceler · vii, 62, 63

B

bağımlı yapılar · 54, 170, 182
bağımsız tümce · 129, 132, 133
Bağımsız tümce · 45
bağlılaşık ilgilendirme · 157, 161, 182
Bağlılaşık yantümceler · 155
başad · 51, 57, 62, 71, 72, 79, 84, 95, 102, 106, 111, 112, 136, 137, 138, 139, 140, 147, 154, 173, 177
başızbozuk yapılar · 14
başsız sıfat işlevli yantümceler · vii, 150
Biçimbirim · 18
bileşen · 11
birleşik tümce · 136, 140
birleşik tümceler · 13, 140
bitimsiz · 50
boşluk · 11, 57, 58, 70, 71, 75, 76, 101, 142

Ç

çekim öbeği · 45, 59
çekimli eylemli yantümceler · 45
Çekimsel biçimbirim · 39
çekimsiz eylemli yantümceler · 45

D

derin yapı · 82
dış sözdizimsel özellikler · 54, 58
dil değişimi · vi, 26
dilbilgiselleşme · 39, 42
Dilbilgiselleşme · 39, 40, 41
dilsel değişim · vii, 27
dönüşüm · 14, 170, 173, 174, 183

E

eşgönderimli · 137, 138, 139, 140, 145, 146, 147, 148
eşzamanlı · 11, 27, 28
etken çatılı edilgen yapılar · 79, 80
eylem öbeği · 149
eylemcil uyum · vii, 45, 60
Eylemcil uyum · 60
eylemsiz sıfat işlevli yantümce · 171

G

Genel dilbilim · 25

İ

iç sözdizimsel özellikler · 58
İçerik sözcükleri · 40
içeyerleşik tümce · 45
ilgi tümcesi · 44
İlgilendirme · 15, 43, 52, 75, 92, 144, 155, 157, 161, 163, 166, 177, 182
İlgilendirme · 44, 48, 75, 155, 157
İlgilendirme stratejileri · 44
istem · 41
istem çerçevesi · 41
İşlev sözcükleri · 40
iyelik işaretleyicisi · 12, 33, 48, 78, 81, 85, 86, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 100, 105, 106, 109, 178, 179
iyelik kategorisi · 15, 33, 47, 93, 94
iz · 38, 57, 58

K

karmaşık tümce · 11, 13, 177, 197
karmaşık tümceyi · 45
karşılaştırmalı dilbilim · 25
katılan yapısı · 38

Katılan yapısı · 41
kılıcı/edici · 80, 81
kim / ki partikeli · 51
kim/ki partikeli · 15, 43, 52, 123, 124, 143, 177, 181

N

nesne geçişmesi · 88
nesne ortacı · vii, 16, 43, 47, 48, 81, 82, 85, 103, 109,
110, 111, 113, 179, 180, 197
nesne ortaçlı kuruluş · 83, 110
niteleme · vi, 15, 34, 45, 49, 50, 51, 52, 57, 69, 88,
118, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 132, 133, 136,
155, 161, 177, 180
Nitelenen · 14, 69, 86, 92, 111, 112, 117, 122, 123,
137, 138, 139, 140, 153
niteleyici · 11, 15, 43, 44, 63, 69, 72, 101, 118, 122,
125, 129, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 141, 142,
171, 180

O

ortaç · vii, x, 12, 14, 15, 16, 33, 34, 45, 46, 47, 48, 49,
50, 53, 54, 57, 58, 61, 67, 71, 78, 79, 80, 81, 84,
85, 89, 90, 92, 93, 94, 96, 97, 99, 102, 103, 104,
109, 111, 112, 113, 115, 126, 129, 136, 149, 163,
165, 174, 176, 178, 179
ortaç biçimbirimleri · vii, 15, 46, 50, 57, 61
ortaçlarla kurulan yantümceler · 45
Ortaçlı yapı · 81

Ö

öbek · 14, 36, 53, 56, 60, 119, 122, 123, 137, 139,
140, 161
ödüñçleme · 33, 35, 37, 42, 141
Ödüñçleme · 35, 37, 141
öge dizilişi · 39
Özne geçişmesi · 88
özne ortacı · vii, 43, 47, 85, 109, 110, 112, 179, 180
özne-yüklem uyumu · 43, 45, 78, 85, 178, 179
Özne-yüklem uyumu · 45

P

parçacık · 143
partikel · x, 139, 143, 181
partisip bloku · 44

S

sentetik sıfat işlevli yantümce · 136

sıfat fiiller · 15
sıfat işlevli yantümce · vi, 44, 55, 75, 119, 122, 123,
137, 138, 139, 140, 165, 197
Sıfat İşlevli Yantümceler · vi, vii, 11, 26, 63, 65, 69
sıfat tümceciği · 44
sıfat tümcecikleri · 45
sözcük dizilişi · vii, 37, 38, 63, 72, 123, 136, 138, 197
Sözcük dizilişi · 39
sözdizim · vi, 11, 14, 26, 27, 28, 30, 56, 57, 72, 75,
117, 118, 177, 183, 197
sözdizimsel · vi, vii, viii, 11, 12, 14, 15, 16, 25, 26, 28,
30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43,
44, 54, 57, 58, 77, 88, 118, 119, 121, 125, 126,
127, 133, 141, 143, 150, 172, 177, 178, 179, 180,
181, 183, 197, 198
sözdizimsel değişim · vii, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36,
39, 40, 41, 42
Sözdizimsel değişim · 27, 31, 36, 40
sözdizimsel değişim türleri · vii, 36, 39, 40

T

tamlayan biçimbirimi · ix, 48, 78, 81, 82, 84, 89, 91,
99, 106, 107, 108, 158, 164
tarihsel dilbilim · vii, 25, 27, 177, 198
tarihsel sözdizim · vi, viii, 26, 28, 177, 198
taşınma işlemleri · 87
tümce yapısı · 32, 33
tümleyici · 142, 143

U

uyum öbeği · vii, x, 60

Ü

üye yapısı · 35, 38, 113

Y

yansırılama · 48
yantümce · vi, vii, 11, 16, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 50,
55, 56, 57, 58, 61, 63, 64, 67, 72, 73, 74, 79, 85,
87, 88, 95, 101, 110, 112, 114, 119, 122, 123, 124,
126, 127, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137,
138, 139, 140, 143, 144, 146, 147, 150, 153, 154,
157, 161, 162, 163, 165, 169, 170, 173, 175, 176,
177, 178, 180, 182, 197
yinelemeli · 55, 56
yönetim çerçevesi · 46, 47
yüzey yapı · 71, 78

ÖZET

Hayatın içinde doğal bir süreç olan değişim, dilde de kendini göstermektedir. Belli bir süre içinde ortaya çıkan değişimler dilbilgisinin sözdizim bileşeninde de görülebilmektedir. “sözdizimsel değişimler” konusu tarihsel sözdizimin inceleme alanına girmektedir. Tarihî Türk dilleri sözdizimsel konuların artzamanlı bakış açısıyla ayrıntılı bir biçimde incelendiği ve değişimlerin örneklerden hareketle analiz edildiği çalışmaların varlığı açısından değerlendirildiğinde alanyazında büyük bir boşlukla karşılaşılmaktadır.

Bu çalışmada tarihsel sözdizimin ilkeleri dikkate alınarak ve yöntemleri kullanılarak, karmaşık tümce olarak adlandırılan sıfat işlevli yantümceler açısından tarihî Türk dillerinde görülen sözdizimsel değişimler detaylı bir biçimde ortaya konulmaya çalışılmış; değişimlerin hangi başlıklar altında incelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Çalışmada yanıt aranan temel araştırma sorularından bazıları şöyledir: **(a)** Tarihî Türk dillerinde sıfat işlevli yantümce tipleri nelerdir? **(b)** Hangi dönemde hangi sıfat işlevli yantümce türleri görülmektedir? **(c)** Başka dillerden ödünçlenen, kopyalanan sıfat işlevli yantümce modelleri var mıdır? **(d)** Sıfat işlevli yantümcelerde sözcük dizilişi açısından değişimler ortaya çıkmış mıdır? **(e)** Ortaç biçimbirimleriyle oluşturulan sıfat işlevli yantümcelerde adıl uyum başlangıçta var mıydı ve adıl uyum hangi dönemde gelişti? **(f)** Arapça ve Farsça sözdizimsel yapılar hangi dönemlerde yoğun olarak görülmektedir? **(g)** Artık adılar ilk ne zaman kullanılmıştır? **(h)** Özne ortacı oluşturan hangi biçimbirimler nesne ortacı tipinde yapılar kurmaya başlamıştır? Sıfat işlevli yantümcelerde sözdizimsel değişimlerin saptanabilmesi için *Orhon Yazıtları*, *Irk Bitig*, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, *Divânu Lugâti't-Türk*, *Kışasü'l-Enbiyâ (Harezmi Türkçesi)*, *Münebbihü'r-Râkidîn*, *Kısas-ı Enbiya*, *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3450r7)*, *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2)*, *Nehcü'l-Ferâdīs* ve *Codex Cumanicus* adlı eserlerden oluşan korpusa başvurulmuştur. Yapılan taramalar ve örneklerin analizinden sonra elde edilen bulgular,

tarihî Türk dillerinde sıfat işlevli yantümceler açısından büyük sözdizimsel değişimler ortaya çıktığını göstermektedir. Bu çalışmayla Türkiye’de yeni bir araştırma alanı olan tarihsel sözdizim alanına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: tarihsel dilbilim, tarihsel sözdizim, artzamanlılık, tarihî Türk dilleri, sıfat işlevli yantümceler, sözdizimsel değişimler

ABSTRACT

Change which is a natural process in life, makes itself apparent in language. Changes happening in a definite period of time, can be seen in syntactic component of grammar. Historical syntax concerns with syntactic changes. When evaluating the historical Turkic languages in terms of existence of studies in which syntactic subjects have been discussed in detail diachronically and changes have been analyzed on the basis of examples, it will be seen that there is a big space in literature.

In this study, considering the principles of historical syntax and using the methods of historical syntax, in terms of adjectival / relative clauses called as complex sentence, syntactic changes in historical Turkic languages have been tried to be revealed in detail. Besides it has been stated that under which titles changes should be handled. It is searched for an answer to following questions: **(a)** What are the types of relative clauses in historical Turkic languages? **(b)** In which period, which types of relative clauses improved? **(c)** Are there models of relative clauses borrowed from, copied from other languages? **(d)** Are there any changes in terms of word order in relative clauses? **(e)** In the beginning, was there nominal agreement in relative clauses formed by participle morphemes? In which period nominal agreement improved? **(f)** In which period are Arabic and Persian syntactic structures seen intensively? **(g)** When was the resumptive pronoun first used? **(h)** Which morphemes that are subject participle began to form object participle type structures? In order to determine the syntactic changes in adjectival / relative clauses, a corpus which consists of studies called as *Orhon Yazıtları*, *Irk Bitig*, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Qıssaşü'l-Enbiyâ* (*Khorezmian Turkic Language*), *Münebbihü'r-Râkidîn*, *Kıssa-ı Enbiya*, *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi* (TIEM 235v/3450r7), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi* (TIEM 73 1v-235v/2), *Nehcü'l-Ferâdis* ve *Codex Cumanicus* has been used. Findings obtained after scannings and analysis of examples show that big syntactic

changes have happened in historical Turkic languages in terms of relative clauses. With this study, it has been aimed to contribute to the historical syntax, a new research area in Turkey.

Keywords: historical linguistics, historical syntax, diachrony, historical Turkic languages, adjectival / relative clauses, syntactic changes

